

ЯРОСЛАВ ІСАЄВИЧ
ЮРІЙ
ДРОГОБИЧ

ЖИТТЯ СЛАВЕТНИХ

СЕРІЯ
БІОГРАФІЧНИХ
ТВОРІВ

ЖИТТЯ
СЛАВЕТНИХ | ЮРІЙ ДРОГОВИЧ

ВИПУСК 16

ЯРОСЛАВ ІСАЄВИЧ

**ЮРІЙ
ДРОГОВИЧ**

**ВИДАВНИЦТВО
ЦК ЛКСМУ «МОЛОДЬ»
КИЇВ 1972**

Це книжка про українського вченого XV століття Юрія Котермака з Дрогобича. Опрацювавши історичні документи, автор простежив життєвий шлях Юрія Котермака, який, закінчивши Краківський університет, став доктором медицини й філософії, ректором знаменитого Болонського університету.

7—3—3
380—72М

КИЇВСЬКА КНИЖКОВА ФАБРИКА

ПІД НЕБОМ БАТЬКІВЩИНИ

У родині вбогого дрогобицького ремісника Михайла Котермака сьогодні свято — хрестини. Хлопчика, що народився кілька днів тому, нарекли Юрком. На Юрія припадало храмове свято Завіжнрянської парафії, тому Юрки були тут майже в кожній родині. Виростали з них роботящі й тямущі люди — хлібороби, солевари, ковалі й бондарі, челядники й майстри різних ремесел. Та ніхто з гостей не міг навіть уявити, який шлях обере собі цей Юрко, котрий зараз плакав у колисці. Хіба могли вони подумати, що Михайлів син стане доктором медицини і філософії та ще й ректором університету на далекій чужині.

То були тяжкі часи для України. Пошматована, покраяна лежала земля українська. Галицько-Волинське князівство, знекровлене у важкій боротьбі з татаро-монголами, захопила Польща, в Закарпатті хазяйнувало Угорське королівство, Буковина належала молдавському господареві, а в Криму отаборилася хижа татарська орда. Найбільшу ж частину України захопило Велике князівство Литовське. Спершу в його складі були удільні князівства, що зберігали рештки давньої самостійності,

хоч і мусили визнавати владу віленських великих князів. Але поступово ці князівства були одно за одним ліквідовані, і їхні землі стали звичайними провінціями Литовської держави.

Та волелюбний український народ не корився загарбникам, земля горіла у них під ногами, вони почувалися безпечно лише за мурами замків та ще в тих містах, де поселили своїх вірних прибічників — заможних міщан-колоністів. Колонії німецьких та польських католиків по містах мали стати опорою панування іноземних феодалів над усім краєм.

В останні десятиріччя існування Галицько-Волинського князівства одним з найбагатших міст Підкарпаття став Дрогобич. Його розквіту сприяла солеварня, яка постачала сіль не лише для Галичини й Закарпаття, але й для Волині, Холмської землі, Київщини. Тому найдавніша частина міста лежала навколо джерел сировиці — соляної ропи. Тут із сировиці виварювали сіль, тут же її продавали купцям, які прибували звідусіль.

Після завоювання Підкарпаття Польщею німецькі купці, запрошені польськими королями з Сілезії, заснували нове місто на основі німецького права. Поруч з старим Дрогобичем, що виріс поблизу солеварні, було споруджено новий квартал з ринковою площею, ратушею, костьолом. Німецькі колоністи, які жили тут, отримували від польського короля значні привілеї. Багато з них ополячувались, з поляками їх єднала католицька віра. Та колонія католицьких багатіїв залишалась острівцем посеред моря українських міщан і передміщан. У Зваричах і Завіжному, в Лішнянському і на Війтівській горі жили виключно українці, навіть у новому місті навколо ринку українців було більше, ніж католицьких зайд. Своєю славою і багатством місто мало завдячувати українським ремісникам та іншому робочому люду, який, проте, був безправний і не користувався жодними привілеями.

Магістрат — рада міста і лавничий суд були в руках багатих купців, міських патриціїв. У роки дитинства і юності Юрка Котермака на чолі міського управління стояли упривілейований війт Андрій і бурмистер Пауль Фокс. З ними могли змагатися своїм багатством хіба що піп Сенько Терлецький, який користувався ланами церкви Юра, та Минь Дяк, котрий, позичивши 40 гривень шляхтичеві Пилипові Тустанівському, отримав як застава в своє користування село Довголуку з лісом і ставком.

Юрко в дитячі роки не раз був свідком того, як патриції, що засіли в магістраті, кривдили простих людей, поспільство. У їхнього сусіда дядька Гриця з наказу бурмистра відібрали водяний млин на річці Тисьмениці. Ніякі скарги не допомогли, бо війт, бурмистер і райці хазяйнували як хотіли в місті, на Завіжному, Лішнянському і Задвірному передмістях. А ті передміщани, що мешкали на Зваричах, поблизу жупи, були королівськими підданими. Над ними чинив суд і розправу перемишльський староста Якуб Конецпольський — великий магнат, якому було дано в користування королівські маєтки Перемишльської землі. Але коли шляхетний староста спробував підпорядкувати своїй владі все місто, рада Дрогобича відмовилась коритись його слугам, не дозволила їм перевіряти міську вагу й зразковий лікоть, виставлений під ратушею для вимірювання сукна та інших тканин. Староста посилав райцям грізні позови на суд до Перемишля, але ніхто з дрогобичан на той суд не прийшов. І хоч поспільство терпіло чимало кривд від райців, воно підтримало їхню боротьбу проти старости. Кожен розумів, що встановлення старостинської влади погіршило б становище всієї міської громади. Староста лютував, називав дрогобицьких міщан і раду бунтівниками. Та дрогобичани твердо стояли на тому, що їхнім суддею має бути не королівський староста, а міський війт, як то пишеться у магдебурзькому праві.

Дружина Михайла Котермака, змучена тяжкою щоденною працею, померла, коли Юрко був ще малим. Хлопець ріс з батьком і старшою сестрою. Як і інші сусідські хлопчачки, він ходив учитись грамоти до дяка церкви Юра. Малий Котермак швидко навчився не тільки читати псалтир та часословець, але й писати, а цього досягали далеко не всі діти. Старенький монах Євтимій, що доживав віку при церкві Юра, давав допитливому хлопцеві читати житія киево-печерських угодників. Замолоду він був ченцем Києво-Печерської лаври, їздив з Києва до Греції та Італії, потім багато років був ігуменом Лаврівського монастиря на Підкарпатті. Євтимій добре знав не лише Києво-Печерський патерик, але й давні літописи — київські, перемишльські, волинські, — в яких розповідалося про те, як злились колись князівства Звенигородське, Перемишльське, Тереховельське в одно князівство Галицьке, як об'єднались потім Галицька і Волинська землі в одну державу.

Багато часу старий чернець приділяв перевірці пасхалій — календарних таблиць, за якими вираховували дати рухомих церковних свят у різні роки. Для цього треба було знати дату першої весняної повні місяця, тож Євтимій займався спостереженнями за небесними світилами. Багато було розмов у Дрогобичі, коли він передповів, що дня 16 березоля року 1465 буде зміна на сонці. Сонце зменшиться більш як наполовину, але через якийсь час набуде попереднього вигляду. Так воно і сталося. Сонце серед білого дня спершу надщербилося і стало швидко зменшуватись, поки не зробилося зовсім маленьке. Люди, перелякавшись, що настав кінець світу, впали навколішки, плакали й молилися. А потім раділи, як діти, коли сонечко засяяло по-старому, наче нічого й не було. Євтимія після того стали вважати чарівником. Він не дуже й заперечував, але від знайомих не крився, що день затемнення можна вирахувати, знаючи книги про рух сонця й місяця по небі.

Про це дізнався і Юрко. Він ще ретельніше став учити латинську мову, яка вживалася тоді не лише в усіх вищих школах Європи, але й у магістратах галицьких міст, у гродських і земських судах Галичини та Поділля. Батьки, посилаючи дітей учитись, сподівались, що знання латини й іноземних мов допоможе їм знайти працю в купців, які все частіше приїжджали до їхнього міста. Дрогобич, у звичайні дні сонний і тихий, оживав під час торгів, які відбувалися щопонеділка, а особливо в дні річного ярмарку на святого Варфоломія і «красних торгів» перед різдвом та великоднем. Жваво йшла торгівля в ятках шевців, різників і пекарів, на торговиці можна було купити сукно й полотно, ходаки й чоботи, горщики, галун, що видобувався в сусідньому селі Станілі. Але найбільш ходовим товаром у Дрогобичі була сіль. По неї сюди прибували чумаки з різних кінців України — з Поділля, далекої Брацлавщини, Холмщини, Волині. На волинських пристанях над Случем і Горинню дрогобицьку сіль вантажили на річкові судна-ком'яги і сплавляли до Прип'яті, а далі Дніпром аж до самого Києва.

Із Закарпаття прибували верховинці з кіньми, але без возів. Вони набивали сіллю тайстри, прив'язували їх до коней і рушали в дорогу. А пізно восени і взимку й дрогобичани збирались у гурти по кільканадцять возів і везли сіль на продаж львівським купцям-соляникам, в Холмщину або й далі, в польські краї.

Чумаки, що приїжджали по сіль, найчастіше ставали табором на майдані поблизу церкви Юра. Малий Котермак не раз розмовляв з чумаками. Нерідко забігав він і на жупу.

Тут невпинно кипіла тяжка праця — з двох криниць видобували соляну ропу. Пара волів обертала закріплене на залізному денці веретено. З скрипом крутився вал, і на поверхню піднімались зшиті з волових шкір великі «коші», повні сировиці. З кадубів при криницях сирови-

ця текла до дерев'яних веж, де висіли черини з залізної бляхи. Під черинами палахкотіло полум'я, сировиця випаровувалася, і залишалась вогка гаряча сіль. Її набивали в дерев'яні форми, сушили і готові топки (конічні грудки) солі складали рівними рядами на вози з високими полудрабками. Сіль у таких топках користувалася на Наддніпрянщині найбільшим попитом ще з часів Київської Русі.

Деякі багаті міщани мали по кілька веж, на яких працювали наймити. А хто мав по одній вежі, як от сусіди Котермаків Сень Мецавка і Захар Ковпецький, тим доводилось важко. Самому треба було і сіль виварити, і на продаж її вивезти, та й шматок поля обробити, за худобиною доглянути. А тут ще плати панові старості за сировицю, а всюди на дорозі мито збирають — і в Городку, і в Крем'янці, і в Дубні, й по інших містах.

Частина веж у Дрогобичі, Ясениці та інших навколишніх селах належала королю. На них змушували працювати селян, підданих короля. Король, звісно, до Дрогобича не заїжджав. Він віддав жупу в оренду багатим італійським купцям, переважно генуезцям, що ходили з купецькими караванами з Італії через Львів і Буковину до кримського міста Кафи. Юркові не раз доводилося бачити орендаря жуп — пана жупника Христофора Гвардія де Сан Ромоло. Цей купець так розбагатів, що придбав собі за гроші шляхетський титул, а далі став скуповувати села — Великий Любінь, Черляни, Милковичі, Сарницю в Городоцькому повіті, Кут у Яворівському. Але і ставши власником сіл, продовжував торгувати італійськими товарами, що їх прислав з Генуї його батько.

Незабаром у Дрогобичі з'явився новий жупник Айнольф Тедальдї, а з ним і ще кілька італійців — писарів, наглядачів на жупі.

Знаючи латину, Юрко розумів трохи італійську мову. Його стали кликати перекладати, коли сусідам-дрогобич-

чанам треба було про щось домовитись з італійськими паннами. Швидко малий Котермак добре оволодів італійською мовою. І родич жупника Нікколо Джустіні дуже здивувався, почувши, як місцевий хлопчак у сірій полотнянці вільно говорить по-італійськи. Він представив малого панові Айнольфові Тедалді. Побачивши, як вправно пише і рахує «Джорджо», італійці доручили йому лічити топки, що їх вантажили на вози. Щоразу Юрко приносив додому кілька монет, і тому батько не сердився, що малий цілими днями пропадає на жупі.

Від італійців, які працювали на жупах, Юрко дізнався багато цікавого про їхню батьківщину. Вони вихваляли багатства Венеціанської, Генуезької, Флорентійської республік, нарікали на зажерливість римських пап, які загарбали чималий шмат Італії. Пан Нікколо, найбільш учений з італійців, розповів Юркові про знаменитий Болонський університет, звідкіля вийшло чимало юристів, лікарів, філософів.

Самого пана жупника дрогобицького Айнольфа Тедалді рідко можна було побачити коло черинів. Найбільше часу він проводив у Львові й Городку, де орендував митницю, а коли приїжджав до Дрогобича, то цілими днями просиджував дома за розрахунковими книгами свого великого господарства. Земляки ставились до Айнольфа з пошаною і заздрістю. Адже він — свояк самого П'єтро Медічі, банкіра, що правив Флоренцією, неначе удільний князь. Ще П'єтрів батько Козімо Медічі послав Айнольфа до Кракова збирати гроші (з призначених папі податків) у рахунок папського боргу банкірському дому Медічі. Виконавши доручення вельможного родича, Айнольф залишився жити в Галицькому краї. Тут він примножував свої маєтки торгівлею і орендою жуп та митниць.

Юрко слухав уважно про все це, і в його голові зароджувалася думка і самому помандрувати в далекий світ — до Флоренції, Венеції та Болоньї.

Нощастя прийшло в хату Котермаків несподівано. Ще на зелені свята відгуляли весілля: старша Юркова сестра Оленка віддавалася за сусідського хлопця Тодося Мецавку. На весіллі сусіди хвалили старому Котермакові Юрка: «Ще молодий ваш синок, а письмо знає ліпше од нас, старих. Нехай же вчиться, може і з нашої вулиці хтось стане вченим паном». Батько всміхався, гладив сина по голові.

І ось Юрко стоїть коло свіжої могили і думає про те, що вже ніколи не почує батькового голосу, ніколи не відчує стриманої батьківської ласки.

Довідавшись, що в Юрія помер батько, жупний урядник Нікколо запропонував хлопцеві, якому вже йшов шістнадцятий рік, найнятися писарчуком до львівської контори пана Айнольфа. Юрко погодився не відразу. Спершу порадився із стареньким отцем Євтимієм. «Що ж, синку, їдь, — сказав той, — у Львові вправлятимешся в латинській мові. А це велике діло. Знатимеш добре латину — пізнаєш високі науки, зможеш стати магістром, доктором. Немає в нас тепер таких людей, а вони ой як потрібні... Їдь, і куди б не закинула тебе доля, не забувай про рідний край. І чужинцям про землю своїх отців розповідай. Хай знають, що й ми маємо чим пишатися, що й наш край колись був славний. І ще може бути, як візьмемося за науку».

Львів — колишня столиця галицько-волинських князів — справив на Юрія величезне враження. Високі мури з вежами оточували середмістя, де жили міські багатії — патриції. Найгустіше ж було заселене Підзамче — найстаріша частина міста. Тут ще з княжих часів збереглося п'ятнадцять православних церков. При них були школи і шпиталі — притулки для старих та хворих. У межах мурів українцям дозволялося мати власні будинки лише на Руській вулиці й невеличких сусідніх вуличках. Так само окремі квартали було виділено для вірменів та євреїв. Найбільше ж будинків у середмісті належало като-

лицьким купцям, переважно німцям. На тих вулицях, де лише католики могли мати будинки, українці мешкали тільки як квартиранти або наймити.

Хто не був патрицієм, не мав права носити шовкових шат, прикрашених перлами комірців, срібних поясів. Челядникам і слугам було заборонено вдягати кольоровий одяг, а наймити, скоморохи, жебраки не мали навіть права виступати в суді як свідки й підтверджувати свої свідчення присягою.

Юрій з ранку до вечора працював у конторі й на складах пана Айнольфа, рахував товари, переписував реєстри витрат і прибутків. Роботи було багато — Айнольф Тедалді вів велику й різноманітну торгівлю. В його будинку зустрічалися купці з багатьох міст і країн. Спритний італієць одержував з Нюрнберга і Флоренції сукна, з Лукки різнобарвні шовки, з багатьох італійських міст — оливки й цитрини. Нерідко італійські товари Айнольф купував за посередництвом нюрнберзьких купців, яким взамін продавав східні коріння, хутра, шкарлатну червону фарбу з червців, які водились у дібровах Підкарпаття. Найжвавіше йшла торгівля з вірменськими, грецькими та італійськими купцями кримського міста Каффи, які постачали серпанкові тканини, килими, родзинки, перець та інші прянощі.

В конторі пана Айнольфа Юрій Котермак познайомився з львівськими крамарями Калеником й Андрусем з Руської вулиці, з багатими вірменськими купцями Іваськом Стецьковичем і Захаром Івашковичем, які вже давно жили у Львові й навіть прізвища свої переінакшили на місцевий лад. Приїжджаючи до Львова, заглядали до контори земляка-італійця П'єтро Масоперо — спадковий правитель генуезьких поселенців у Кілії, кафеський купець Русето да Бергамо, який уже кілька разів приводив цілі каравани невільниць до Львова, де перепродував їх генуезьким купцям. Останнього разу львівській раді донесли, що серед рабинь є не лише християнки

грецької віри, але й католички. Русето довелося тоді скласти заяву, що, мовляв, він веде не рабинь, а жінок, найнятих на службу в Італію. Агнеса і Лукія з Абхазії грецької віри, католичка Марта з кримських готів і Марія грецької віри, родом з Мінгрелії, за його словами, були куплені на дванадцять років, а потім їх звільнять. Син же Марти і дочка Лукії — вільні, вони йдуть до Італії разом з матерями. Католицькі патриції Львова прийняли на віру ці запевнення і більше не чинили перешкод работорговцям.

Нерідко й Айнольф відправляв свої товари з купецькими караванами, що йшли до Сучави й Білгорода, а інколи й до Кафи. З одним таким караваном він послав і Юрія Котермака, який знав, крім рідної, ще й польську, німецьку, італійську та латинську мови і міг при потребі бути перекладачем.

У призначений день поблизу Галицької брами зібралось кілька десятків возів, навантажених всілякими товарами. Караван-башею обрали досвідченого вірменського купця Іваська Стецькевича, який не раз їздив до Туреччини в торговельних справах і для викупу полонених. Вулицею «На рурах», уздовж якої було прокладено міський водогін, виїхали на Сихівський шлях, що вів на Бібрку, Рогатин, Галич.

На нічліг зупинялися у придорожніх корчмах, а де їх не було, то в селянських хатах. І майже в кожній чули скарги селян, що пани здирають все більше податей, примушують тяжко працювати на будівництві замків, мостів, монастирів. Панщина була не скрізь однакова: в деяких селах чотирнадцять днів на рік, в інших доходила до двох днів на тиждень. Крім того, кожен селянин-кметь мусив дати панові щороку по чотири вози дров, по чотири корці вівса, півгривни чиншу, два тузини яєць на великдень, чотири сири на різдво. В давні часи кметь міг вільно відійти од пана, якщо інший пан погоджувався його прийняти у своє підданство. А тепер перехід доз-

воляють лише на різдво, та ще й велять давати першому панові вихідне — копу грошей, мірку пшениці, дві колоди вівса, чотири руські калачі, чотири курки, віз сіна й віз дерева. Найбільше ж скаржились селяни на те, що польські пани забороняють їм громадські віча, втручаються в копні суди, на яких громада здавна вирішувала свої справи. А православні бояри намагаються породичатися з чужинцями, готові відректися од прадідівської віри й рідної мови, аби лишень і їм дозволили здирати чинші та данину з кметів.

Поблизу Галича караван проїжджав повз руїни палацу й собору Ярослава Осмомисла. Високі мури, німі свідки стількох переможних битв з половцями, уграми та ляхами, були зруйновані. Але й з руїн було видно, якою багатою і великою була колись столиця Володимира Володаревича, Ярослава Осмомисла, Романа Мстиславовича.

За Снятином непомітно минули польсько-молдавський кордон. І хоч землі Буковини були вже під владою князів Молдавії, тут, як і в Галичині, у всіх селах і містах жили українці, панувала українська мова. В Чернівцях купці заплатили слугам молдавського князя мито: від «німецького» воза по чотири гроші, від вірменського — шість грошів. Ще більше мито довелося сплатити в столиці Молдавії Сучаві. Тут львів'яни зупинились у заїзді, що був призначений спеціально для купців з Галичини й Поділля. В Сучаві продали тамтешнім купцям сукно, а самому князеві Молдавії Штефану — вироби львівських зброярів та ювелірів. Молдавський князь прийняв львів'ян як почесних гостей. Він добре розумів, яке велике значення для його держави має торгівля зі Львовом. Львівські багатії в разі потреби позичали Штефанові, як і його попередникам, гроші, нерідко львівські перекладачі та канцеляристи допомагали йому в налагодженні дипломатичних зв'язків.

Після аудієнції у Штефана купці довго ще розмовляли з його цисарем і дорадником Стецьком, який виявився

українцем з Чернівецької волості. Він розповів, що при дворі Штефана і в усьому Молдавському князівстві грамоти, договори та інші документи складаються українською мовою.

«Тут наших людей багато живе,— розказував писар.— Вся Чернівецька волость, Хотинська й половина Сучавської заселені нашими. Та й з волохів, людей молдавських, багато хто вміє балакати по-нашому, і книжки читають. Тут ще з того часу, коли буковинські та молдавські землі належали до Галицького князівства, у містах і по монастирях збереглося багато слов'янських рукописів — літописів, житій, різних притч і переказів».

Від Сучави шлях пролягав через дрімучі ліси, де водилися зубри й вепри, до Дністра. Через кілька днів купці зупинилися на високому березі ріки, яка відділяла Молдавське князівство від володінь Великого князівства Литовського. Річка звивалась як вуж, обминаючи стрімкі скелі й порослі густими дібровами гори. Караван попрямував за течією Дністра, то віддаляючись, то наближаючись до річки. Чим далі, тим небезпечнішим ставав шлях. Щохвилини можна було сподіватися нападу татарських ватаг. Села попадалися все рідше, врешті край став зовсім безлюдний. Лише здичавілі сади, які де-не-де траплялися, свідчили про те, що й тут ще не так давно жили люди. Але решток хат і церков не збереглося майже ніде. А були в цих краях і людні міста, і села, і збройні гради вздовж шляхів. Все Пониззя, край обабіч Дністра аж до Чорного моря і гирла Дунаю, було колись однією з найбагатших волостей Галицького князівства. Тепер же навіть Бакота — колишній стольний град Пониззя — перетворився в купу руїн і живе там кільканадцять ченців, які ховаються у печерах високої прибережної скелі.

В одному місці караван зупинився навпроти могили, що височіла на протилежному березі Дністра. Ті, хто читав давніх грецьких істориків, розповідали іншим манд-

рівникам, що сам «батько історії» Геродот з Галікарнасу згадував кіммерійську могилу над Тірасом — Дністром. Багато сторіч тому він побував у Скіфії й описав перемогу скіфів над військом перського царя Дарія. Більшість учених мужів гадає, що хоробрі скіфи — то предки того народу, що дотепер живе понад Борисфеном (Дніпром) і Тірасом (Дністром). Юрко, слухаючи ці розмови, намагався не пропустити жодного слова. Він твердо вирішив: як тільки повернеться до Львова, обов'язково дістане і прочитає книгу Геродота, щоб якомога більше довідатись про стародавню історію рідного краю.

На двадцятий день дійшли до великого лиману при гирлі Дністра, що його в ті часи називали Овидовим озером. Дехто з купців казав навіть, що ця назва походить з тих часів, коли тут, на окраїні Римської імперії, жив у вигнанні знаменитий поет Овідій. Але Юрко згадав, що він чув про гору Овид у Підкарпатті, за Коломиєю. А один з купців, сам родом з Полісся, казав, що бачив Овідієву могилу поблизу міста Пінська. Котрий же з цих переказів правдивий? Невідомо. Але вони свідчать про те, що в усі кінці «сарматського» краю дійшла слава про творця «Метаморфоз».

Розмовляючи про Овідія та його вірші, мандрівники поволі посувались берегом Овидового озера й дуже зраділи, коли вдалині замаячили високі мури й вежі Білгорода, що розкинувся понад самим Овидовим озером. Місто належало до Молдавського князівства, але жили в ньому, як і в Сучаві, також українці, вірмени, греки, італійці, німці.

У Білгороді львівські купці продали решту своїх товарів вірменським та грецьким купцям з Кафи й придбали взамін східні тканини та коріння, привезені кафінцями з Трапезунду, Константинополя, Персії. Для Айнольфа Тедальді купили 15 каменів перцю по 8 флоренів за кожний у білгородського купця Дмитра Валяти. Куплений товар відправили з караваном назад до Львова.

З караваном поверталися майже всі львівські купці, лише двоє службовців Айнольфа, а з ними і Юрко Котермак, musiли їхати до Кафи, щоб стягнути з двох тамтешніх купців борг. За добру плату їх узяли на генуезьку галеру, яка привезла з Кафи партію шовку, кадил, коріння, кільканадцять невільників, а тепер мала повертатися з вантажем збіжжя і худоби.

Велике враження на Юрія справив порт Кафи, в якому стояло багато кораблів, що прибули сюди з різних чорноморських портів та з Італії. Місто було оточене ровом і неприступними мурами, над якими височіло аж двадцять шість веж. Ще одні мури оточували фортецю. Всередині їх був також палац консула Кафи, митниця та склади найцінніших товарів. Місто було справжнім лабіринтом вузьких вуличок з базарами, тісно приліпленими одна до одної ремісницькими майстернями, халупами злидарів.

Юрко і його супутники вирішили влаштуватися в одному з караван-сараїв. Через браму зайшли у внутрішній двір, вибукуваний кам'яними плитами. Навколо двора тяглися відкриті галереї з піддашшям на дерев'яних стовпах, поділені на комірчини для гостей. Тут зупинялися купці з різних країн. Та й саме місто було справжнім Вавилоном: в ньому мешкали вірмени й греки, українці й росіяни, татари, волохи й грузини, болгар, черкеси, невелика кількість італійців-католиків, які захопили управління містом. У Кафі були православні, вірмено-григоріанські, католицькі храми, мусульманські мечеті, єврейські синагоги, караїмська кенаса. Юрко серед крамарів та ремісників і в гарнізоні фортеці зустрічав чимало земляків. Вони розповідали, що кілька десятиріч тому Кафа була колонією республіки Генуї, але після завоювання турками Константинополя місто перейшло під владу генуезького банку Сан-Джорджо (святого Юрія). Тому-то на аспрах — дрібних монетах, що тут карбуються, — зображено святого Юрія, а з другого

боку — тамгу кримських ханів Гіреїв з арабським написом.

Життя в Кафі було тривожним. Над містом нависла загроза нападу турків, а надії на допомогу з Генуї не було, бо Генуезька республіка сама в ті роки занепала і втратила свою незалежність, підкорившись міланським герцогам Сфорца. Італійські правителі Кафи побоювались, що, позбавлені громадянських прав, православні мешканці міста навряд чи захочуть захищати владу своїх гнобителів — кафських патриціїв.

У Кафі доводилося не раз чути, що володарі міста, вислуговуючись перед турецькими султанами, постачають їм зброю й збіжжя для населення Стамбула. Без кримського зерна султанська столиця була б приречена на голод. Дерево з кримських лісів також вивозиться до Стамбула і навіть до Сирії та Єгипту. До рибальських селищ Кавказького узбережжя з Кафи везли сіль, до Італії — рибу. Невільників кафські купці купували у князків Черкесії й Грузії, а також у татарських беїв. Чоловіків продавали найчастіше єгипетським мамлюкам, жінок — до міст Італії. Навіть католицький єпископ Кафи фра Джіроламо Панісарі не цурався торгівлі хрещеними людьми. Раніше рабів перевозили до Італії переважно морським шляхом, тепер же турки стали брати високе мито в Босфорі. Тому купці перепроваджують тепер живий товар караванним шляхом через Польщу. Польський король дозволяє перевозити рабів через свої володіння й збирає мито лише по одному флорину за кожного невольника чи невольницю.

У караван-сараї львівські купці кілька днів мешкали поруч з грецькими та вірменськими торговцями з невеликого кримського князівства Феодоро. Цей край, що розкинувся поміж таврських гір, італійці здавна називали Готією, хоч справжніх готів там залишилося зовсім мало. Столиця князівства Мангуп, розташована на стрімкій горі, була неприступною фортецею. Мешканці її жи-

лі з виноробства й торгівлі, вели боротьбу з кафінцями за володіння південним узбережжям Криму. У каравансараї Юрко познайомився також з московськими купцями Степаном Васильєвим і Гришкою Жуковим. Вони привезли соболині та горностаєві хутра, полотно, моржевий зуб, колчани й стріли, що користувались великим попитом серед татар. Купували вони, як і львів'яни, шовкові тканини й східне коріння. Купці розповідали, що великі князі московські не хочуть коритися золотоординським ханам, готуються до рішучої битви з ними. Навколо княжого замку в Москві — Кремля — вже будуються високі цегляні мури з баштами.

Виконавши доручення пана Айнольфа, Юрко Котермак і його супутники купили ще прянощів і пристали до великого каравану, що складався з кількох сот возів. Караван прямував сухопутним шляхом через Кирк-ер (Чуфут-Кале) на Перекоп. Проїжджаючи повз перекопські озера, Юрко бачив, як луцькі та київські соленики добувають сіль, висушуючи відгороджені ділянки озер. Валка навантажених сіллю маж пристала до каравану: у великому гурті легше захиститися від степових грабіжників.

Разом з московськими і київськими купцями добулися до Черкас, а відтак до Києва, де зупинилися на кілька днів. Юрій із захопленням роздивлявся Успенський собор Києво-Печерської лаври, милувався мозаїками та фресками Софійського собору і Михайлівського монастиря. Місто ще не зовсім очуняло після спустошення Батиєвими ордами, і все життя зосереджувалось на Подолі, забудованому міщанськими дерев'яними будиночками, майстернями, крамницями. Замок на горі, хоч теж дерев'яний, витримав облогу татарського хана Єдігея у 1416 році. Біля руїн Золотих воріт, Десятинної та Ірининської церков боляче було згадувати про колишню велич Київської Русі, минулу славу її столиці — наймогутнішого тоді міста Східної Європи. Теперішній київський князь Семен Олелькович мусив визнавати владу великих

князів литовських. Щоправда, Семен, хоч сам литовського роду, виступав проти обмеження прав православного люду, але ж багато він не міг зробити. Та все ж таки на Київщині й Волині влада Литовського князівства не була такою важкою, як влада Польського королівства в Галичині, де хазяйнували католицькі магнати й патриції.

З Києва шлях пролягав через Житомир, Пересопницю, Луцьк, Дубно. За Дубном караван вступив у межі Галичини, де польські шляхтичі та їхні слуги під приводом мита грабували подорожніх не менше від татар. Тому купці намагалися обминати містечка, де були шляхетські замки. Полегшено зітхнули лише тоді, коли вїхали за мурри Львова: тут вони знали, кому дати хабара, з ким домовитись, щоб не платити повної суми мита.

На другий день після повернення мандрівники докладно розповіли про свою подорож Айнольфові Тедалді. А той у свою чергу поділився з ними львівськими новинами, згадав також, що незабаром до нього в гості має приїхати його далекий родич Філіп Буонакорсі — знаменитий поет і вчений, який утік від переслідувань римського папи аж у Туреччину. Співвітчизники назвали Буонакорсі Каллімахом, бо його ліричні поезії нагадували їм твори старогрецького поета Каллімаха, що жив колись в Александрії. Коли папа Павло IV звільнив зі служби у ватиканських канцеляріях надто вільнодумних, на його погляд, учених, Лето, Платіна, Каллімах та інші осудили цей самочинний акт церковника. За таке зухвальство кількох академіків ув'язнили, а Каллімахові вдалося втекти до Південної Італії. Звідтіля він виїхав до Стамбула. Айнольф Тедалді передав через купців листа Каллімахові з запрошенням прибути до Львова.

Вислухавши розповідь пана Айвольфа про те, як прославився Каллімах — Буонакорсі своїми віршами й науковими працями, Юрко ще дужче запалився бажанням і самому вчитися, досягти вершин науки, щоб прислужитися рідній країні своїми знаннями.

ШЛЯХ ДО НАУКИ

У Львові Юрко мав змогу навчатися в кафедральній школі. Але його мрією був університет. Від своїх італійських знайомих він багато чув про університети в Італії.

У XV столітті вищі школи, або університети, існували в багатьох країнах Західної Європи. Майже всі університети склалися з чотирьох факультетів: богословського, юридичного, медичного та «артистичного», де вивчали «артеc лібералес» — сім «вільних мистецтв». До них належали предмети тривіуму (граматика, логіка, риторика) і квадривіуму (арифметика, геометрія, музика, філософія). «Артистичний» факультет був також підготовчим для інших: його мусили закінчити ті, хто збирався вчитись і викладати на інших трьох факультетах. Тут, зокрема, школярі опановували граматику латинської мови, якою велося викладання всюди: в Саламанці й Празі, Оксфорді й Неаполі, Гейдельбергу й Падуї.

Найближчим до України був університет у Кракові. Тут колись уже вчилися дрогобичани — Мартин Михайлович та син німецького купця Леонард. Сюди ж вирішив податись і Юрій Котермак, знаючи, що в столиці Польського королівства знайде чимало своїх земляків не лише серед студентів, але й серед купців, музик, художників. Забобонні італійці з контори Айнольфа радили хлопцеві почекати ще хоча б рік, бо, мовляв, дві незвичайні комети віщують йому тернистий, сповнений невдач шлях. Але Юрій не схотів чекати так довго. Попросивши розрахунок у пана Айнольфа, він на початку 1469 року пристав до купецької валки, що вирушала зі Львова на Захід.

Перша зупинка була в Солоному Городку — тут споконвіку велась жвава торгівля дрогобицькою сіллю. Пройшовши містечко Мостище, села Шагиню й Медику, купці затримались на кілька днів у Перемишлі, головному місті Перемишльської землі Руського воєводства. Місто розкинулося на мальовничих схилах гори, що спадала до

річки Сяну. За річкою починалось передмістя Засяння, воно нічим не відрізнялось від сіл Львівщини та Дрогобиччини. Вже здалеку мандрівники побачили напіврозібрану білокам'яну будівлю, що здіймалась над дахами кам'яниць. То був колишній православний собор. Більше півстоліття тому король Владислав Ягайло насильно відібрав його у парафіян і наказав перетворити в костьол. Тепер ці мури, що вистояли не одне лихоліття, розбирали з наказу католицького єпископа, щоб з того каменю збудувати кафедральний костьол для католиків. Народ обурювався, що при розбиранні старого собору викидали кості похованих у церковних підземеллях. Але ремствування і скарги перемишлян не допомагали: будівлю, яка була пам'яткою славної історії міста, і далі руйнували.

Зупинився Юрій у Кирила і Танасія, знайомих ще з Дрогобича міщан, які з діда-прадіда займались сплавом різних купецьких товарів річковими суднами по Сяну й Віслі до Гданська. Сплавники розповіли, що в Перемишлі католицьких панів і купців менше, ніж у Львові, але й тут вони стараються позбавити всіх прав корінних мешканців краю. Це підтвердили і ченці Микулинського монастиря. В монастирі й у бібліотеці православних єпископів та крилошан Юрій переглянув старовинні літописи, в яких розповідалось про Перемишльське князівство, коли в ньому панували Рюрик і Володар Ростиславичі, Олександр Всеволодович, про славу перемишльську битву 1099 року, під час якої руські князі розгромили військо короля угрів.

Продавши частину товарів у Перемишлі, купці рушили до Ярослава — старовинного міста, заснованого ще князем Ярославом Мудрим. Звідтіля повернули на захід. Зупинялись ще в польських містах Ряшеві, Тарнові, Бохні й нарешті добрались до Кракова — столиці Польського королівства. Заплатили мито при в'їзді, й стражники пропустили валку львів'ян до міста.

Хоч це було в січні, день видався напрочуд теплий. З самого ранку накрапав дощ, і з ринв, які стирчали з дахів до половини ширини вулиці, стікали струмені води до каналу, проритого посередині дороги. Брук був не всюди, тому вози нерідко провалювались по самі осі в липке болото.

Незважаючи на дощ, на ринку було людно. В суконних крамницях йшла жвава торгівля не лише грубим сукном місцевого виробництва, але й тонкими дорогими сукнами з Брюсселя, Іпра, Лувена, Лондона. Часто можна було чути німецьку мову, бо й у Кракові багаті купці-патриції та значна частина ремісників були колоністами з німецьких країв.

Обминувши крамниці з східним корінням, крами голкарів, ножівників, білошкірників, численні винарні й пив'ярні, мандрівники звернули в одну з бічних вуличок. Купці йшли шукати собі вічліг, а Юрко, попрощавшись з ними, поспішив до університету.

У темному залі великого колегіуму за високим пюпітром сидів магістр у береті й тозі. До нього вишикувалась досить довга черга юнаків різного віку, від безвусих хлопчаків до бувалих мандрівних студентів, які вже багато років займались науковими студіями. Перш ніж записати новоприбулих до метрики — списку студентів, магістр вимагав сплатити йому по вісім грошів. Деякі з хлопців просили зменшити їм вступний внесок, інші домовлялися про відкладення сплати. Заможний литовський шляхтич Григорій Матвієвич висипав з гаманця аж шістнадцять грошів — удвічі більше, ніж вимагалось. А Михайло Дюрович, син солтиса з Собранець, що за Карпатами, замість грошей пообіцяв дати для магістрів барилко вина. Коли черга дійшла до Юрія, той розповів, що залишився сиротою і не має змоги заплатити стільки грошей. Магістр, який сам походив з убогих міщан, погодився об-

межитись найнижчим внеском і взяв від Котермака лише один грош. Сплативши вступне, Юрій склав присягу на вірність університетським статутам і звичаям і офіційно став студентом артистичного, або філософського, факультету.

Для того щоб старі студенти визнали його своїм колегою, Юрієві треба було разом з іншими вступниками скласти ще один своєрідний екзамен: на терплячість і витривалість.

Це відбувалося так. У бурсі або в шинку збиралась весела студентська компанія. Новачків, яких називали беанами (від французького *bes jaune* — жовтодзьобий), вважали неотесаними колодами дерева, що їх треба вигладити. Беан мусив нерухомо лежати на лаві, а тим часом його безжалісно «обробляли» пилкою, сокирою, долотом, щоб «відрубати те, що грубе, і згладити все, що жорстке». Після цього змивали брудною водою обличчя, голили дерев'яною бритвою неіснуючу бороду, чесали гребінцем, що більше нагадував граблі. Часом прикручували дерев'яні роги — на ознаку тупості й невченості, а потім сплювали їх. Іншим разом вставляли в рот велике дерев'яне ікло, як у кабана, а тоді виривали дерев'яними обценьками. Лунали грубі жарти. Наприклад, питали новачка, скільки бліх входить до кварти. «Мене цього не вчили», — намагався викрутитись юнак. «Як то ти не знаєш, що вони не входять, а вскакують?» Або таке питання: «Чи ти мав матір?» За стверджувальну відповідь хлопець діставав доброго прочухана з поясненням: «Ні, шельмо, то вона тебе мала». Серед загального реготу читався підкинутий новачкові лист, начебто отриманий ним від матері, яка нарікала, що її «пташенятко» терпить наругу від студентів, що в академії її «цукерочкові... вичиняють шкуру на пергамент».

Тих, хто намагався боронитись або просив пощади, чекали ще більші знущання. Після всього новачок мусив ще й платити по півфлорина та дякувати своїм мучите-

лям, а керівника церемонії цілувати в руку. Довелось і Юривві стерпіти все це, щоб увійти до храму науки.

Пошовкли сторінки старовинних рукописів університетської бібліотеки зберегли чимало подробиць про життя викладачів і студентів, що їх тоді називали школярами (scholares), або жаками. Головні лекції відбувались у професорських колегіумах. Тут же професори й мешкали. Жаки влаштовувались де хто міг: одні жили як прислужники викладачів по колегіумах, інші поселялись при парафіяльних шкілках. Але найбільше школярів мешкало по бурсах — своєрідних гуртожитках. Слово «бурса» по-грецьки означало шкіру, а в середньовічній латині це слово мало різні значення, в тому числі бурсою називали гаманець, пізніше так стали називати тижневу плату за житло, врешті ця назва перейшла на будинки, де мешкали школярі.

Коли Юрій Дрогобич (так стали називати його студенти й викладачі) вступив до Краківського університету, при ньому існувало кілька постійних бурс: бурса вбогих, бурса філософів, бурса «Єрусалим» та бурса Длугоша. Деякі з бурс не мали власних будинків, зокрема угорська бурса, що наймала будинок на Гончарській вулиці, а з 1475 року — інший будинок, на вулиці Францісканській.

Юрій Дрогобич мешкав, мабуть, у бурсі вбогих, або, як її інакше називали, — бурсі Існера, за прізвиськом її засновника. Йоганн Існер, вихованець Празького університету, заповідав, що до заснованої ним бурси слід приймати насамперед юнаків з Литви, Білорусії та України. Бурса Існера займала просторий будинок на розі вулиць Вісльної і Гончарської. Тут знаходили собі притулок до двохсот жаків. Багатшим за відповідну оплату давали кімнати з грубками, розташовані з фасадного боку, бідніші мусили задовольнятися задніми холодними комірчинами або тулитися в сінях, на горищі тощо.

Всім життям у бурсі керував сеньйор — один з викладачів меншого колегіуму. В нього був ключ від брами, яка на ніч замикалася на замок. Сеньйор же приймав жаків до бурси, розподіляв між ними кімнати й місця за столом. За харч у бурсі вбогих брали дешевше, ніж в інших, — по одному грошу, що дорівнювало денному заробіткові наймита. Двічі сходилися школярі до їдальні: об одинадцятій вранці на сніданок і о шостій вечора на обід. Треба було приносити з собою власний ніж і виделку. Прийшовши вперше, жак мусив займати останнє місце, в кутку біля дверей. І лише в міру того, як до бурси вступали нові жаки, він пересувався на почесніші місця. Звичайною стравою була каша гругця з олією, горохова поливка, хліб, іноді капуста, ріпа, м'ясо.

Всі бурсаки по черзі виконували обов'язки препозита — помічника сеньйора. Їм доводилось купувати дрова й провізію для кухні, а також доглядати, щоб куховарка справедливо розподіляла порції.

На вимогу сеньйора Юрій перед прийняттям до бурси справив собі такий одяг, як того вимагали статуті: довгу сорочку, вузькі штани, каптан з рукавами, а по верх — довгу туніку з темного чеського сукна. Це коштувало недешево. За звичайну туніку з грубого чорного сукна треба було заплатити флорина, за плащ з каптуром — 24 гроші, три гроші за прості черевики, тоді як модні, з розрізаними халявами і довгими носами, коштували десять грошів і більше.

Лише заможні жаки дозволяли собі, всупереч статутам, носити різнобарвні туніки: пурпурові, блакитні, жовті, зелені, а на зиму підбивали їх дорогим хутром. Шапки вони прикрашали позолоченими перами, стрічками, китайкою. Взагалі, паничі не рахувались із статутами: влаштовували бешкети по ночах, нерідко приходили на лекції до колегіумів з прив'язаними до пояса ножами або й з мечами. Заможним студентам сходили з рук і бійка, і гра в карти, й інші провини, за які тих, хто не

мав протекції, суворо карали. Багато хто з заможних студентів отримував від ректора дозвіл мешкати не в бурсі, а на приватній квартирі. Такі паничі не рахувалися з грішми, жили в розкошах.

Бідніші студенти, щоб звести кінці з кінцями, бралися за всяку роботу. Серед них були переписувачі книг, палітурники, слуги професорів та багатших студентів, кельнери по винарнях і курсори — посланці, що розносили листи з Кракова до інших міст. Бідні жаки не гребували й жебрацтвом, ходили по вечорах співати під вікнами, прохаючи грошей, хліба, яєць та іншого харчу. Краще жилося тим, що влаштовувалися вчителями в парафіяльних шкілках або давали приватні лекції.

Юрій теж не цурався ніякої роботи, щоб заробити собі на прожиття. Він швидко став своєю людиною у багатомовній юрбі студентів. Тут були юнаки з Баварії, Франконії, Швабії і Тюрінгії, з Бранденбурга, Саксонії, Швейцарії, Австрії. Навіть з далекої Шотландії був слухач — Томас, син Роберта, бакалавр Кельнського університету. Звучали різні мови: польська, німецька, угорська, словацька, білоруська. Але рідною мовою розмовляли лише вранці й пізно ввечері або ж тоді, коли ніхто чужий не чув. Цілий день, влітку від 10-ї до 22-ї години, а взимку від 12-ї до 24-ї, як у колегіумах, так і в бурсі дозволялося говорити лише латинською мовою. Писарчуки, призначені сеньйором бурси, записували порушників. Сеньйор накладав на винних покарання. Хто був записаний тричі, платив одного динара, а наймолодшим бурсакам не раз доводилося скуштувати різок.

Щодня вранці Юрій поспішав до більшого колегіуму. Цей будинок нещодавно було перебудовано й два верхні поверхи призначено під мешкання для магістрів, а партер залишено для лекцій. Зимовими ранками мерехтливе полум'я свічок ледве освітлювало похмурі склепіння. Та й удень було ненабагато світліше, бо вікна були затяг-

путі плівкою з риб'ячих міхурів або проолієним папером. Скло в той час було надто дороге.

Сидячи на підвищеній кафедрі, професор голосно читав і пояснював різні книги. Учні слухали, примостившись, на ослівчиках, принесених з собою, або й просто на розстеленій на підлозі соломі. Для записування лекцій студенти мали грифелі, крейду, кам'яні таблички, лише багатші робили нотатки на паперових аркушах або в зошитах. Запитувати професорів під час лекцій не дозволялося, всі незрозумілі питання з'ясовувались на репетиторіях — заняттях, що проводилися магістрами по бурсах. Щосуботи відбувались публічні диспути магістрів.

Студенти, які не думали про здобуття наукових ступенів, могли самі вибирати, які лекції відвідувати. Але Юрій мріяв стати вченим і тому мусив ходити на ті лекції, прослухування яких було обов'язкове для кандидатів на перший науковий ступінь — бакалавра мистецтв. Разом з ним ходили на ці лекції і його колеги, що теж збиралися скласти бакалаврські екзамени: Юріїв земляк Михайло Дмитрович з-під Самбора, Микола Водка з Квідзна, Войтіх з Брудзева, Войтіх з Пнєва та інші. На обов'язкових заняттях студіювали праці Арістотеля, трактат Петра Іспанського — одного з коментаторів філософа, а також латинські тексти із застарілих підручників Александра де Вілла Деї і Доната. Крім цього, Юрій відвідував і необов'язкові лекції з риторики, поетики, астрономії. Сюди більшою мірою проникали віяння нових гуманістичних поглядів на науку й світ. Особливо подобались Юрію лекції доктора медицини і астронома, королівського лікаря Петра Гашовця, молодих магістрів Яна з Регул, Валентина з Затора, Йоганна Шелінга, якого називали Глогером, бо походив він з Глогова у Нижній Сілезії.

У вільний від лекцій час Юрій іноді ходив до кафедрального собору на королівському замку Вавелі. Там українські майстри саме розмальовували щойно збудов-

вану каплицю святого Кшижа (Хреста), що її король Казимир Ягайлович велів спорудити для своєї дружини Єлизавети Ракушанки. Приємно було Юрієві забути на часинку латину і порозмовляти з земляками рідною мовою. Серед художників був і один дрогобичанин, який незадовго перед тим оздоблював церкву в Станілі під Дрогобичем. Багато було розмов про те, як вдалась йому ікона «Собор Йоакима і Ганни».

Малярі—бувалі люди, що працювали в замках і церквах по всій Україні — і на Київщині, і на Волині, і на Поділлі, і на Буковині,— розповідали Юрієві: «Чужинці наше малювання високо цінують. Де вже не розмальовували наші хлопці костьолів — і у Вислиці, і в Сандомирі, і в Любліні. Не дуже-то подобається ксьондзам та біскупам, що для оздоблення своїх костьолів мусять просити схизматиків. А таки мусять, бо в себе таких майстрів не знайдуть. Адже в нашому краї іконне малярство здавна заведене — ще за часів київських та галицьких князів. Тож не дивно, що майстри у нас не переводяться. У Кракові майстер Владика малював для короля Ягайла костьол на Лисці й королівську спальню на Вавелі. За того ж короля мальовані на Вавелі каплиці Троїцька і Марійська. А як коли будеш у Любліні, то зайді до каплиці на замку та подивись, як її оздобили наші волиняки — майстер Андрусь з челядниками. «Тайну вечерю» зобразили на старий київський лад: А які там воїни та музики вималювані — немов живі».

Юрій годинами простоював під готичними склепіннями Святохрестської каплиці, не відриваючи очей од вправних рук майстрів. Перед тим як почати малювати, вони покривали стіну спершу товстим шаром тиньку, поверх ще одним тоншим шаром з домішкою товченої цегли та січеного прядива і, нарешті, тоненьким шаром найдобрішого відсіяного вапна. Тинькували стільки, скільки могли замалювати за день. А тоді гострою палич-

кою наносили рисунок і розмальовували по сирому — аль-фреско.

На очах у Юрія стіни вкривалися чотирма поверхамп фресок, а під склепінням серед мережива нервюр з'являлися легкі постаті з німбами, що сяяли на синій, наче небо, стелі. Особливо вдалася фреска «Покладення в труну». Охоплена горем, стоїть Марія Магдалина. Смуток видно в її очах і в стриманих жестах рук. А на іншій фресці воїн у панцирі приводить Христа із зв'язаними руками до Каяфи, що сидить за великим столом.

Коли малювання було закінчено, Юрій допоміг малярам укласти напис, який один з хлопців вималював на стіні каплиці. В кінці стояла дата: «...Под літи нароженія божего 1000 літ, 400 і 70 літ докончали сію каплицю письмо місяця октомрія 12 дня».

Закінчення Святохрестської каплиці збіглося з важливою подією в університетському житті Юрія Котермака — бакалаврським екзаменом. Передусім йому треба було домовитись з промоторами (магістрами, що представляли школяра до екзамену), заплатити чималу суму — два угорських флорини, з них один до скарбниці університету й один для розподілу між екзаменаторами. Юрій дав відповідь на всі запитання, провів диспут, після чого йому було присвоєно звання *baccalaureus artium libera-rium* — бакалавра вільних мистецтв. Разом з Юрієм бакалаврами стали Войтїх Брудзевський і земляки — Микола з Вороблевичів та Дмитро з закарпатського міста Севлюша. Позичивши у заможніших товаришів грошей, нові бакалаври влаштували в одній з винарень банкет для знайомих магістрів і школярів.

Ставши бакалавром, Юрій Котермак вирішив поїхати на батьківщину — до Дрогобича і Львова. Кілька днів пробув у рідному місті. Тут він дізнався про смерть київського князя Семена Олельковича й про те, що король Казимир послав до Києва свого воеводу — литовського цана Мартіна Гаштовта. Двічі не пускали кияни Гаш-

товта до міста, воліючи мати князем Семенового брата Михайла Олельковича або іншого православного князя. «Краще головами усі накладемо, а не будемо коритись Гаштовтові»,— казали вони. Мартин Гаштовт утретє рушив на Київ з великим військом і таки взяв місто. Так Київщина перетворилася на звичайну провінцію Литви. Це була сумна звістка. Хоча останні київські князі й були підвладні великим князям литовським, все ж таки, поки залишалось Київське князівство, легше було захищатися від натиску католицьких панів і прелатів.

У Львові Юрій зустрівся з Каллімахом, тим самим італійським ученим і поетом, про якого розповідав йому колись Айнольф Тедальді. Тепер Каллімах працював у львівській конторі свояка, але почувався непевно. Нещодавно сейм Польського королівства ухвалив видати Каллімаха папському послові. Папа хотів судити поета за участь у змові проти його влади в Римі.

«Люди, які не бачили папи,— казав Каллімах,— гадають, що він сидить на папському троні як ключник від воріт неба, що він посередник між богом і людьми, істота неземна, без пристрастей і турбот, які властиві нам, грішним. Аж виходить, що й він підкоряється пристрастям, що й він хоче задовольнити своє честолюбство. Якщо про це дізнаються люди, чи ж не дійдуть висновку, що папа — жорстокий тиран?»

Щоб уникнути папської помсти, Каллімах збирався за порадою Айнольфа виїхати до містечка Дунаєва, де був маєток Айнольфового знайомого, архієпископа Григорія Сяноцького, людини освіченої і талановитої. А Юрій мусив повертатись до Кракова, щоб продовжити свої студії.

У Кракові Котермак, як і інші бакалаври, відвідував лекції, потрібні для отримання магістерського титулу, й одночасно викладав молодшим студентам. Зокрема він читав лекції протягом місяця під час канікул, проводив диспути по неділях, брав участь у суботніх диспутах магістрів. Часто зустрічався з іншими бакалаврами артис-

тичного факультету — Стапіславом Зелігом, Миколаєм Водкою з Квідзина, Войтіхом Брудзевським, Войтіхом з Пнєва.

Кілька разів мав розмови з Каллімахом, який після смерті папи Павла II вже не мусив переховуватися в Дунаєві й прибув до Кракова. Вчений італієць записався навіть студентом Краківського університету, маючи намір отримати тут наукові ступені й зайнятися викладанням. Та незабаром його було запрошено на посаду вчителя дітей короля і великого князя Казимира. Хоча Каллімах і не мав офіційних лекцій, його гуманістичні погляди все більше поширювались поміж студентів і тих професорів, яких не задовольняли застарілі схоластичні методи викладання.

Щоб отримати звання магістра, бакалавр Юрій Котермак мусив прослухати всі обов'язкові лекції, серед яких і далі чільне місце займало коментування творів Арістотеля — «Метафізики», «Етики», «Політики», «Економіки», «Фізики» та інших. Крім того, Юрій відвідував певні лекції з числа наук квадривіуму: арифметики, музики, теорії планет, геометрії за Евклідом. Цікавився також астрономічними спостереженнями, вчився складати астрологічні прогнози.

Навіть найвизначніші тогочасні науковці, беззастережно довіряючи Арістотелеві, Платонові, Птолемеєві, Авіценні, були переконані в слушності вчення астрології про вплив руху планет на земні події, на хід війн, на здоров'я людей і тварин. Хоч прогнози астрологів збувалися рідко, причиною цього вважали не хибність засад астрології, а неточність даних про рух небесних світил. Тому астрологи намагались якомога ретельніше вести астрономічні спостереження, а це, звичайно, було на користь справжній науці. Наукової неспроможності астрологічного прогнозування тоді ще не розуміли. Отже, не дивно, що в лекціях з астрономії, які слухав Юрій, чи не най-

більше часу приділялося астрологічним теоріям. Юрія і його колеги учили, що вплив світил визначається характером окремих планет, їх розміщенням відносно зірок, а також аспектами — взаємним розташуванням сонця, місяця і планет.

«Добрими планетами» вважались Сонце, Юпітер, Венера, Місяць, лиховісними — Марс і Сатурн.

Як учив Птоломей, рух людського життя залежний від першого поштовху, — по-грецьки — афесіс. Планета, що «панувала» в момент народження, впливатиме на долю людини протягом життя.

Юрій і його колеги багато часу приділяли вивченню таких астрологічних теорій. На основі цих теорій навчались готувати прогностики — астрологічні передбачення. За складання їх можна було отримати непогану платню від світських і духовних панів, які не починали ніякої значної справи без поради астрології. Та прогностики були для вчених не лише засобом заробітку, вони завойовували їм авторитет у суспільстві. Адже того, хто не вмів укладати прогностиків, не вважали справжнім фахівцем у галузі природничих наук, зокрема медицини.

Через два роки після бакалаврського екзамену студент, що встигав за цей час опанувати обов'язкові курси, мав право складати екзамен на звання магістра. Юрій випередив своїх ровесників і, як тільки минув обов'язковий дворічний термін, записався на магістерський екзамен.

Цей екзамен відбувався ще урочистіше, ніж бакалаврський. Після успішного закінчення диспуту промотор вручив Юрієві закриту книгу на знак того, що, й ставши магістром, він не повинен надіятися лише на свою пам'ять, але й користуватися книгами. Тоді надів йому на середній палець золотий перстень — символ чесності й чистоти думок. Врешті дав у руки розгорнуту книгу, щоб новий магістр навчав добре і сумлінно. Після цього про-

мотор оголосив про присвоєння бакалаврові Юрієві Дрогобичу, синові Михайла Доната, титулу *magister artium*, який давав право викладати в університетах. На закінчення церемонії декан Андрій Ставський оголосив, що новий магістр мистецтв читатиме й пояснюватиме одну з книг фізики Арістотеля.

Так Юрій змінив чотирикутний бакалаврський берет на круглий, який носили магістри, одягнувся в магістерську туніку, облямовану на рукавах червоною стьошкою, а на урочисті церемонії він мусив з'являтися у табарді — довгій пофалдованій тозі.

Незабаром після Юрія стали магістрами його старші колеги — Микола Водка з Квідзіна і Войтіх Брудзевський. Всього з 165 школярів, які чотири роки тому записались до факультету вільних наук, 66 стало бакалаврами, і лише дев'ять досягло магістерського титулу. Для Котермака це був неабиякий успіх, проте його становище, як і інших початкуючих магістрів, залишалось важким. Старші викладачі, що жили по колегіумах, мали постійні прибутки у формі бенефіцій: номінально займаючи різні церковні посади (каноніків, парохів тощо), вони отримували відповідні прибутки. Всі інші чекали на вакансії, жили з студентської платні за навчання, іноді підробляли додатковими заняттями по бурсах і студентських квартирах. Лекції між магістрами розподіляв декан шляхом жеребкування. Більш ніж половина обов'язкових лекцій зводилась до читання й коментування різних творів Арістотеля.

Юрієві чим далі, то більш набридало в котрий раз товкмачити одне й те саме. Його вабила далека Італія. Там, на батьківщині Вергілія і Овідія, він глибоко пізнає літературу давнього Риму, там він зможе стати доктором медицини. Юрій не раз згадував все, що чув про далеку землю від італійців, які працювали на дрогобицьких журах. Згадував він і свого земляка Мартина з села Жира-

виці під Перемишлем, котрий, ставши в Кракові магістром, подався за кордон. Він викладав астрономію в Болонському університеті й здобув там ступінь доктора медицини. Повернувшись до Кракова з славою болонського доктора, магістра п'яти університетів, Мартин з Жиравичі прославився своїми працями в галузі астрономії й математики. В своєму геометричному трактаті він докладно описав вимірювальне приладдя, розповів про методику вимірювальних праць. А за успіхи в лікуванні хворих його прозвали королем медицини. Юрій не застав уже Мартина Короля в університеті: вчений помер ще 1460 року. Але Юрій учився в учнів славетного астронома і чув багато розповідей про нього. Ось чому, ставши магістром, Котермак вирішив рушити слідами Мартина Короля — до славного міста Болоньї. Як тільки назбирав трохи грошей на дорогу, став шукати попутників. Виявилось, що і Микола Водка з Квідзіна мріяв про навчання в Болонській академії. Правда, після магістерського екзамену вони були зобов'язані два роки викладати в Кракові, але якраз на той час молодих магістрів було досить, і Юрій з Миколою отримали від факультету відпустку. Обидва юнаки пообіцяли після закінчення студій в Італії повернутись до Краківського університету.

Микола Водка рушив прямо до Італії через Сілезію й Австрію, а Юрій побував ще на батьківщині, в Дрогобичі й Львові. Разом з купцями, що зібралися в Угорщину продавати львівську рибу й збіжжя та купувати вино, він поїхав до Сянока, звідтіля до Дуклі. За Дукельським перевалом починалось Угорське королівство, але й тут ще зустрічались українські села з малими дерев'яними хатками і мальовничими церковцями на схилах гір. Лише поблизу Гиралтовець почалася словацька земля. Прощай, рідний краю, прощай, рідна мово... З тяжким серцем, але водночас і з надією Юрій знову вступив у чужі землі, назустріч невідомому майбутньому.

БОЛОНЬЯ — МАТИ НАУК

Весь нелегкий шлях з Угорщини до Італії Юрій Котермак пройшов пішки, бо у нього не було таких грошей, щоб купити або найняти коней. По дорозі зупинявся на кілька днів у словацькому місті Кошицях і в столиці Угорського королівства Буді над Дунаєм. Тут, при дворі короля Матяша Корвіна, було чимало вчених людей і велика бібліотека — понад тисячу рукописних книг. Юрій як магістр філософії міг знайти собі в Буді заняття в королівській канцелярії, але він вирішив не затримуватись в Угорщині. Перепочивши в Буді, приєднався до кількох угорських та словацьких студентів, що йшли до Італії. По дорозі ночували в корчмах, монастирях або в селянських хатах — спершу угорських, потім хорватських.

Нарешті дісталися до Венеції — одного з наймальовничіших міст світу, що розкинулось на сотні островів. За вулиці тут правили канали, через які було перекинуто горбаті кам'яні містки. Палац дожів, собор святого Марка, розкішні будинки купців. Тут жили талановиті будівельники й художники, чимало вчених людей. З-поміж істориків найбільш знаним був Маркантоніо Сабелліко, який у своїй хроніці викривав намагання пап підступами й інтригами підкорити собі всю Італію.

Влада у Венеції була в руках заможних купців, які торгували з багатьма країнами світу. Найбільше доходу давала, і це ні для кого не було секретом, торгівля рабами, яких венеціанці продавали шляхтичам і купцям Флоренції, Сієни, Болоньї. У Венеції в ту пору зібралось близько трьох тисяч невільників та невільниць. Серед них найбільше було південних слов'ян, але нерідко траплялися й куплені у Кафі черкеси, грузини, українці, росіяни, поляки. У багатомовній юрбі рабів Юрій Котермак зустрічав земляків і землячок. Він був обурений лицемірством венеціанського купецтва, яке любило зобража-

ти себе захисником християнства, але не соромилось торгувати людьми, як будь-яким іншим товаром.

У Венеції Юрій бачив гурти людей у капелюхах з широкими крисами і плащах з нашитими червоними хрестами. То були прочани з різних країн, які збирались тут, щоб на венеціанських галерах вирушити до Яффи, а звідтіля — до Єрусалима. Перевезення прочан було ще одним джерелом заробітку для венеціанських купців — власників кораблів.

Наступним містом, де Юрій Котермак зупинився на деякий час, була Падуя. Тут, як і в інших містах Венеціанської республіки, мешкало чимало греків, що мали постійні зв'язки з критськими та львівськими грецькими купцями. Греки були й серед викладачів Падуанського університету, в якому магістр Юрій зустрів також кількох львів'ян. Земляки пропонували йому залишитись на студії в Падуї, але Юрій твердо вирішив продовжувати свій шлях, щоб завершити освіту в Болонському університеті, найстарішому в Європі вищому учбовому закладі.

І ось, нарешті, мета подорожі — славне місто Болонья! Воно відразу сподобалось Юрієві. Обабіч нешироких вулиць невисокі будинки з галереями вздовж фасадів. Майже у всіх будинках середмістя вікна, портали, капітелі викладені теракотою, яка тут була досить дешева. На околицях міста копали глину, формували її дерев'яними штампами, а тоді випалювали в гончарських печах. Особливо гарно були прикрашені палаццо родин Бевільаква і Пеполі, професора-юриста Тартаньйо та чимало інших. Палац міського правління приваблював шляхетністю ліній, але розмірами і пишністю не міг змагатися з палаццо пана Бентівольйо, справжнього володаря Болоньї.

Особливістю Болоньї були дві похилені в різні боки вежі — Асінеллі й Карісенда. Коли хмари біжать назу-

стріч схилу вежі, тому, хто дивиться знизу, видається, наче вежа падає на нього. Ще Данте писав у своїй «Комедії»:

...що Карісенда видиться хисткою,
коли над нею тінь од хмари плине,
а ти стоїш під самою стіною...

Імпонувала своїми розмірами не закінчена ще базиліка Сан-Петроніо, в прикрашанні якої брали участь провідні скульптори й маляри. Юрієві сподобалися старовинні каплички й дворики Сан-Стефано, церква Сан-Джованні ін Монте, нещодавно збудована церковця Сан-Марія де Гальєра з гарними статуями на фасаді. А в церкві Сан-Доменіко наш земляк міг милуватися славнозвісною біломармуровою аркою — фігурною гробницею святого Домініка. На двох фасадних барельєфах Нікколо Пізано вирізьбив групу чоловіків і жінок, постаті товстих, реалістично зображених ченців. На обличчях — вираз болю, екстазу, вдячності; майстерність зображення рухів, складок одягу — все це привертало увагу до визначної пам'ятки італійського мистецтва.

Багатство болонських палаців і храмів вражало чужинців. Але на цьому тлі ще більше впадало у вічі злиденне життя трудового люду. В Болоньї, як і у Флоренції, Сієні, Мілані, Луцці, в ту пору було особливо багато злидарів, які не мали нічого, крім власних рук. Ще 1256 року Болонья, першою з міст Італії, прийняла статут, так званий «Райський акт», про звільнення від кріпацтва селян округи, що належала місту. Місто заплатило панам-грандам викуп за надання колишнім кріпакам особистої свободи, але одночасно селяни позбавлялись прав на свої земельні наділи. І ось ці селяни, що втратили землю і переселилися до міста, а також зубожілі міські ремісники знаходили працю в численних суконних, фарбарських, ножівницьких та інших майстернях. З ранку до вечора працюючи в тісних, душних коморах, вони жили на злиденну заробітну плату.

Болонья була одним з перших міст Італії, де почали розвиватися ранньокапіталістичні відносини. В багатьох майстернях щораз більше застосовувався розподіл праці між робітниками, які виконували окремі виробничі операції. Так у Болоньї та інших північноіталійських містах виникала капіталістична мануфактура. Робітники мануфактури Болоньї, Флоренції, Перуджі, Сієни не раз бунтувалися, вбивали наглядачів, вимагали більшої платні. Але їхні виступи жорстоко придушувались.

За своїм устроєм Болонья вважалася комуною — міською республікою, на чолі якої стояли подеста і шістнадцять патриціїв з числа заможних міщан. Колегія шістнадцяти патриціїв обновлялась лише у випадку вибуття членів.

Але республіканський устрій Болонської комуни існував лише на словах. Повновладним хазяїном, справжнім, хоч некоронованим монархом був найбільший землевласник Джованні II Бентівольйо. Він вважався конфалоньєром і головою сенату Болонської комуни, але поводив себе, як і всі інші тирані-володарі численних сусідніх державок. Жорстокий визиск простолюддя, прибуткові посади для міського патриціату, щедрі подачки дворянам — такою була Болонья, такі були й інші міста Італії.

Славилась Болонья на весь світ своїм університетом. Сюди звідусіль стікались юнаки, що прагнули отримати освіту в одному з найзнаменитіших учбових закладів Європи. В ті роки, коли там навчався Юрій Котермак, ніхто не сумнівався, що засновником університету був ще візантійський імператор Феодосій II. В архіві показували навіть фундаційну грамоту, начебто видану Феодосієм 434 року. Насправді університет виник набагато пізніше. Зародком його стала міська школа «вільних мистецтв», що вже діяла близько 826 року. В цій школі викладались також основи правових знань. Згодом церковники дійшли висновку, що римське право, яке поширювалось з Болоньї, використовується міськими комунами для бороть-

би проти феодальної влади єпископів. Проте папські заборони й прокляття не змогли стримати розвитку Болонської школи. На початку XII століття, коли римське право викладав знаменитий Ірнерій, учні створили свою організацію для захисту від свавілля міських і церковних урядовців. Так виник Болонський університет, управління яким залишалося в руках студентів. Обраний ними ректор мав владу не тільки над учнями, але й над професорами, які складали присягу дотримуватись ректорських вказівок.

Папи Григорій IX, Олександр IV в 1309 році, кардинал Наполеон Орсіні накладали на університет інтердикт¹, прагнучи його ліквідувати.

Не раз міська рада робила спроби підпорядкувати собі університет, часом студентам доводилося братися за зброю, і власті мусили визнати автономію університету, що приносив славу й прибутки місту, яке стали звати «вченою Болоньєю», а на болонських монетах карбували напис: «Болонья — мати законів». Юридична школа Болонського університету справді мала великий вплив на розвиток суспільно-політичної думки в Європі. Щонайменше з двадцяти країн прибували сюди учні, а повертаючись після студій на батьківщину, привозили з собою рукописи праць болонських професорів. Кілька університетів в Італії було засновано вихідцями з Болонського університету, а в ряді європейських університетів юридичні факультети створювались за зразком Болонського.

Крім права, в Болоньї викладались всі інші відомі на той час науки. З початку XIV століття Болонська «генеральна школа», або академія, була вже об'єднанням трьох окремих університетів: до двох юридичних (ціт-рамонтанів — студентів «з цього боку гір», тобто з Італії,

¹І н т е р д и к т — заборона виконувати релігійні обряди, що вважалось у Середньовіччі одним з найтяжчих церковних покарань.

і ультрамонтанів — студентів «з-за гір», з інших країн) приєднався ще «університет медиків і артистів», який охоплював «всі науки, крім права». Кожен з трьох університетів мав власного ректора, який не лише керував навчальними і господарськими справами, але й судив студентів і всіх, хто був на службі університету.

З XIV століття в Болоньї зменшується зацікавлення студіями права, які втратили первісну оригінальність і зберегли лише певне практичне значення. Зате зростає роль університету вільних мистецтв і медицини.

Далеко поза межами Італії славились болонські медики, астрономи, філософи. Викладання цих наук було тісно пов'язане, викладачі нерідко переходили з медичних кафедр на «артистичні» і навпаки. Поступово в університеті медиків і артистів панівним став світогляд, що його назвали гуманістичним.

То була доба Відродження. В містах Північної Італії, в тому числі і в Болоньї, формувалась буржуазія, багаті власники мануфактур і торговці, які все частіше виявляли своє незадоволення всевладдям феодалів-землевласників. Нестримна жадоба золота вимагала від ранньокапіталістичних промисловців, купців, банкірів величезного напруження сил, спритності, сміливості, нерідко авантюризму. Породжений цим індивідуалізм у крайніх своїх проявах сприяв нечуваній раніше розбещеності верхівки суспільства. Але водночас ламались середньовічні пута довкола творчої людської думки. Діячі тієї доби, працьовиті й допитливі, шукали в стародавньому мистецтві й літературі матеріалу для створення нового світогляду.

Гуманізм доби Відродження — яскрава сторінка в історії культурного розвитку людства. Не омертвіла середньовічна схоластика, а *res humanae* — людські речі, людські справи займають чільне місце в науці й мистецтві. Посилюється інтерес до творів великих письменників і мислителів стародавньої Греції та Риму, Італійські гу-

маністи звернули свій погляд до людини з її пристрастями, радощами і болями. Ставлячи в центр уваги людське життя, вони підривали основи схоластичної теології, для якої животіння на цьому світі було лише підготовкою до справжнього, мовляв, життя — потойбічного.

Університет медиків і артистів, який був головним осередком гуманістичної науки, зберіг організацію, що була наслідком довгого історичного розвитку. Він ділився на чотири студентські земляцтва, так звані нації: тосканців, римлян, ломбардів і ультрамонтанів — гостей з-за меж Італії. Членом ультрамонтанської нації став і Юрій Котермак, після того як заплатив 5 сольдо вступного та склав перед ректором присягу, що дотримуватиметься всіх вимог університетських статутів.

Писар, який вписував імена вступників до книги, ніколи не чув про місто Дрогобич. Юрій пояснив, що його рідне місто розташоване недалеко від Львова, столиці Галицької Русі. Отож і записали його до матрикула як Юрій зі Львова, що в Галицькій Русі. Джорджо да Леополі — так називали нашого земляка його італійські колеги.

Більшість студентів болонських високих шкіл жили на приватних квартирах, однак Юрієві пощастило влаштуватися в бурсі, де мешкали також студенти-медики з Іспанії та Німеччини.

Кожну хвилину Юрій намагався присвятити університетським заняттям. Спершу він відвідував лекції з тих предметів, які почав студіювати ще в Кракові. Частина лекцій читали викладачі у себе вдома, для інших використовувалися приміщення, найняті міським правлінням у приватних будинках. Для викладання граматики при університеті було чотири школи — по одній в кожному з кварталів міста. Нерідко лектори, найчастіше філософи, проводили заняття по студентських квартирах.

У Болоньї Юрій зміг удосконалити свої знання з латинської мови, ознайомитися з основами грецької. В уні-

верситеті медиків і артистів на цей час працювало чимало здібних філологів. Визначним знавцем мов був, зокрема, Антоніо з Чезени, викладач грецької мови. Відомі вчені працювали і на кафедрі риторики й поезії, де вивчалися зразки ораторської майстерності Ціцерона, прищеплювалось учням вміння висловлювати думки не лише без граматичних і стилістичних помилок, але й красномовно. Деякі з учнів укладали собі цілі словники зворотів, вживаних Ціцероном, щоб краще опанувати стиль латинської літературної мови «золотого» періоду.

До курсу філософії входило також вивчення основ природничих наук, що їх об'єднували спільною назвою «натуральна філософія». Основою викладання її залишалась «Фізика» Арістотеля, крім того, велику увагу приділяли творові найвизначнішого послідовника Арістотеля арабського вченого Авероеса (ібн-Рошда) «Про сутність світу» («De substantia orbis»). Вивчали і математику, зокрема «Алгоритм», що містив правила арифметичних дій з дробами, добуванням кореня тощо. Разом з геометрією Евкліда студіювали і коментар до неї Джованні Компано з Наварри. Особливо ретельно Юрій вивчав астрономічні праці арабських учених, «Чотирикнижжя», що його приписували Птолемею, і «Альмагест» того ж автора — основний в ті часи підручник з питань астрономії. Юрій користувався удосконаленим перекладом «Альмагеста» з грецької мови на латинську, здійсненим у Болоньї легатом Іоанном Віссаріоном з Трапезунду.

Слухачі, в тому числі й Юрій, платили викладачам за лекції. Так, лекторам філософії платили по 25 болонських сольдо за прочитання і витлумачення «Метафізики» Арістотеля і стільки ж за «Фізичку», по 15 сольдо за метеорологію, по 5 сольдо за кожен з малих природничих трактатів.

Особливо запам'ятались Юрієві ранкові лекції з логіки, що їх читав протягом одного року медик Габрієло

Дзербі, а також вечірні лекції з філософії професорів Флоріано Череоли, Андреа Крешімбені, Несторе Моранді.

Але найколеритнішою фігурою серед викладачів був, напевне, Галеотто Марціо з Нарні, який читав риторику й поезію. Огрядний, веселий, завжди ошатно вдягнений, Галеотто любив розповідати про свої мандри по різних країнах. Часто згадував він короля Угорщини Матяша Корвіна, у якого кілька років служив секретарем і бібліотекарем. Вчений збирався навіть докладно описати вчинки та вислови короля Матяша, про якого в народі розповідали чимало небилиць.

Галеотто мав багато друзів не лише в Угорщині, Хорватії, Словаччині, але і в гуситській Чехії, що була сіллю в оці правовірних католиків.

Юрій любив лекції Галеотто, які дуже відрізнялись од лекцій, що їх читали прихильники схоластичного методу викладання. Галеотто щедро пересипав свою розповідь дотепами, алегоріями з міфології і літератури стародавнього Риму, багато часу присвячував алхімії, магії, хіромантії. Дехто твердив, що він більше забавляв, ніж учив студентів. Але Котермак цінував лекції Галеотто, в яких, крім словесної половини, було й чимало відомостей з літератури, астрономії, медицини, фармації. Виступаючи з професорської кафедри, Галеотто Марціо не боявся вказувати на наявність суперечностей між філософським і богословським тлумаченням світу, зауважував, що безсмертя душі не вдасться обґрунтувати філософськими доказами, в нього можна лише вірити. Попри всю свою схильність до магії, учений висловлював сумніви щодо правдивості церковного вчення про ангелів, демонів та пекельні муки. Найбільшим гріхом вважав неуцтво і всякий гріх виводив з незнання. Критикував, ба навіть висміював намагання одного із стовпів богослов'я, святого Лактанція заперечувати сферичність землі та можливість існування антиподів.

великою популярністю серед професорів і студентів, але сам автор бідував і був змушений мандрувати від міста до міста в пошуках випадкових заробітків.

Хоч навчання в Болоньї було цікавим, Юрій дуже сумував за рідним краєм. Не сподівався навіть отримати листа звідтіля, бо їй не було від кого. Близьких родичів не залишилося, а чорнява Маруся Дропанівна з львівського Підзамчого не могла їй здогадуватися, що запала в серце дрогобичанинові, що думав він про неї і в Польщі, і в Італії. Чи їй запам'ятала вона скромно вдягненого юнака, що не раз заходив до крамниці її батька, але так і не наважився заговорити з вродливою міщанкою? Потім Юрій не раз у думках уявляв собі, що повинен був сказати їй, складав цілі послання до дівчини, котра затьмарювала, як здавалося йому, всіх красунь світу. І приходили на пам'ять сонети Петрарки, який усе життя носив у серці образ Лаури, хоч знав про безнадійність своїх мрій.

Добре ще, що Юрій міг згадати рідний край, бесідуючи із своїм колегою з Кракова, поляком Миколою Водкою, родом з міста Квідзина, що в Пруссії. Водка дружив з італійцем Лоренцо Бевільаква, прізвище якого (в перекладі — Пийвода) нагадувало його власне. Латинською мовою Бевільаква називав себе Абстеміусом (тобто непитущим, бо, мовляв, п'є лише воду), і цей псевдонім перейняв від нього й Водка.

То був важкий для Болоньї час: нерідкими були пошесті, голод на переднівок. В народі піднімалося ремствування на князів і панів, на патриціїв, що багатіли коштом простолюддя. Податки все більше зростали. Один з шістнадцяти патриціїв виступив навіть з сміливою пропозицією: продати іспанському королю череп святого Домініка, а за вторговані гроші закупити збіжжя і продавати по дешевшій ціні голодуючим. На це, звичайно, патриції не пристали. А щоб відвернути гнів злидарів од себе, Джованні Бонтівольйо, за прикладом сусідніх тира-

нів, влаштовував час від часу народні свята, турніри і карнавали, перегони коней, вистави просто неба. Придворні поети складали підлабузницькі вірші на його честь, прославляли Бонтівольйо як мудрого і доброго володаря.

Студентам також доводилося сутужно. На чинш за помешкання й харчі, на оплату за навчання потрібні були гроші. Звідкіля їх узяти вбогому студентові? Юрію доводилось, як і в Кракові, займатися репетиторством, переписуванням книг, складанням гороскопів. Все це, звичайно, забиравало багато часу й дуже заважало в навчанні. Та поки Юрій був молодий, він сяк-так перебивався з дня на день. Проте його почала лякати думка, що може так і звікувати вік злидарем, залишитись на старість без будь-якого постійного заробітку. І от він вирішив звернутися до свого знайомого ще з Кракова познанського міщанина Миколи Чепеля, що оселився у Римі. Навчаючись у знаменитих гуманістів Помпонія Лета та Йоанна Аргіропулоса, меткий Чепіль зумів завести знайомства між службовцями папської курії. А за хабаря у ватиканських канцеляріях можна було отримати й наукові титули й бенефіції — церковні посади, які давали змогу, нічого не роблячи, одержувати постійні прибутки. Чепіль всіма правдами й неправдами здобував бенефіції для своїх приятелів і знайомих, виконував їхні доручення під час судових процесів у церковних трибуналах. Якби Юрій отримав хоч невелику бенефіцію, це дало б йому кошти для продовження навчання. В крайньому разі він був згоден зайняти посаду придворного астролога.

В ті часи світські й духовні феодали суперничали між собою не тільки розкішшю палаців, але й тим, скільки в кого було придворних художників, артистів, поетів. Тому жоден багатий двір не обходився без астролога. Навіть визначні астрономи не відмовлялись від такої посади, яка забезпечувала їм більший заробіток, ніж педагогічна праця. Юрієві, правда, шкода було витрачати багато ча-

су на астрологічну практику, але, врешті, він таки вирішив промарнувати на це два-три роки, щоб заощадити грошей і тоді взятись за наукові студії, зокрема досконало опанувати медицину.

Про все це Юрій Котермак і написав Миколі Чепелю, сподіваючись, що той поспівчуває йому і допоможе знайти хоча б невеликий, але сталий заробіток.

«Шановному магістрові Миколі Чепелю з Познані, що перебуває тепер у Римі, своєму милостивому покровителю й приятелеві», — вивів Юрій великими літерами слова звертання.

Далі писав, що знає про успіхи свого колеги і радіє з них.

«...А мені судилося бути бідним, постійно в клопоті й нещастях. Невеликий заробіток, якого щодня шукаю, здобуваю ціною постійної праці, важких злигоднів і величезних зусиль. Чи маю хоча б день спокійний, коли б я міг з'їсти хліб свій насущний без смутку й великих турбот? Ні. Отож прошу, порадьте мені якийсь спосіб, котрий дав би змогу мати на батьківщині мирне й спокійне життя. Якби вам здалось, що за послугу комусь на батьківщині я міг би отримати якусь бенефіцію, настійно прошу, рекомендуйте мене такому. Особливо якомусь кардиналові чи єпископові, який забавляється астрологією або хоче свій двір прикрасити астрологом, як це багато хто робить. Я б не відмовився прослужити два чи три роки і складати гороскопи та інші оцінки-прогнози (які так люблять великі прелати), тільки якби міг за це чогось досягнути, щоб потім мати спокійне життя і зайнятись медичними студіями».

На хвилину Юрій відклав перо, задумався. Як несправедливо влаштований цей світ! Одні мають змогу безтурботно жити, нічого не роблячи, інші ладні взятись за будь-яку неприємну працю, щоб тільки мати потім змогу віддатись улюбленій справі. Що ж, таке життя.

«Я прибув до Болонї, — продовжував він далі лис-

та, — маючи зовсім мало грошей. Багато міг би я досягнути в науці, коли б не мусив турбуватись про найнеобхідніше... Прошу вас, будьте мені батьком і матір'ю. Нехай хоч порада ваша підбадьорить мене в боротьбі з суворістю долі й дасть надію дочекатись такого щасливого дня, коли зможу сказати: тепер споживаю свій хліб насущний без сліз, забувши голод і спрагу. Від самої коліски все, чого я досягав, давалося мені з тяжкою працею і турботами. Тепер, у розквіті молодості, я переносу все легше, але жахає мене майбутнє, і я хотів би своєчасно про нього подбати. Що з того, що людина знає всі науки, коли вона бідна і знедолена...»

На закінчення Юрій писав, що сподівається через певний час стати викладачем астрології, однак він не надіється, що разом з цим скінчиться його злидарювання. У своєму листі Юрій посилав складений ним прогностик-оцінку стану небесних світил протягом березня — грудня 1478 року.

Відповідь просив надіслати до бурси медиків, де, мовляв, усі його знають.

Прогностик на 1478 рік, що його Юрій послав Миколі Чепелю, цілком відповідав рівневі тогочасної науки. Тут на основі докладних спостережень було визначено час двох місячних затемнень, подано дні нову й повні місяця на весь рік. Автор виявляв зацікавлення подіями, що відбувались у ряді країн Європи, а також у Єгипті, Туреччині, Аравії, Індії.

На працю Юрія Дрогобича звернули увагу науковці не лише Італії, але й Франції, Німеччини, Угорщини. Її переписав для себе відомий німецький учений-гуманіст Гартман Шедель, невтомний збирач рукописних і друкованих книжок. Здійснена Шеделем копія входить до складу рукописного кодексу, що містить також копії праць Джіроламо Манфреді, Юліана де Бланхіс, Вацлава з чеського міста Будейовіц, Йоганна Глогера та інших учених. Цей кодекс зберігся в складі бібліотеки Гартмана

Шеделя, яка стала зародком Мюнхенської державної бібліотеки — найбагатшої в Німеччині колекції рукописних та стародруківаних книг. Шедель, один з перших прихильників гуманізму в Німеччині, підтримував зв'язки з багатьма вченими. Науковці з різних країн Європи нерідко відвідували Гартмана Шеделя в Нюрнберзі, користувались його багатющою бібліотекою. Ті, хто цікавився астрономією, знайомились також з працею Юрія Дрогобича.

Багато часу присвятив Юрій написанню ще однієї наукової праці — трактату про сонячне затемнення 29 липня 1478 року. Перевіривши відомості астрономічних таблиць власними спостереженнями, він якомога докладніше визначив час цього затемнення, яке мало бути повним у Північній Іспанії, на Сардинії та Сіцилії. На додаток розрахував також час місячних затемнень — 15 липня 1478 року, 8 січня і 4 липня наступного року. Пишучи, як і інші астрономи, про вплив цих явищ на земні події, Юрій все ж не згоджувався з тими, які вважали фатально неминучими наслідки видимих рухів небесних тіл. На його думку, вплив планет міг бути сприятливим або несприятливим, але аж ніяк не визначальним. Бо вирішальне слово — завжди за людьми: якщо людина цілеспрямовано йде до мети, то зможе перебороти навіть найбільш несприятливі обставини. Як сказав Сенека, нерозумно було б боятися того, чого можна уникнути.

Чимало місця в цьому творі Котермака, як і в попередньому, присвячено географії. Він добре вивчив політичну карту Італії, поділеної на численні республіки та монархії, що ворогували поміж собою. Мав уявлення і про розташування інших країн Європи й Азії — в тексті згадує про події в Іспанії, Британії, Франції, Литві, Греції, Пруссії, Ефіопії, Аравії та Єгипті. Особливо цікавими для західноєвропейських читачів були відомості про східнослов'янські землі — Русь (очевидно, мається на увазі Галичина); Білорусію — «найродючішу з усіх зе-

мель». Згадує він і землі, зайняті «татарами та готами» — Кримське ханство і невелике Мангупське князівство в Криму, яке існувало до 1475 року. Мешканців Мангупу тоді називали готами, хоч більшість населення цього краю становили греки.

У своїх працях Юрій виявив добре знання античної літератури й творчості італійських поетів-гуманістів. Він посилається на твори Клавдія Птоломея, цитує Сенеку, наводить по-італійськи слова Франческа Петрарки: «Забачене лихо менш болю несе нам...»

Прослухавши всі передбачені статутами лекційні курси, Юрій міг домагатися присвоєння йому звання доктора вільних мистецтв. І ось настав день промоції — присудження наукового ступеня. В присутності ректора, відомого своїми дивацтвами багатія Габрієля Апретічі, Юрій Котермак склав обіцянку, що шануватиме докторів, особливо своїх промоторів, дбатиме про честь університету і не буде намагатись здобути наукові звання по інших університетах. Після іспиту перед колегією докторів Юрія Котермака було проголошено доктором філософії, йому виписали докторський диплом, а копію цього документа було внесено до актової книги університету.

Докторський титул вважався дуже почесним. Гордовиті болонські патриції, що не знімали шапки перед єпископами і прелатами, при зустрічі з доктором перші схиляли голови і двома пальцями піднімали капелюх. І якщо навіть до кардиналів міщани Болоньї звертались на «ти», то доктора шанобливо титулували «мессер».

Але й ставши доктором філософії, мессер Юрій не залишив студентської лави, бо хотів прослухати повний чотирирічний курс медицини, щоб отримати також диплом доктора-медика. Незабаром молодого доктора, автора відомих наукових праць, за рекомендацією Джіроламо Манфреді, запросили читати астрономію.

15 жовтня 1478 року в університеті медиків та артистів було прочитано ротул — затверджений шістнадцять-

ма «старшинами болонського народу» список професорів на наступний навчальний рік. Поряд з іменами Джованні Гарцоні й Антоніо з Чезени, Баверіо Бонетті й Антоніо Крешімбені на одному з почесних місць прозвучало й ім'я Котермака. Університетський писар зачитував: «До ранкових лекцій медицини — пан магістр Гієронімус Монфредус, який повинен також скласти юдиціум, і такуїн¹, і пан магістр Георгіус з Русі».

Георгіус — Юрій не міг стримати хвилювання, слухаючи читання ротулу. Навіть не хотілось вірити, що йому, синові незаможного дрогобицького ремісника, так швидко вдалося стати професором тих же шкіл, де колись учились Данте, Петрарка, Колуччіо Салютаті й стільки інших світил європейської культури...

Ротул було вивішено в університеті на кілька днів. 19 жовтня, на другий день після дня святого Луки, університетський писар зняв ротул і відніс на зберігання до міського архіву. В університеті почався новий навчальний рік.

Пролунав дзвін з дзвіниці церкви святого Петра — знак початку занять в університетських школах. У першій своїй лекції новий професор доктор Юрій згідно із звичаєм розповів про побудову курсу, про послідовність викладання матеріалу.

Кожна лекція тривала дві години. Після лекції Юрій збирав слухачів на ринковій площі, де кожен з них мав по черзі брати участь у диспутах на теми, пов'язані із змістом лекцій. Сам же доктор, як і інші викладачі астрономії, мав обов'язок щонайменше раз на рік проводити «диспут про будь-що», на якому могли бути порушені найрізноманітніші питання, що хвилювали тогочасних науковців.

У лекціях Юрій, як і інші професори, посилався на загальноновизнані авторитети тогочасної науки. Навіть влас-

¹ Такуїн — альманах про рух планет (з арабської).

ні спостереження, щоб уникнути зайвих звинувачень, доводилось підкріпляти цитатами з творів старогрецьких та арабських учених. Юрій пам'ятав, що писав про це колись французький філософ і перекладач Аделяр: «У нашому поколінні глибоко вкоренилось небажання приймати те, що походить від сучасників. Отож, коли я нахожу якусь ідею і хочу її поширити, приписую її комусь іншому і тверджу: це сказав такий-то, а не я. І щоб мені цілком вірили, всі свої думки йому приписую. Якщо те, що кажу, не сподобається заскоружлим людям, то не хочу, щоб це моя особа їм не сподобалась. Знаю, яка в наш час буває доля справжніх учених».

Користуючись латинськими перекладами, Юрій читав і коментував ті ж твори, які сам прослухав раніше: «Алькабіцій», «Центілоквіум», «Чотирикнижжя», третю частину «Альмагесту». Знайомив студентів з астрономічними таблицями, що отримали назву альфонсинських, бо були створені в Толедо за часів короля Альфонса X спільно кільканадцятьма арабськими та єврейськими астрономами, які прагнули поєднати погляди астрономів античності з новішими спостереженнями арабських учених. Пізніше таблиці були вдосконалені Юрієвим земляком Мартином Королем з Жиравиці, а трохи згодом австрійським астрономом Георгом Пеєрбахом, приятелем Регіомонтана. Котермак ще з Кракова знав про ці вдосконалення і міг докладно розповісти про них своїм слухачам. Учив їх також складати такуїн — альманах, у якому наперед визначалось розташування на небі сонця, місяця, планет, передбачався час сонячних затемнень. Показував студентам, як вести астрономічні спостереження, як користуватись астролябією — мосяжним кружком з масштабною поділкою і рухомою стрілкою, що спрямовувалась на небесне світило. З допомогою астролябії точно визначали час, встановлювали географічну широту, вимірюючи кут піднесення Полярної зірки опівночі або сонця — опівдні. Юрій на той час придбав собі цілу колекцію інстру-

ментів для спостережень зоряного неба — дві астролябії, квадрант, срібний циркуль, кілька клепсидр — сонячних годинників. Навіть з такими простими знаряддями болонські вчені досягли значної точності спостережень, хоч і не такої, як у самаркандській обсерваторії Улугбека, де мармурова дуга квадранта мала довжину понад сто ліктів.

Колишні вчителі Юрія були тепер колегами, зокрема Джіроламо Манфреді, який представив Юрія правителю Болоньї Джованні Бентівольйо. Всі знали, що Бентівольйо цінував Манфреді як астролога, а той, хоч присвячував володареві міста деякі праці, робив це з почуттям власної гідності, без принизливого підлабузництва.

Особливо зблизився Котермак з тими професорами, які розпочали викладання одночасно з ним. Це були філолог П'єтро Марсо, який видав чимало виправлених текстів античних авторів, знаменитий лікар Баверіо Бонетті, викладач логіки Джан Франческо Куріальті, який також був лікарем і походив з родини, що дала кількох відомих медиків. Через рік після Юрія став професором риторики й поезії його добрий знайомий Філіппо Беральдо. Незважаючи на свій молодий вік, цей талановитий гуманіст захоплював слухачів своїми глибокими знаннями і винятковою красномовністю.

Того ж року, коли Юрій став викладачем астрономії, він розпочав вивчення медицини. Щоб стати доктором медицини, треба було студіювати цю науку чотири роки. Отож, виступаючи на заняттях з астрономії як доктор вільних мистецтв і професор, на лекціях медицини Юрій сидів на студентській лаві. Кожному з викладачів-медиків він, як і інші слухачі медицини, сплачував по 30 сольдо.

Астрономія, що її викладав доктор Юрій, і медицина, яку він студіював на лекціях, у ті часи тісно пов'язувались між собою. Кожен лікар мусив розумітись на астрономії, щоб з розташування небесних світил зробити вис-

новок, коли можна здійснити операцію, пустити кров, коли краще діють ті чи інші ліки. Вважалося, що «лікар без знання астрології подібний до ока, позбавленого здатності бачити». Навіть ті, що відважно виступали проти релігійних догм, зберігали віру в астрологію. Так, болонський лікар Габрієле да Сало твердив: «Христос не творив чудес божественною силою, вони діялись завдяки впливу планет».

Медицина була нерозривно пов'язана не лише з астрономією, але й з усіма філософсько-філологічними науками. У цих, здавалося б, цілком відмінних науках навчання проводилось однаково — шляхом читання і пояснення латинських перекладів творів, визнаних класичними, грецьких та арабських авторів, причому велику роль відігравали диспути, а головним науковим авторитетом був Арістотель.

Майже всі болонські медики були одночасно філософами і вважали медицину ключем для розуміння усієї природи. Дуже часто викладачі переходили з філософських кафедр на медичні й навпаки.

Від шостої до дев'ятої години ранку Котермак слухав ранкові лекції з медицини, що їх читали Андреа Крешімбені і блискучий оратор Нікколо Фава. Від дев'ятої до дванадцятої студенти-медики відвідували лекції Джованні Гарцоні, після полудня їм викладали Габрієле Дзербі, Баверіо Бонетті та інші.

Один з професорів читав теоретичну медицину (тобто загальні засади патології), інший — практичну, про лікування різних хвороб. Крім того, читалась хірургія. Теорію Юрій і його колеги студіювали на основі першого розділу першої книги «Канону лікарської науки» Ібн-Сіні, що містив основні принципи медичних наук, далі вивчалися три книги Галена, де йшлося про питання патології, терапії, дієти, врешті студіювалися сім частин «Афоризмів» Гіппократа. Лікарську практику пізнавали

з четвертого розділу першої книги того ж «Канону», де описувався перебіг різних хвороб, з першого розділу четвертої книги (про гарячки), з дев'ятого трактату «Альманзора».

Практичну медицину в ті роки читав знаменитий учений і антиквар Джованні Гарцоні, який дуже цікавився слов'янськими країнами. Закоханий у гуманістичну культуру, Джованні Гарцоні був великим знавцем латинської мови та літератури, історії, географії, астрономії. Він невтомно працював, але тільки незначна частина його творів була надрукована. В лекціях з медицини він любив повторювати слова Гіппократа: «Кожна хвороба має свою природну причину, все відбувається лише згідно з природою». Вслід за Гіппократом, Галеном, Ібн-Сіною Гарцоні підкреслював, що умовою збереження здоров'я є фізичні вправи, правильне харчування, достатній сон, душевний спокій. На підтвердження останнього нагадував про знаменитий експеримент Ібн-Сіни, який однаково харчував двох баранів, але клітку одного поставив поруч з кліткою вовка, клітку другого — окремо. В результаті перший баран швидко схуд і здох, а другий жив значно довше. «Отак і людина: життєві клопоти, постійний страх підривають її здоров'я», — казав професор.

З лекторів медицини, що їх слухав Юрій, славився як лікар-практик Баверіо Бонетті. Особливо цінували майбутні медики лекції здібного анатома Габрієле Дзербі.

«Ми можемо пишатися, — казав він, — що це у нас в Болоньї вперше було заведено розтини для учнів, щоб вони не тільки з книг, але й на власні очі бачили, як побудовані органи людського тіла. Професор нашої академії Тадео Алдеротті за дорученням суду встановлював на підставі секції трупа причини смерті. Його учень Мондіно не лише вивчав Галена, візантійця Феофіла, але й виконав багато розтинів. Він описав, як нирки фільтрують кров, як мозок керує нервами».

Розповідаючи про досягнення своїх попередників, Дзербі не крився, що й сам удосконалив складне мистецтво анатомічних розтинів.

Починаючи з третього року навчання медицини, Юрій отримав право бути присутнім при розтинах. Оскільки за весь час навчання кожен студент допускався на розтин лише двічі, Юрій постарався, щоб йому було дозволено бачити саме розтин, який проводив знаменитий Дзербі.

Медична наука захоплювала Юрія не менш ніж астрономія. Але жити ставало щораз важче, бо ціни піднімалися і платні за лекції астрономії ледве вистачало на харчі. А треба було ще одягатися, купувати дорогі книжки, папір, чорнило, астрономічні й медичні інструменти. Щоб заробити грошей для дальшого навчання, Юрій вирішив прийняти пропозицію маркіза Гуільєльмо VIII Палеолога, який уже давно запрошував молодого вченого до свого двору в місті Касале — столиці невеликої північноіталійської держави Монферрату. Колись Юрій присвятив маркізові свій трактат про сонячне затемнення 1478 року. Трактат сподобався монархові, й він зразу ж запропонував Юрієві посісти посаду придворного астролога, обіцяв дати непогану платню.

Юрій зволікав, скільки було можна, з відповіддю, бо хотів принаймні закінчити академічний рік. Але врешті змушений був передати лекційний курс своєму польському приятелю Миколі Водці — Абстеміусові, а сам виїхав до Касале.

Там Юрій Котермак поселився у палаці монферратських маркізів Палеологів, які належали до тієї ж династії, що й останні імператори Візантії. Становище італійських Палеологів було складним. Їхні володіння могло поглинути Савойське герцогство. Тому Палеологи мушили прохати протекції і захисту в міланських герцогів і французького короля. Відчуваючи хисткість свого становища, маркіз Боніфацій III перед всіма важливими рішеннями радився з астрологами. Звичайно, в гороскопах, що скла-

далися для маркіза, доводилось враховувати не лише розташування планет, але і всі новини про політичні події в Монферраті та сусідніх державах. 28 червня 1479 року Юрій за дорученням маркіза вислав його могутнім сусідам, міланському герцогові Джангалеаццо Сфорца та герцогині Боні, коротку оцінку значення затемнення місяця, яке мало бути 4 липня.

У Монферраті Юрій затримався недовго. Заощадивши трохи грошей, він повернувся до Болоньї. У серпні 1480 року замінив на кафедрі астрономії Миколу Водку, і той виїхав до міста Урбіно.

У РЕКТОРСЬКІЙ МАНТІЇ

1481 рік починався тривожно. Всіх, а особливо студентів, схвилювала трагічна подія. Юнака на ім'я Джорджо, що прибув на навчання з Монферрату, схопила домініканська інквізиція. Його обвинувачували в тому, що він дотримується антитринітарської єресі — не вірить у троїстість бога. Мужній юнак не захотів відмовлятися од своїх поглядів і був прилюдно спалений у залізній клітці, спорудженій на високому помості.

Жорстока страта Джорджо з Монферрату схвилювала студентів, та й серед професорів не один співчував страченому. Але сила була не в їх руках. Спритні домініканці розповідали про Джорджо всілякі небилиці, і тому серед болонців багато хто вірив, що юнак з Монферрату хотів зашкодити Болоньї, злигавшись з самим Люцифером.

Весна того року видалася рання. Швидко зійшов з полів сніг, набубнявіли бруньки на деревах. Запахне весняне повітря наповнювало сірі мури міста і, незрозуміло чому, смутком озивалося в грудях юнаків, що поспішали на лекції. Але той смуток тривав недовго. За метушнею щоденних занять забувались принади весни, забувались

і життєві злигодні. Наука, задля якої всі вони зібралися тут, вимагала, щоб віддавали їй без решти всі сили розуму й серця.

День 24 березня був особливий: з раннього ранку почали заповнюватись старовинні мури церкви Сан-Франческо. Ректор Бернардіно Гозадіні з Наварри, повноваження якого кінчалися, скликав на третю ранкову годину всіх студентів-медиків та артистів, щоб вони обрали нового керівника університету. Докторам заборонялось бути присутніми, аби ніхто з них не міг втручатися в студентські справи. А студентам ректор нагадував: хто не прийде на вибори, заплатить п'ять болонських лір штрафу. Це нагадування було зайве. Вже кілька днів між студентами, копіїстами, палітурниками, службовцями університету тільки й розмов було, що про майбутні вибори.

Ще б пак! Студентський ректор був «князем всього університету», верховним главою мініатюрної «держави в державі», якою вважався середньовічний університет.

Ректорів вибирали по черзі з числа представників усіх чотирьох націй: ломбардської, ультрамонтанської, тосканської, римської. Теперішній ректор був ломбардцем, отже, на наступний рік треба було обрати студента з-за Альп. Згідно з статутами ректором міг стати лише студент, записаний до університетських книг. Він мусив скінчити два роки навчання медицини, мати щонайменше двадцять п'ять років, а головне — «перевищувати інших наукою і чеснотами». Заборонялось обирати тих, що вивчали на час виборів граматику й хірургію. Це було свідченням високої поваги до ректорського звання, до якого не допускались представники наук, які вважалися початковими. Нерідко обирали синків магнатів, що хизувалися своїм знатним родом і багатством.

Але цього разу перевагу було віддано людині, яка здобула визнання не через знатність предків, а завдяки власній сумлінній праці. Обміркувавши всі «за» і «проти», нація ультрамонтанів висунула кандидатуру магіст-

ра Юрія з Дрогобича, якого ще звали Юрієм зі Львова, студента медицини. Студенти голосували, вкидаючи до урни чорні або білі кульки. Коли урну відкрили, то чорних кульок майже не було. Більшість студентів проголосувала за дрогобичанина, гостя з далекої країни, який за кілька років життя в Болоньї встиг завоювати собі неабиякий авторитет.

Посада ректора належала до найпочесніших у Болоньї. Але й обов'язки були численні й складні. На мить Юрій навіть завагався: чи справиться він? Адже йому доведеться стежити за всім життям університету, розпоряджатись його майном і в той же час продовжувати викладання астрономії й завершити вивчення медицини. Втім, відмовлятись од запропонованої посади він не мав права: це заборонялося статутами університету.

Від імені всього університету колишній ректор Бернадіно Гозадіні прийняв од Юрія присягу. Новообраний ясновельможний ректор медиків та артистів урочисто обіцяв, що протягом року всіма силами служитиме щонайкращому розвитку університету, буде справедливим до студентів, дотримуватиметься статутів і стежитиме, щоб решта теж шанувала статuti. Для допомоги ректорові обрали дев'ятьох радників — трьох ломбардців, а з усіх інших націй по два.

Обрання ректора було найурочистішою подією в житті університету. Лунали пишномовні вітання, хор співав з нот кантату на чотири голоси. Галаслива юрба студентів супроводжувала Юрія, відтепер найдостойнішого ректора медиків та артистів, до його мешкання. Щоб похід виглядав урочистіше, разом з ректором ішли, як і належало згідно з статутом, університетські музики — два трубачі, сопілкар, барабанщик. Статuti забороняли новообраному ректорові влаштовувати бенкет для студентів, які брали участь у голосуванні. Він міг запросити додому не більше двадцяти чоловік — своїх знайомих і приятелів. Серед запрошених були, звичайно, старші колеги Юрія —

Джіроламо Манфреді й Джованні Гарцоні. Друзі щиро поздоровляли Юрія з обранням на високу посаду, бажали йому успіхів у виконанні важких, але почесних ректорських обов'язків.

Перші три дні після виборів Юрій присвятив вивченню статутів університету. Це було необхідно, бо через п'ятнадцять днів після виборів ректор не міг уже посилатись на незнання тієї чи іншої вимоги статутів. А щоб і студенти не забували своїх прав і обов'язків, статут читались у ці дні університетським писарем по всіх лекційних залах.

Одним з перших обов'язків нового ректора був візит до подести — голови міської влади. Одягнений у чорну мантию і підбиту хутром шкарлатну ректорську шапку, Юрій у супроводі університетських педелів та слуг вирушив до палацу подести. Сам ректор і чотири особи з його почту були озброєні мечами. Наданий їм привілей носити зброю був свідченням високої поваги до представників університету. Ось і П'яцца Маджоре — Великий майдан. Окрасою його була базиліка Сан-Петроніо, на фасаді якої привертала увагу статуї роботи знаменитого різьбара Джакомо делла Кверча. А навпроти базиліки не так давно було завершене будівництво палацу подести за проектом Арістотеля Фіораванті.

Подеста прийняв ректора дуже люб'язно. Згідно з старовинним звичаєм він од імені всього міського самоврядування склав присягу панувати університетські звичаї та статуту. Адже студенти, що сходились звідусіль на науку до Болоньї, були найбільшим джерелом багатства міста. Тому подеста і міські патриції, хочеш не хочеш, musiли поважати привілеї університету і визнавати непідпорядкованість своїй владі керівників університетської спільноти — ректорів. Завдяки цьому ректори стали незалежними не лише від професорів, але й від будь-кого з комунальних урядовців. Подеста запевнив, що поважатиме всі привілеї університету, і нагадав Юрієві, що він

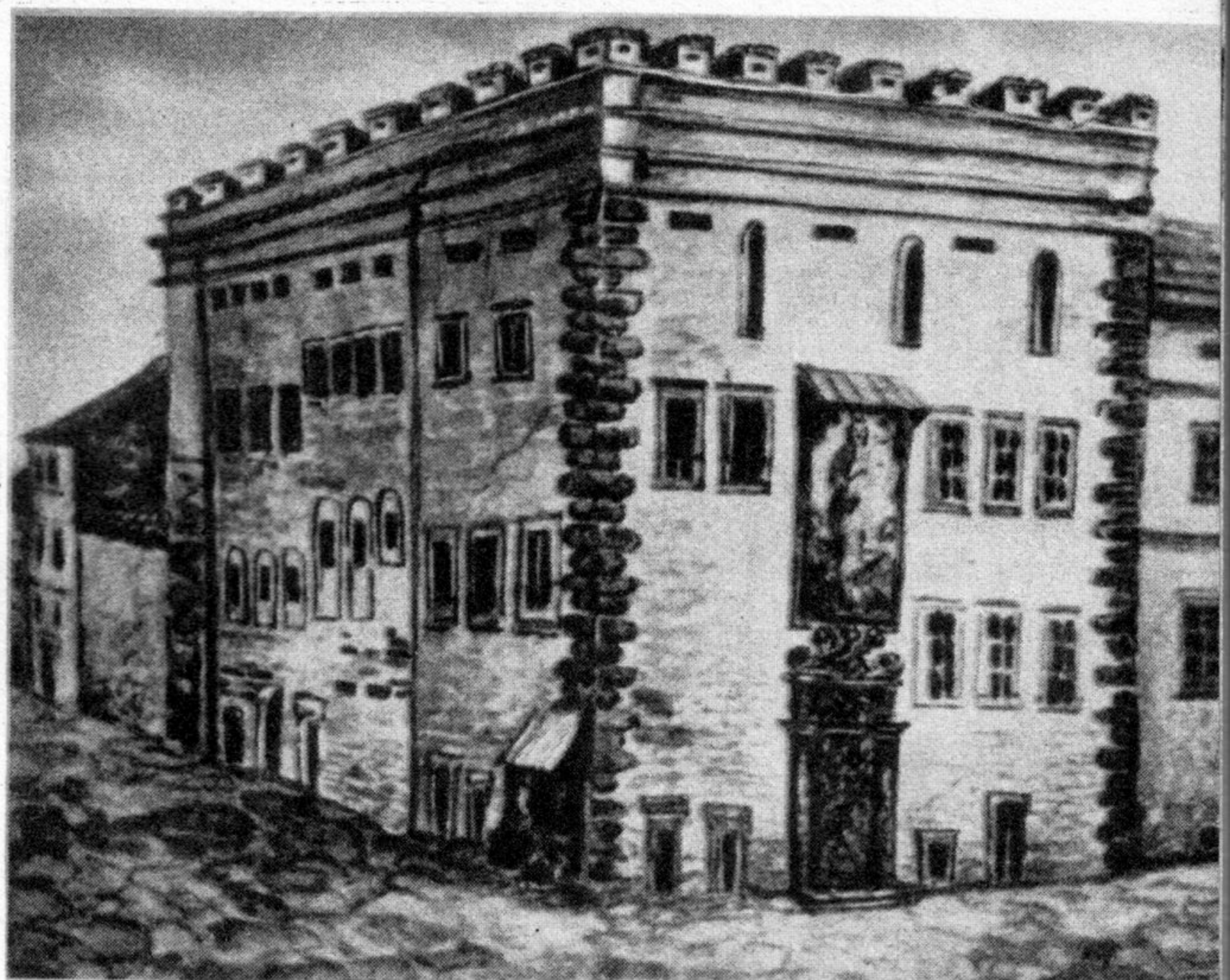
як ректор має право на всіх урочистостях виступати поруч з легатом, єпископом, конфалоньєром юстиції та найвищими особами з управління комуни. Правда, подеста попередив, що папські легати часто вороже ставляться до ректорів, у всьому їм суперечать, намагаючись якомога обмежити права й привілеї університету. Але міська влада, наскільки зможе, сприятиме новому ректорові, як сприяла і його попередникові. Коли б у ректора виникла потреба виїхати за межі міста, його буде забезпечено кіньми. Для розтинів з міського моргу університету постачать два тіла, з них одне жіноче.

Закінчивши переговори про взаємини університету з міською владою, подеста розповів про новини. Згадав він і про те, що будівничий його палацу Арістотель Фіораванті, потомствений болонський будівельник і талановитий інженер-гідравлік, передав рідним листа з далекої Московії, де буде собор у замку великих князів московських. Потім показав Юрієві комірчину, що залишилась від попереднього палацу подести. Це приміщення зберегли як пам'ятку колишньої могутності міста. Саме тут протягом двадцяти двох років сидів найзнаменитіший полонений Болоньї — король Енціо, син імператора Фрідріха Гогенштауфена. 1249 року він після невдалої битви попав у полон до Болонської комуни. Був тоді Енціо молодим золотоволосим юнаком, і його не раз таємно відвідували панночки з болонських патриціанських родин. За переказами, була серед них і Лючія Віагола. Енціо не знав італійської мови, Лючія не вміла по-німецьки. На запитання юнака дівчина відповіла: «Бен ті вольйо» — бажаю тобі добра. Син, що згодом народився в Лючії, поклав, мовляв, початок родині Бентівольйо. Звичайно, і подеста і Юрій розуміли, що така легенда вигадана для прославлення правителя Болоньї і для обґрунтування його влади.

Повернувшись від подести, Юрій продовжував займатись університетськими справами. Протягом перших вось-

Міста Краків і Казимеж. Дереворит з книги Г. Шеделя «Хроніка світу» (Нюрнберг, 1493).

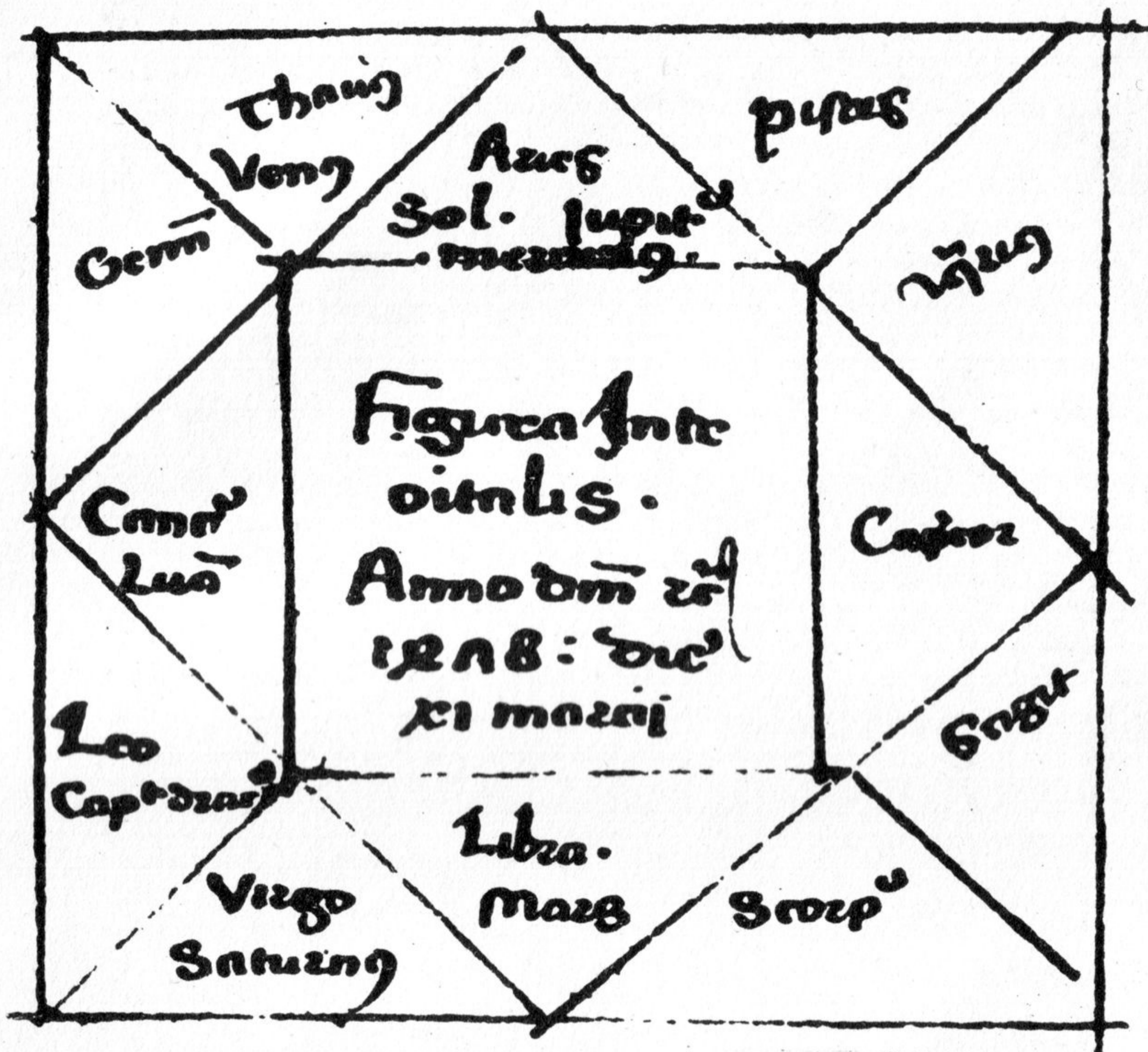
*«Бурса вбогих»
у Кракові.*

Портретне зображення Калімаха (з його надгробка, відлитого в Нюрнберзі за проектом Віта Ствоша).

Загальний вигляд Болоньї.

Схе́ма розташування планет у дванадцяти «небесних домах» (частинах небесної сфери) на день 11 березня 1478 р., подана в прогностику Юрія Дрогобича.

Медаль на честь
Галеотто Марціо з Нарні.

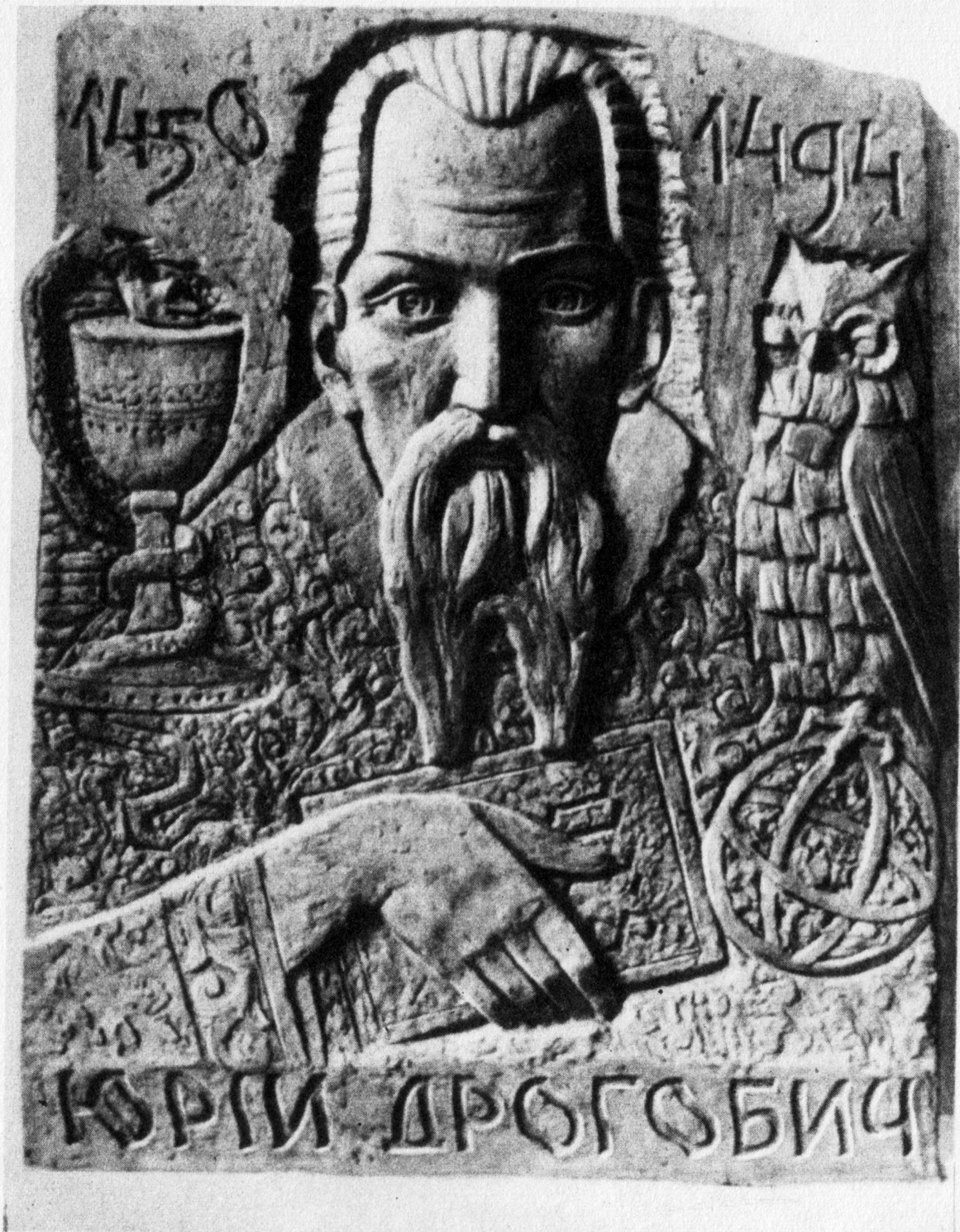
Лекція в університеті (дереворит XV ст.).

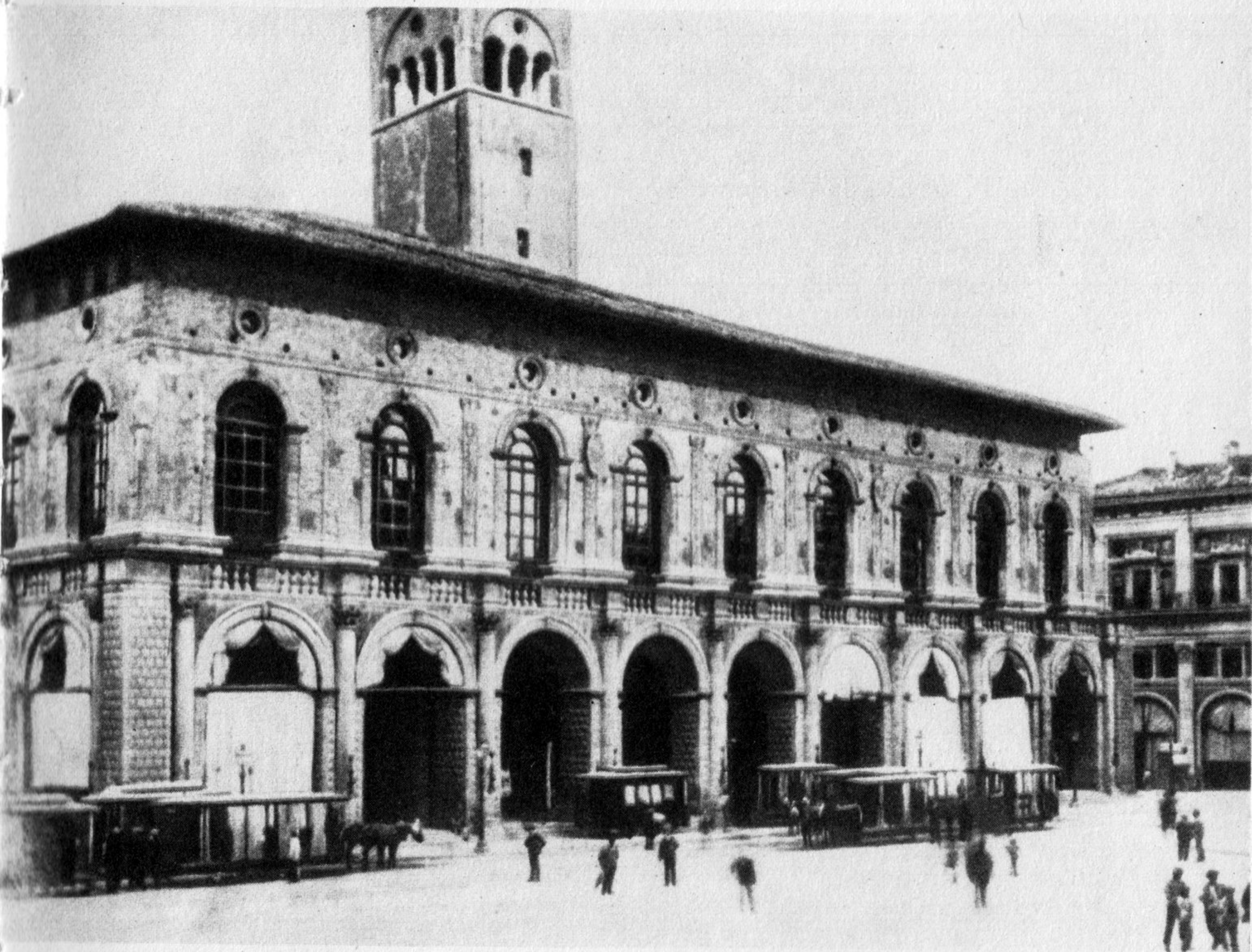
Лекція з анатомії в Болонському університеті (з старого дереворита).

*Церква Сан-Франческо в Болоньї — місце виборів ректорів
університету медицини і вільних мистецтв.*

Юрій Дрогобич. Рельєф львівського скульптора Євгена Дзиндри.

Більший колегіум Краківського університету.

C Indictum prenosticon Anni. M. cccc. lxxiii. emere is Magistri Be
orgii drohobicz de russia almi studii Bonouensis artis & medicine docto
no. s. feliciter incipit.

Particula prima.

Quoniam sepe numero de domo anni inter astrologos magne contin
gunt diuersitates propter variam figure celestis boza reuoluciois in di
uersis climatibus: regionibus: & urbibus habitudinem. Ideoque pro hac remo
uenda difficultate: de domino anni. Hec quinq; premitto conclusiones: in
hoc auctorem summe Anglicane imitando: qui figuras preuentionalem videli
cet & in roitale animaduertendas persudat.

Prima conclusio.

C In omnibus regionibus & urbibus quarum longitudo a gradibus Mercurii
in occidente positis quadraginta sex gradibus excesserit: sol sine quavis
planetarum permissione era dominus anni: ut in Constantinopoli Cassa Mil
na & Mosq. in urbibus inclini ducatus Lituanie: & generaliter per uniuersam Azi
am minorem que oriens & septentrionem occupat. Patet hec conclusio quon
iam istic sol in preuentionali quarta in introitali vero septimanam fortuna
tus peragrabit. In secunda tamen anni medietate Mercurius in loco suo for
tissimus & angularis existens cum venere septimanam perambulans. non conibus
stus neq; retrogradus solis particeps erit usq; in finem anni.

Secunda conclusio.

C In omnibus regionibus & urbibus quarum longitudo ab occidente quadra
ginta sex gradibus minor: & triginta octo maior fuerit: Sol duo anni erit cum ma
xima martis admitione: ut in Cracoua Posnan: & urbibus inclini regni Polo
nie Leopoli Droobicz Kullie Buda Cassoua Ungarie Brauissoua Lussa
Silesie. Neapoli Tarento Apulie: & generaliter per totam Siciliam & Cala
briam: & aliis regionibus & urbibus huc vicinis. Patet hec conclusio: quon
iam istic sol in triplicitate & exaltatione sua existens anulum septime posside
bit: atidem in preuentionali ferme quarta angulum attinget. Secundum pa
ter: quoniam mars dominus ascendens figure preuentionalis cuspidem septi
me tenebit: a mercurio ex fertili pulsatus corroboratur. quare particeps solis
fortissimus edicetur. In secunda autem anni medietate Mercurius cum luna
atq; venere solis particeps erunt magnam eis vindicando significatione vso
in finem anni.

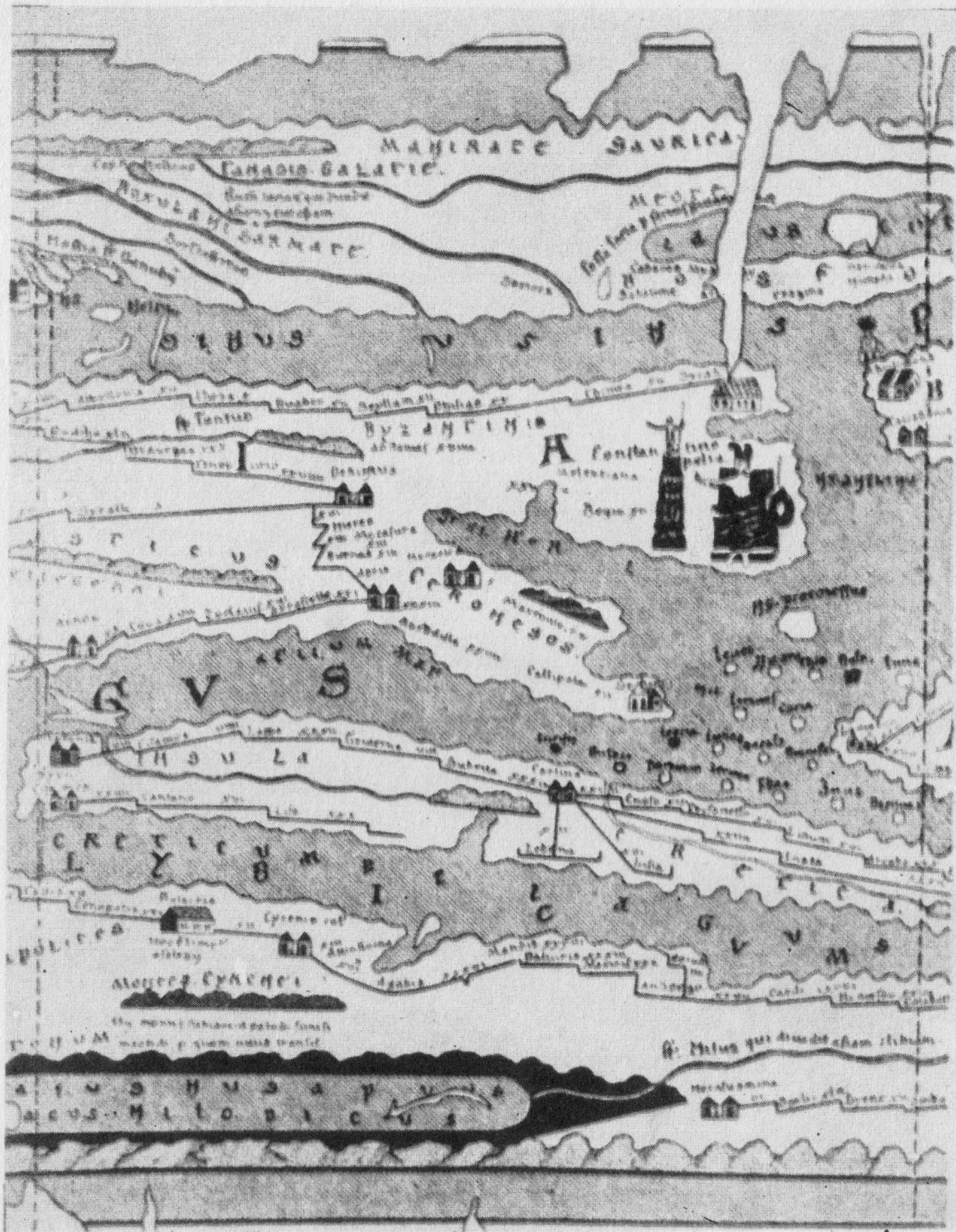
Tertia conclusio.

C In omnibus regionibus & urbibus quinti & sexti climatis: quarum longitudo
ab occidente triginta octo gradibus minor erit: Mars dominus anni erit
cum Lune non parua participatione: ut in excellentissima orbis terrarum v. be
Romana Perusia Sena: florentia Bononia Ferraria Padua Venetie
Nauenna Arimino Furlinio Pesaro Urbino Imola Parma Cremona
Papia Mediolano. At Casal Intra Schanua: & uniuersali per tota fer
me Italianam & versus occidentem.

Computus Chirometralis

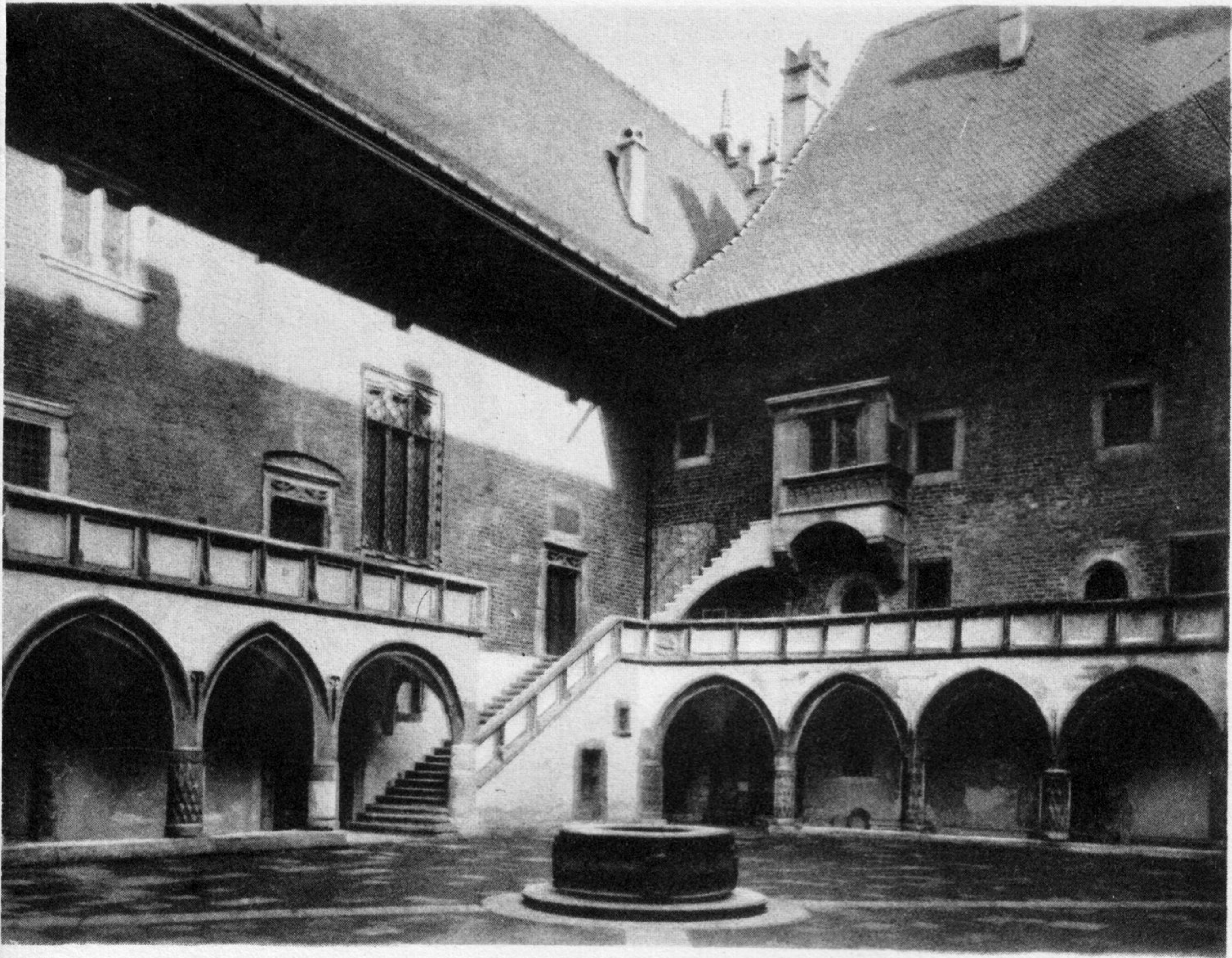
Викладач університету серед своїх учнів
(дереворит з книги Йоганна Глогера, виданої 1507 р.).

Фрагмент Пейтінгерових таблиць. Зверху зображено землі роксоланів і сарматів.

Палац подести в Болоньї: Архітектор Арістотель Фіораванте.

Внутрішній двір більшого колегіуму Краківського університету.

ми днів після виборів він мусив прийняти присягу від кожного з професорів, що читали лекції. Професори під загрозою сплати сотні сольдо штрафу були зобов'язані присягнути, що дотримуватимуться статутів, виконуватимуть усі справедливі вимоги ректора.

Присягу, що чесно виконуватимуть свої обов'язки, складала новому ректорові Юрієві також переписувачі, ілюстратори й коректори книжок, палітурники, книгарі — всі, хто обслуговував університет і мав заробітки за рахунок студентів. Серед тих, хто присягав, були й художники Бартоломео дель Тінторе, Таддео з Феррари, Мартин з Модени, Доменіко Пальяроллі. Майже шість років вони прикрашали мініатюрами книги для церкви Сан-Петроніо, а тепер взялися за ілюстрування рукописів для замовників, у тому числі для професорів та студентів.

Переписувачі повинні були розмножувати тексти швидко і безпомилково. З цією метою текст, визнаний найдосконалішим, розподіляли на зошити («пеції» латинською мовою), які за невелику плату видавались окремим переписувачам на час, потрібний для скопіювання тексту. Здавши перший зошит, переписувач отримував наступний.

За ідентичністю текстів копій і зразків стежило шість пеціаріїв, що призначались університетом на кожен рік. Скопійовані рукописи позичались і продавались відповідно до встановлених університетською владою правил. Інколи між переписувачами і пеціаріями виникали суперечки, які розглядались судом ректора медиків і артистів Юрія Котермака або ректора всіх юристів Джона з Англії.

Відвідувачів, що мали скласти присягу на вірність університетові, Юрієві доводилось приймати протягом всього навчального року. Адже весь час прибували нові студенти. Кожен з них, як тільки починав слухати лекції, мусив протягом восьми днів відвідати ректора і присягнути, що шануватиме діючі статuti й ті, що будуть

прийнятті пізніше. Ректор стежив, щоб нових студентів вчасно іматрикулювали — тобто вносили до списків, які вели у кожній з чотирьох націй.

Як ректор Юрій мусив також стежити за своєчасним проведенням лекцій та диспутів, контролювати оплату праці професорів. Особливо морочливою справою був нагляд за обліком стягнень з професорської платні в тих випадках, коли лекції відвідувало менше п'яти слухачів. Якщо їх було лише чотири, платню викладача зменшували на 30 сольдо з кожної сотні, при трьох присутніх — на 60 сольдо.

До Юрієвих рук потрапили й документи про університетське майно. Доводилось вести фінансові справи з банкірами Пістої, Сієни, з болонськими купцями. Разом з Манфреді й Гарцоні ректор Юрій нерідко бував у дворі Джованні II Бентівольйо. Двоповерховий палац Бентівольйо вражав розкішшю: 244 кімнати, внутрішні двори, сади із статуями та фонтанами. Хазяїн і його вродлива дружина, намагаючись наслідувати староримських меценатів, запрошували на розмови поетів, знавців класичної старовини, художників. Тут, у палацових садах, Юрій познайомився з улюбленцем Бентівольйо Франческо Райболіні, якого найчастіше називали просто Франча. Хоч Франческові було тоді близько двадцяти років, його цінували як незрівнянного майстра карбування і медальєра. А хто мав добре око, помічав і в його малюнках неабиякий хист. Недарма пізніше Франча став одним з найзнаменитіших художників Болоньї, приятелем самого Рафаеля. Якраз у той час споруджувалась капличка Цецілії при церкві Сан-Джакомо і велися розмови, що Франча візьме на себе оздоблення цієї будівлі.

Наближалась осінь, а з нею і кінець навчального року. Треба було підготувати проект нового розподілу лекцій між докторами, визначити вакансії, узгодити години читання окремих лекцій. Самому ректорові припадав почесний обов'язок читати лекції з медицини у святкові дні.

За ці ректорські лекції Юрій мав отримати з міської скарбниці 100 болонських лір річної платні. 50 лір, які він раніше мав за лекції астрономії, відпали: лектори, що читали кілька курсів, могли отримувати винагороду лише за один з них.

Більшість професорів повідомили, що погоджуються читати лекції з тих же предметів, які вони викладали протягом попереднього академічного року. Знову зголосилися викладати Габріеле Дзербі, Джованні Гарцоні, Філіппо Бєроальдо і сам Джіроламо Манфреді. Не було між ними Баверіо Бенетті: старий лікар недавно помер. Зате з'явилися два нові викладачі: на кафедрі логіки Матвій з Монтефельтро, а для лекцій граматики — Джакобо Леонарді.

Ректор займався також розподілом так званих університетських лектур для незаможних студентів, які у винагороду за допомогу професорам звільнялись від оплат за присвоєння докторського ступеня.

Нарешті, чернетка розподілу занять була готова. Шостого жовтня Юрій пішов з нею до палацу, що був резиденцією «старшин болонського народу». Комуна давала платню професорам, тому розподіл лекцій затверджувався призначеними міською владою чотирма «реформаторами» — представниками комуни в університетському управлінні.

Один з університетських художників заздалегідь підготував великий аркуш пергаменту для ротулу — офіційного розкладу лекцій. Поля були оздоблені різнобарвним орнаментом, зверху вміщено два герби міста: один з червоним хрестом на синьому тлі, другий з широкою стрічкою, на якій красувалось одне лише латинське слово «libertas» — свобода. Першими в списку, на знак особливої пошани до ректора, записано його ранкові лекції з медицини по святкових днях. Далі йшов перелік усіх інших лектур, зокрема був запис про ранкові лекції з астрономії Джіроламо Манфреді і Юрія зі Львова.

Ректорські обов'язки, підготовка до лекцій з астрономії в будні дні, з медицини по святах — все це займало дуже багато часу. Та Юрій не занедбував і медичних студій. На лекціях з медицини він сидів на почесному ректорському місці. Але важливіше було те, що як ректор він мав право бути присутнім на всіх анатомічних розтинах. Це було цінним привілеєм, бо звичайним студентам можна було побачити розтин раз на рік, починаючи з третього року навчання. До розтинів жінок вони допускались лише один раз за весь час навчання. Оскільки церковники протидіяли розтинам, університетові порівняно рідко вдавалось отримувати трупи для анатомічних досліджень. Кожного разу Юрій спеціальним ректорським розпорядженням призначав доктора медицини, якому доручалось провести секцію. При цьому могли бути присутні, також лише з дозволу ректора, не більше двадцяти осіб при розтині чоловіка і не більше тридцяти — при розтині жінки. Юрій, коли тільки мав час, завжди охоче користувався правом спостерігати розтини, бо це дозволяло йому глибше опанувати основи анатомії.

Час од часу Юрієві доводилося брати участь в актах присвоєння докторських ступенів. Кожен, хто хотів стати доктором наук, мусив насамперед офіційно про це повідомити ректора через того професора, який погодився бути промотором майбутнього доктора. Зокрема Філіпп Бєроальдо сповістив ректора Юрія, що до докторської промоції готується молодий поет Богуслав з Лобковіц. Чех Богуслав володів латинською мовою не згірше римлян часів Ціцерона і Цезаря. Складені ним вірші не поступалися творам провідних гуманістів Італії. Богуслав з Лобковіц склав ректорові заяву, що прослухав усі належні лекції, а після проведення докторського екзамену й диспуту знову ж таки присягнув ректорові, що гідно виконуватиме всі обов'язки доктора філософії Болонського університету.

Кожен ректор міг представити докторській колегії одного незаможного студента для звільнення від оплати при отриманні докторського ступеня. Ректор Юрій скористався цим правом, щоб допомогти стати доктором одному із здібних молодих медиків, синові ремісника з Далматії.

Через вісім місяців після обрання на посаду ректора і сам Юрій склав екзамен на звання доктора медицини. В соборі Петра зібрались доктори медицини: лише вони мали право бути присутніми на докторських промоціях. Юрій з Дрогобича успішно провів диспут, захищаючи обрану тезу. Після того склав присягу, що дотримуватиметься правил, передбачених статутами для докторів, зберігатиме довірені хворими таємниці, буде правдомовним, пильним, остерігатиметься зарозумілості й сварок з колегами-лікарями. Присутній при цьому писар записав цю присягу нового доктора до університетської книги промоцій. Оскільки докторат отримував сам ректор, церемонія присвоєння звання була особливо врочистою. У поході від сбору св. Петра брали участь міські урядові особи. Доктори медицини пишномовно вітали свого колегу, нового доктора філософії і медицини. Відтепер Юрія Дрогобича титулували «маестро».

Отримавши платню за ректорські лекції з медицини, Юрій зміг витратити частину грошей на оплату палітурника. За роки навчання у Болоньї він зібрав собі величезну бібліотеку. Між його тодішніми колегами були й такі, що купували тільки гарно оздоблені рукописні книги, мати ж друковану книжку вважали для себе соромом. Але Юрій цінував у книгах більше зміст, аніж форму. Тому він купував як друковані, так і рукописні книги, а кожної вільної хвилини сам переписував рукописи, позичені від друзів. Так назбиралося кілька десятків великих і малих книг — цілий скарб на той час. Переважали серед них праці, потрібні для навчання і викла-

дання в університеті: «Канон медицини» Ібн-Сіні, «Книга квітів» та «Про великі кон'юнкції» Аль-Бумазара, твори Гіппократа, Галена, Мессагали, Егідія Тебальді, Алькабіція, Птоломея і Арістотеля. Були також історичні праці Флавіо Біондо, Помпонія Лета, Маркантоніо Сабелліко угорська хроніка Туроція, врешті твори Вергілія, Ціцерона, Сенеки, Петрарки. Деякі з книг мали палітурки, але більшість були куплені в неоправлених зошитах. І ось тепер Юрій доручив палітурникові оправити всі книги в обтягнені шкірою дошки. Дрібніші книжки опра-вляли по кілька в одному томі — так було дешевше. Заощаджуючи на коштах палітурницьких робіт, Юрій не жалів грошей на купівлю нових книжок. А в болонських книгарнях було що вибрати. В книгарні Сігізмондо деї Лібрі поблизу церкви Сан-Петроніо можна було купити твори Ціцерона і Лукреція Кара, Вергілія і Овідія, Горація і Ювенала, латинські переклади грецьких авторів — Гесіода, Езопа, Плутарха та багатьох інших. Тих, що студіювали природознавство, приваблювали видання «Натуральної історії» Плінія, «Сфера світу» Йоанна Сакробоско (Джона з Галіфакса), «Космографія» Помпонія Мелли, «Про людину» Галеотто Марціо. Сігізмондо не лише торгував книгами, він брався і за видання літератури, користуючись порадами Франческо дель Поццо (Путелано).

Сігізмондо деї Лібрі був хоч найзнаменитішим, але далеко не єдиним книгарем і видавцем у Болоньї. За ректорства Юрія працювало в місті вісім друкарень. Одним з найбагатших друкарів був Гейнріх з Кельна. В друкарні Аззогвіді 1472 року опубліковано «Історичну бібліотеку» Діодора Сіцилійського та «Германію» Таціта. Власну друкарську офіцину заснував і книгар Франческо да Бенедетті. Першою з верстатів цієї друкарні вийшла латинсько-італійська граматика. Юрій, коли йому подарували примірник цієї книги, щиро захоплювався її висо-

кою поліграфічною якістю, особливо художнім рисунком літер.

Чимало цікавих рукописних і друкованих книжок Юрій міг позичити й у своїх колег-професорів. З рук до рук переходили в Болоньї рукописні копії творів Арістофана, Лукіана та інших грецьких письменників, твори літератури стародавнього Риму, сучасна італійська публіцистика. Чи не найбільшим успіхом користувався дошкульно гострий памфлет Лоренцо Валли «Про фальшивий дар імператора Костянтина»¹, в якому йшлося про те, що «права» пап на володіння Римом і цілою папською областю ґрунтуються на фальшивій грамоті.

Непомітно промайнув рік. Навесні 1483 року Юрій провів вибори свого наступника на ректорську посаду. Ним став італієць Августіно з Кореджо. Прийнявши присягу нового ректора і передавши йому університетські справи, Юрій ще п'ятнадцять днів мусив залишатись у місті на випадок, якщо б виникли якісь скарги чи суперечки з приводу його дій за час перебування на високій посаді.

Минув і цей передбачений статутами термін. Перед Юрієм відкривалась можливість обирати будь-який університет для дальшої праці: болонських докторів цінували всюди. І куди б тепер не поїхав Юрій, за ним, як за колишнім ректором, пожиттєво зберігались права громадянина Болоньї.

Перебираючи в пам'яті події останніх років, Юрій міг бути задоволений. Це ж, либонь, вперше посланець його країни був ректором університету, до того ж не будь-якого, а болонської «матері наук». І записи в університетських метриках та ротулах завжди нагадуватимуть болон-

¹ Памфлет Валли проти Костянтинового дару був знайдений у Болоньї німецьким гуманістом Ульріхом фон Гуттенем, який і видав цю працю 1517 року, присвятивши її, не без іронії, папі Левові X.

цям про батьківщину Юрія, про той далекий край, звідкіля прибув юнак, що став у Болоньї доктором філософії і медицини, ясновельможним ректором університету медиків та артистів.

РІК ВИДАННЯ 1483

Юрій Дрогобич був ровесником книгодрукування — одного з найважливіших здобутків людської думки. Книги, переписані од руки, були дуже дорогими і залишались недоступними для широких кіл населення. Справжнім переворотом у галузі виробництва книги став винахід способу виготовлення рухомого металевого шрифту. Найбільша заслуга в цьому належить німецькому майстрові Йоганну Гутенбергу, якого і вважають винахідником друкарства.

Перші книги Гутенберга вийшли якраз в ті роки, на які припадає народження і дитинство Юрія. Дуже швидко друковані книги стали відомими на Україні і в сусідніх країнах. Цікаво буде нагадати, що сторінки славнозвісної 42-рядкової біблії Йоганна Гутенберга збереглися у складі одного з томів бібліотеки Олекси Розумовського — царициного фаворита, старшого брата останнього гетьмана України. А 1938 року в Києві Б. І. Зданевич в оправі біблії 1557 року, що давно зберігалась у Всенародній бібліотеці України (тепер Центральна наукова бібліотека Академії наук УРСР) виявив невідоме науці унікальне видання Гутенберга — «Провінціале Роману». Хтозна, коли опинилась ця рідкісна книга на Україні — в кінці XV століття чи пізніше. Але не може бути сумніву, що в роки дитинства Юрка Котермака друковані книги вже були розповсюджені в найбільших містах України.

Під час навчання Юрія у Краківському університеті сусідня Чехія поклала початок слов'янському друкарству. 1468 року в Пльзені вийшла перша книжка слов'янською

мовою — чеська «Троянська хроніка». В Празі книгодрукування розпочалося 1475 року — раніше, ніж у Лондоні, Мадриді, Женеві, Берліні та багатьох інших столицях.

Одно з провідних місць у європейському друкарстві зайняла Італія. У Римі вийшла перша друкована книга українського автора — доктора Юрія Котермака з Дрогобича. До нас дійшли лише два її примірники. Один у бібліотеці Чарторийських у Кракові, другий належить Штутгартській бібліотеці, але зберігається тепер у бібліотеці Тюбінгенського університету в Німеччині.

Якщо зайти до Національного музею в Кракові, якому належить тепер бібліотека графів Чарторийських, за кілька хвилин на прохання бібліотекар винесе тоненьку книжку, оправлену в коричневу шкіру. Оправа, на корінці якої золотом витиснено назву книги, походить з минулого століття, тоді ж, очевидно, було об'єднано в одному томі дві книжки — праці Юрія Котермака і Юліана де Бланхіс, надруковані одного й того ж 1483 року в Римі. На останній сторінці є нотатки, написані почерком XV століття. Очевидно, це записи першого власника книги. На жаль, вони дуже невиразні, тому прочитати їх важко.

Книжка Юрія Дрогобича має всього десять аркушів формату 18,5 на 13 сантиметрів. 19 сторінок зайнято друком, зворот останнього аркуша чистий. Повні сторінки мають по 41 рядку. Зверху другого аркуша знаходимо назву книжки, надруковану такими ж літерами, що й решта тексту. В перекладі з латинської мови на українську назва звучить так: «Прогностична оцінка поточного 1483 року магістра Юрія Дрогобича, доктора філософії і медицини Болонського університету». А наприкінці останньої сторінки є так званий каліфон — коротка післямова, де вказано місце і час надрукування: в Римі року божого 1483, в день Венери (тобто в середу), сьомого лютого.

Як же встановити, хто з римських друкарів опублікував працю нашого земляка? Тут у пригоді стануть

спостереження вчених, що займаються вивченням давніх книг. Особливо пильно досліджують вони інкунабули — дослівно — «колискові книги», тобто надруковані в перше півстоліття історії друкарства, до 1500 року. Бібліотеки, що мають такі видання, друкують каталоги інкунабул — найдавніших книг зі своїх фондів. Крім каталогів інкунабул окремих бібліотек, існують і загальні (зведені) каталоги всіх інкунабул, відомих науковцям.

Докладно описуючи збережені примірники інкунабул, книгознавці змогли вивчити особливості зовнішнього вигляду, насамперед шрифтів видань різних друкарів. На основі дрібних, не помітних неспеціалістові, відмінностей форми літер і орнаментальних прикрас у більшості випадків можна встановити, до якого часу належить та чи інша книжка, ким вона надрукована. Незамінним посібником у таких випадках є фундаментальний «Репертуар шрифтів XV сторіччя», плід майже двадцятирічної пильної праці німецького вченого Конрада Геблера. Тут зареєстровано чотири тисячі шрифтів з 1099 друкарень, подано таблиці для відшукування друкарів за шрифтами і перелік друкарів з відомостями про всі шрифти їхніх видань.

Видання Гутенберга та перших його послідовників мали шрифт, що копіював літери тогочасних рукописів, так звані готичні — вузькі, з гострими зламами і химерними розчерками, що служили для прикраси. Готичний шрифт був загальноновживаним у німецькому друкарстві аж до XX століття, але тепер використовується переважно тільки з декоративною метою — у заголовках, вивісках тощо.

Трохи пізніше видавці творів римських авторів створили шрифт, подібний до стародавніх латинських літер з більш заокругленими і простими, але гармонійними обрисами знаків. Цим шрифтом, що отримав назву антикви, з невеликими змінами дотепер друкують книги всіма мовами, які використовують латинський алфавіт. У ті роки, коли вийшла книжка Юрія Дрогобича, встановився зви-

чай друкувати праці гуманістичного змісту антиквою, а книги з природничих наук — готичним шрифтом. Відповідно до цього в книжці Дрогобича використано обидва шрифти: віршована передмова на першому аркуші видрукувана антиквою, решта тексту — готикою.

Отож нам залишається знайти в альбомі Геблера такі шрифти, які бачимо в книзі Юрія Дрогобича. Для зручності всі відомі йому шрифти інкунабул (окремо готичні, окремо латинські) Геблер згрупував залежно від висоти двадцяти рядків тексту і форми великої літери «М» в готичних текстах та «Q» в шрифтах антикви.

У книжці Юрія Дрогобича висота двадцяти рядків дорівнює 72 мм в основному тексті, 88 мм — в надрукованій антиквою передмові. Знаючи це, легко пересвідчитися за таблицями Геблера, що книжка Дрогобича надрукована такими шрифтами, якими користувався римський друкар Евхаріус Зільбер (Франк), котрий працював у Римі в 1480—1510 роках. Застосований при виданні книжки Юрія Дрогобича готичний шрифт сам Зільбер називав «венеціанськими літерами». Справді, цей шрифт дуже нагадує формою літер венеціанські видання Адама фон Ротвейля.

За формою, а великою мірою і за змістом, «Прогностична оцінка 1483 року» належить до поширених у ті часи астрологічних календарів, або прогностиків, у яких на підставі взаємного розташування небесних тіл і оцінки різних небесних явищ робились передбачення (прогнози) про земні події. У ті часи, і то не тільки в XV, а й у XVI—XVII століттях навіть такі видатні мислителі й природодослідники, як Джордано Бруно, Тіхо Браге, Френсіс Бекон, Йоганнес Кеплер, Томмазо Кампанелла, вважали астрологію справжньою наукою і визнавали, що розташування зірок та планет має вплив на долю людей. Однак ми оцінюємо тепер діяльність цих людей не на підставі тих, іноді навіть досить значних елементів астрологічної містики, які зустрічаються в їхніх творах, а виходячи з

того, що нового, прогресивного внесли вони в науку. Так само і прогностик Юрія Дрогобича слід оцінювати не за традиційними астрологічними побудовами, яких тут чимало, а виходячи з тих частин, де є по-справжньому наукові висновки й відомості, що характеризують природничі погляди автора, його історичні знання.

При всій своїй ненауковості астрологія мусила користуватися результатами різних наук у сучасному розумінні слова, насамперед астрономії і географії. Так, для того, щоб оцінити затемнення, треба було вміти встановити його дату. Юрій Котермак визначає з точністю до кількох годин час двох місячних затемнень — увечері 22 квітня і в ніч з 15 на 16 жовтня 1483 року. Він дав також перелік днів, годин і хвилин основних фаз місяця (повні й нову) протягом цілого року. Є також згадки про час кон'юнкції деяких планет. На початку першого розділу говориться про взаємне розташування сонця і планет у країнах і містах Європи залежно від географічної довготи.

Тепер загальноприйнято відлічувати довготу від меридіана містечка Грінвіча в Англії, але ще не так давно географічну довготу рахували від меридіана Ферро на Канарських островах. Юрій Дрогобич, як і інші сучасні йому вчені, визначає довготу «від розташованих на заході Геркулесових стовпів», тобто від Гібралтарської протоки. На його думку, географічна довгота становить понад 46 градусів «у Константинополі, Кафі, Вільно й Москві... і по всій Малій Азії, яка лежить на сході й півночі».

Наступний ~~розділ~~ розділок книги Юрія Дрогобича стосується країн, областей і міст, «що їх західна довгота буде менша сорока шести градусів, але більша тридцяти восьми... як у Кракові та Познані — містах славного королівства Польщі, Львові й Дрогобичі — Русі, Буді й Кошицях — Угорщини, Вроцлаві й Нисі — Сілезії, Неаполі й Таранто — Апулії і взагалі по всій Сіцилії та Калаб-

рії». Під Руссю тут мається на увазі Галичина, яку в Західній Європі ще з часів Данила Галицького часто називали Руським королівством¹. Не випадково Юрій згадує столицю Галицької землі Львів, своє рідне місто Дрогобич, а також міста, які він міг відвідати по дорозі з Кракова до Італії: Кошиці в Словаччині, що належала тоді Угорському королівству, столицю Угорщини Буду.

Більшість міст Італії (Рим, Флоренція, Болонья, Феррара, Падуя, Венеція, Касале та інші) мають за підрахунками доктора Юрія географічну довготу менш ніж 38 градусів на захід від Гібралтару. На північ від цих міст, але в тій же смузі за довготою (менше 38 градусів) лежать, за його словами, міста Базель, Нюрнберг, Майнц, Кельн.

З погляду сучасної науки подані Юрієм Дрогобичем географічні довготи надто неточні, 38-й і 46-й меридіани від Гібралтару пролягають не там, де видавалось йому, а далі на схід. І все ж з книжки Дрогобича видно, що він в основному правильно уявляв послідовність розташування зі сходу на захід перелічених ним міст. Безперечно, великою заслугою Юрія Дрогобича була перша в друкованій літературі спроба визначення географічної довготи міст нашої країни.

Також географічні дані, розсіяні в інших місцях книги, свідчать, що Юрій Дрогобич непогано знав географію всієї Європи, від Ісландії до Москви і від Норвегії до Сіцилії, а також деяких країн Сходу (згадані Туреччина, Персія, Дамаск). Але особливо докладно вивчив геогра-

¹ Стародавньою назвою «Русь» довго називали землі всіх трьох східнослов'янських народів — українців, білорусів, росіян. В той же час у Західній Європі русинами стали називати українців та білорусів (останніх називали також «литвинами»), а під «Руссю» нерідко розуміли Галичину. Назва «Мала Русь» для позначення українських земель вживалася переважно в офіційних актах та літературі. В народних масах протягом XVI—XVII століть усе більше поширювалась назва Україна, засвідчена писемними пам'ятками, починаючи з XII століття.

фію Італії, до якої належить переважна більшість географічних назв, що зустрічаються в прогностику. Про правильне уявлення географії південно-східної Європи засвідчує той підрозділ, в якому говориться про землі, яким загрожує війна, і серед них — «міщевості біля берегів моря і напроти Малої Азії, як Русь, Поділля, Волощина і землі татар».

Заслуговує також на увагу, що про Сілезію Юрій Дрогобич пише в підрозділі «Про становище Польщі», відзначаючи тим самим право Польщі на цю, на той час відірвану від неї, старовинну слов'янську землю. З другого боку, він підкреслює, що Львів і Дрогобич належать не до Польщі, а до Русі, під якою він, як видно з наведених уривків, розуміє Руське воєводство.

Численні географічні відомості містить найбільший за розмірами четвертий розділ — «Про становище імператора, королівств і славних міст». Тут дано прогнози щодо стану справ імператора Священної Римської імперії Фрідріха III, короля Неаполя Ферранте і його сина князя Калабрії Альфонса, відомого кондотьєра Роберта Сансеверіно і цілої низки італійських міст і республік та країн Європи.

В дуже складному становищі був автор, пишучи про події політичного життя Італії. Більшість італійських держав у цей час ворогували між собою. Якраз попереднього року Венеція, папа Сікст IV і його племінник, князь Імоли та Форлі Джіроламо Ріаріо, розпочали війну з Феррарою, яку вони хотіли загарбати і поділити між собою. На захист Феррари виступили Неаполітанське королівство, Флоренція, Мілан, Мантуя, Болонья. Побоюючись за власну безпеку, Юрій давав сприятливі передбачення для представників обох сторін — і для «славного міста Флоренції», і для Венеціанської держави, висловлював сподівання, що наслідник престолу неаполітанського короля князь Калабрії Альфонс «дістане багато почестей і завоює славу». Альфонс у той час стояв на чолі військ антипапської коаліції, отже, вияв симпатій до нього може свід-

чити, що Юрій негативно ставився до загарбницької політики пап, хоч у розділах, присвячених папським союзникам, мусив приховувати свої справжні симпатії.

Ряд припущень, що ґрунтуються на здоровому глузді й реалістичній оцінці обставин, є в другому розділі книжки. Там йдеться «про становище віри і сект», які висвітлюються в такому порядку: іудеї, християни, «які управляються Меркурієм», турки, «піддані впливам Марса», араби (сарацини), «які користуються впливами Венери». Все, що Юрій Котермак бачив у себе на батьківщині й за кордоном, давало йому змогу твердити, що корінному населенню загрожують «великі небезпеки й нещастя з боку неприятелів, ворожнеча, полон, в'язниці, а також пошесті... й смертність, утиски князями й панами». Польські й литовські пани, князі-тирани італійських міст, багаті купці-патриції — всі вони пригноблювали простий люд, багатіли за рахунок визиску трудового народу. Недарма Юрій назвав панський і князівський гніт небезпекою, що загрожує людям, адже душею сив бідного дрогобицького ремісника завжди був на боці пригноблених, знедолених людей, яким жилося однаково тяжко скрізь.

В країні, де всевладним було вище католицьке духовництво, Юрієві неважко було передбачити переслідування єврейського населення. Враховуючи постійні незлагоди між християнськими правителями, він зробив висновок про ймовірність нових військових перемог турків. І хоч книга була видана Зільбером, який часто обслуговував Ватикан, і в передмові містила присвяту папі Сікстові, Юрій Дрогобич, добре знаючи авантюристичну політику римських пап, не завагався передбачити для Риму «виникнення нових або ж повторення старих чвар, внутрішньої боротьби, суперечностей», пророкував папському місту «зради, підступність, що можуть призводити до вбивств».

Для папських легатів, архієпископів, єпископів, як і для королів, князів, дворян, міських консулів і всіх людей

високого стану був даний несприятливий прогноз на весь рік, в той час як для «копачів свинцю, грабарів і взагалі всіх людей простого й убогого ремесла», «всіх ремісників, що користуються вогнем», різників, музик та інших представників нижчого стану несприятливою мала бути лише одна половина року, а друга якнайкращою. Хоча автор і не міг про це цілком ясно написати, але з усього видно, що він більше співчував злидарям, трудовому народові, ніж глитайській верхівці суспільства. Крім того, Юрій вмістив у книзі й спеціальний підрозділ про небезпеки, що загрожують мандрівникам.

Добре знаючи, як часто спалахували в той час епідемії, Юрій Дрогобич не без підстав вважав цілком ймовірними пошесті у Франції, Польському королівстві та Сілезії, а також в інших країнах. Але як доктор медицини він був упевнений, що з епідемічними захворюваннями можна і потрібно боротись. У книжці підкреслено небезпеку епідемій у багатьох містах Італії, «якщо не буде належного забезпечення міст». Зокрема в Римі, куди пошесні хвороби заносились численними подорожніми, на думку Юрія, можна було б зменшити небезпеку при умові належного управління містом і щільності населення. У підрозділі про стан розташованого поблизу Болоньї міста Форлі підкреслюється загроза «поширення епідемії, якщо не буде належної обережності». В усіх цих випадках маємо справу не з припущеннями астролога, а з цілком обгрунтованою думкою лікаря в необхідності якнайбільшої обережності, щоб не допускати поширення епідемій.

Значна частина книжки присвячена метеорології. Цілком справедливий погляд автора, що на підставі спостереження небесних явищ можна передбачити погоду. У прогнозах, зроблених за астрологічними правилами, враховувались також наслідки спостережень за самою погодою у зоні помірнього клімату. Саме це надавало прогнозам правдоподібності. Так, у загальному прогнозі по-

годи на рік, поданому в першому розділі, передбачено, що навесні буде багато вологих днів, а деякі весняні дні будуть теплими, подібними до літніх. Літо мало бути теплим, особливо в серпні, на початку осені — ймовірна гарна погода, пізніше — нестійка й досить часто дощова. В останньому розділі даються прогнози по місяцях, починаючи з березня. Березень, передбачалось, буде «схильний до вітрів, у квітні буде багато хмарних днів, але кінець цього місяця і весь травень будуть ясні й теплі». В червні треба чекати постійної погоди, липень буде вітристий і рівний за теплотою червневі. Гаряча і малозмінна погода передбачається у серпні. У вересні можуть бути вітри, а жовтень має бути хмарний. Змінна погода й вітри будуть у листопаді, грудень може бути ясний і морозний.

Зроблено застереження, що вказані «дні зміни повітря» належать до «сьомого клімату», тобто того, в якому розташовані Базель, Нюрнберг, Майнц, Кельн і Париж, а для інших кліматів вони відрізняються тим більше, чим далі на південь висунута дана місцевість.

Отже, крім невірних тверджень про вплив кон'юнкцій планет на погоду, Юрій Дрогобич висловлював також цілком наукові погляди про залежність погоди від географічної широти місцевості, про можливість передбачувати погоду на основі спостереження небесних явищ. Тому прогностикові Дрогобича приділяється певна увага в праці німецького історика метеорології Густава Гельмана «Прогнози погоди і записи спостережень за погодою в XV і XVI століттях».

Юрій Дрогобич широко використав праці великого вченого античності Арістотеля, який вважав дуже значним вплив руху планет на землю. Твори Арістотеля, які охоплювали надзвичайно широке коло питань — від логіки, етики й політики до фізики й зоології, — мали величезний вплив на розвиток науки в добу Середньовіччя. І звичайно ж, захоплення творчістю Арістотеля сприяло

тому, що вважалися безсумнівними всі його погляди, не лише наукові, але й хибні. Тому астрологічні гіпотези в книзі Юрія Дрогобича є результатом застосування засад, опрацьованих Арістотелем та його наступниками. Юрій Дрогобич був знайомий також з працями інших старогрецьких, західноєвропейських та східних учених. Так, він добре знав астрологічний трактат, який приписували австрійському герцогові Леопольду VI Бабенбергові (1198—1230). Його дочка Гертруда була дружиною Романа, сина Данила Галицького, який на цій підставі свого часу претендував на герцогський престол в Австрії.

Отож Юрій Дрогобич був добрим знавцем наукових праць, поширених у той час в університетах Європи. Але, як ми вже бачили, крім теорій, запозичених від інших учених, у книзі відбилися і його власні знання, які були результатом спостережень над природою і суспільством. Саме цим вона найбільш цінна для нас.

Нарешті,— і це слід особливо підкреслити,— в ряді місць книги Юрія Дрогобича відчувається впевненість автора в можливості пізнання світу і його закономірностей. У віршованій передмові до книжки прямо сказано: «Хоч і далекі від очей простори неба, та не такі віддалені для розуму людського. Ми знаємо із наслідків про їх причини, а з цих останніх — наслідок ми пізнаєм...»

Таке визнання здатності людського розуму пізнати світ шляхом виявлення причинно-наслідкових зв'язків між явищами фактично суперечило пануючому в Середньовіччі войовничому релігійному агностицизмові. Виразне проголошення такої засади — безперечна заслуга автора першої української друкованої книги. Працював над нею Юрій, як сам він про це пише в передмові, «прагнучи допомогти людям...» Це прагнення допомогти людям пізнати таємниці всесвіту, навчити використовувати для загального добра закономірності природи є ще одним свідченням щирого гуманізму нашого славетного земляка.

У своїй праці Юрій виявив неабиякий літературний хист, особливо в передмові, складеній за всіма правилами латинського віршування. В ряду українських поетів, що писали латинською мовою, йому належить почесне місце.

Минає п'яте століття з дня виходу книжки Юрія Дрогобича. Тепер на Україні щороку друкується 8—10 тисяч книг загальним тиражем понад сто мільйонів примірників. І чим більше місце займає книга в житті нашого суспільства, тим дорожчим стає нам перша книга, надрукована автором з України — доктором філософії і медицини Юрієм Котермаком з підкарпатського міста Дрогобича.

РОКИ МАНДРІВ

Книжка Юрія Котермака, як уже згадувалося, була видрукувана в Римі на початку лютого 1483 року. Очевидно, до Рима Юрій прибув щонайпізніше кілька місяців перед тим. Як і більшість мандрівників, він їхав з Болоньї шляхом, що вів через Флоренцію та Сієну. Прибувши до міста над Тібром, оселився в одній з двохсот римських остерій — корчем, де можна було ночувати й харчуватися. Які були умови життя в цих остеріях, можна уявити собі із скарги одного тогочасного подорожника, котрий був невдоволений тим, що хазяїн поклав до одного ліжка шістьох чоловік, хоч раніше обіцяв дати по ліжку на трьох.

Чимало людей з усіх країн Європи прибувало щодня до Рима, проте «Вічне місто» було набагато меншим, ніж у часи стародавньої Римської держави. Тоді місто налічувало близько мільйона мешканців, тепер же їх не було й 50 тисяч. Давній Рим простягався далеко поза мури, що оточували середмістя. Тепер була заселена лише частина огороженої мурами території. Крім житлових кварталів, у межах давніх мурів росли оливкові гаї і вино-

градники, перетяті мереживом шляхів та стежок. Над усіма будовами височіла колона Траяна, Колізей стояв ще майже цілий, хоч з нього видобували каміння для будівництва, а мармурові скульптури товкли на вапно. Поблизу Ватикану страхав людей замок святого Ангела — колишній мавзолей Андріяна, перетворений папами на тюрму.

Папа Сікст IV, щоб звеличити своє панування, розпочав брукування вулиць, будівництво палаців, велів спорудити каплицю, названу за його ім'ям Сікстинською. Каплиця була вже майже закінчена, знаменитий флорентієць Сандро Боттічеллі завершував фрески, на яких зображав епізоди з життя Христа і Мойсея. Даючи замовлення визначним митцям, сприяючи забудові міста, Сікст IV хотів, щоб його вважали покровителем мистецтва. Подібно до інших італійських правителів папа влаштовував карнавали, свята, процесії, щоб хоч на деякий час відвернути думки своїх підвладних од злигоднів повсякденного життя. Всіма правдами й неправдами Сікст IV нагромаджував багатства. Величезні кошти з різних країн світу він зібрав начебто для влаштування хрестового походу на турків, та лєвова частка тих грошей осіла в папській скарбниці. За гроші у Ватикані можна було купити все — посаду єпископа або каноніка, відпущення гріхів, навіть найтяжчих. Юрій уже давно знав про зажерливість курії, але те, що побачив на власні очі, перевершило всі його уявлення.

Найбільшим впливом у Римі користувались банкіри, багаті купці, що торгували сукном, збіжжям, та ще аристократи, які володіли маєтками в навколишній провінції. Учених, художників, письменників було в Римі тоді набагато менше, ніж у Флоренції. Але й у Римі були визначні науковці, як Помпоніо Лєто і Аргіропулос, були й друкарі та видавці книг.

В той час коли друкувалася книжка, Юрій близько познайомився з римським друкарем Евхаріусом Зільбе-

ром, який мав ще прізвисько Франк, бо походив з Франконії.

Меткий франконець не лише друкував книги, він був і видавцем, і книгарем. Нерідко Зільбер друкував книжки на замовлення папського двору. В 1486—1500 роках часто видавав прогностики, що були в той час улюбленим новорічним виданням, як тепер календарі. Книжечка Юрія Дрогобича була одним з перших таких видань у практиці Зільбера.

Щодо тиражу книжки прямих вказівок нема. Деяке уявлення про нього можуть дати спостереження спеціалістів з інкунабулістики. До нас не дійшли відомості про тиражі менші ніж 100 примірників, але й тираж близько одної тисячі був великою рідкістю. Відомо також, що римські друкарі переважно друкували не менше 300 примірників і що видавництво Евхаріуса Зільбера відзначалось порівняно високими тиражами. Тому можемо прийняти з великою ймовірністю, що Зільбер видав близько 500 примірників книжки доктора Юрія. Тираж, очевидно, розійшовся непогано, приніс видавцеві прибутки, бо і в наступні роки Зільбер брався за публікацію подібних праць, зокрема видав прогностики Юліана де Бланхіс на 1482—1483 і 1483—1484 роки.

Який гонорар Зільбер заплатив авторові книжки, ми не знаємо. Болонський друкар Гейнріх з Кельна виплатив 5 травня 1483 року Юрієвому вчителєві й колезі Джіроламо Манфреді за складання прогностиків 11 золотих дукатів. Очевидно, і Юрій Дрогобич подав свій прогностик до друку, сподіваючись заробити трохи грошей собі на прожиття. Чому він не надрукував прогностика в Болоньї, а поїхав з ним до Рима, нам також невідомо. Можемо лише припустити, що, видаючи книжку в Римі, він прагнув звернути на свої праці увагу науковців з Римського міського університету.

В Римі було в той час два університети — папський і міський, так звана Сап'єнца. Докторський ступінь, для

отримання якого в інших містах треба було роками терпеливо працювати, в папському університеті міг за кілька тижнів отримати кожен, хто не шкодував грошей на хабарі ватиканським сановникам. Не дивно, що отримані в Римі наукові ступені як в самій Італії, так і в інших країнах Європи цінувались невисоко. Якщо когось називали «римським доктором», то в цьому було чимало іронії. Мовляв, римський доктор — це ще не справжній доктор. Але докторські дипломи з Рима відкривали шлях для отримання прибуткових бенефіцій в капітулах і колегіатах. Тому до Рима зліталось багато шукачів легкого хліба, яких цікавив науковий ступінь, а не наука.

Всі ходи й виходи у ватиканському дворі, всі шляхи здобування титулів і посад знав давній знайомий Юрія познанець Микола Чепіль, той самий, до якого Котермак писав листа ще з Болоньї. Чепіль уже кілька років крутився в Римі, здобуваючи прибуткові бенефіції для себе і своїх приятелів.

Чепіль дуже любив збирати книги, був справжнім знавцем їх. Старався придбати всі найвизначніші твори з юриспруденції й теології, кращі зразки давньогрецького письменства. Книжки з своєї бібліотеки він віддавав опрацювати кращим палітурникам і щедро платив їм. Всі оправи були оздоблені багатим ренесансовим орнаментом і мали витиснений суперекслібрис — зображення герба чепелівської родини. Чепіль поділився з Юрієм своїм наміром заповісти все своє зібрання рукописних та друкованих книг рідному Краківському університетові для вжитку магістрів Більшої колегії.

У Римі Микола Чепіль мав зв'язки не лише у папських канцеляріях і Ватиканському університеті, але й серед науковців Сап'єнці. Він і познайомив Юрія Дрогобича з провідними римськими вченими — Аргіропулосом і Помпонієм Летом.

Аргіропулос, грек з Константинополя, чимало прислужився справі поширення в Італії культурної спадщини

Греції, а Лет став відомим як палкий шанувальник літератури Стародавнього Риму. Велике враження справили на Котермака лекції Помпонія Лета в міському університеті. Вже з ночі студенти чекали на свого улюбленого професора, який починав викладати разом з першими променями сонця. Невисокого зросту, з жвавими розумними очима, Лет говорив спокійно, напрочуд чистою латинською мовою. Він, не лякаючись християнських церковників, хотів відродити «поганську» релігію стародавніх римлян, замість церковних свят щороку відзначав річницю заснування «Вічного міста» — Рима. Прихильник Епікура, він зневажав багатство й добробут, навіть у побуті намагався наслідувати громадян Стародавнього Риму. Вільний од наукової праці час проводив у винограднику або в садку біля свого будиночка на Есквіліні, де розводив качок та іншу птицю.

Не лише в Італії, але й по університетах інших країн добра слава йшла про засновану Помпонієм «академію». Це був гурток однодумців римського вченого, шанувальників античної культури, які сходились за обіднім столом для наукових диспутів, декламування старогрецьких і латинських творів.

Раніше члени академії, збираючись за чаркою виноградного вина, відверто критикували пап і кардиналів, не боялися проповідувати, що потойбічного життя немає, що душа помирає разом з тілом. Після жорстокої розправи Павла II з обвинуваченими у змові вченими все змінилось. Каллімах урятувався втечею, а Лет і Платіна, вийшовши з в'язниці, розташованої у замку святого Ангела, стали обережнішими. Але в своєму колі римські вчені, як і раніше, вільно обмінювалися думками, читали один одному свої твори, які далеко не завжди узгоджувалися з офіційним ученням церкви. Розпусного і підступного папу Сікста IV дехто з них порівнював з Нероном. І все ж у тодішніх умовах учені-гуманісти, як і митці, musiли працювати на замовлення папи та інших духов-

них і світських володарів, присвячувати їм свої твори. Іншого виходу не було в людей, які прагнули займатися творчою діяльністю.

Юрій Котермак побував на зборах римської академії в день річниці заснування Риму — 20 квітня 1483 року. На цих зборах Помпоній Лет прочитав лист імператора Фрідріха III, який дозволяв діяльність академії. Імператорське визнання було дуже доречним, бо від деяких церковників знову чулися погрози, що, мовляв, ув'язнення в замку святого Ангела не навчило Лета і його друзів тримати язик за зубами.

Помпоній Лет нещодавно повернувся з подорожі по Німеччині. А кілька років перед тим він побував у ще дальшій мандрівці — в Москві, українських степах і Татарщині. Всюди він шукав старовинних рукописів — творів візантійських письменників у грецьких оригіналах і в церковнослов'янських перекладах. Повернувшись на батьківщину, Лет не перестав цікавитися мовами, побутом і звичаями слов'янських народів, навіть дочок своїх навчив розуміти по-слов'янськи. Він збирав відомості про східні країни від усіх, хто там бував, зокрема розпитував болонського ченця Людовіко, який відвідав Україну і Персію, видаючи себе за патріарха Антіохії та бургундського посла. Дуже цікавила Лета і щойно видана книжка Амброджо Контаріні, що їздив з посольством від Венеціанської республіки до правителя Західного Ірану Узун Гасана. Контаріні писав, що, виїхавши з Любліна, він на другий же день покинув Польщу і вступив на землі України, яку називає «Нижньою Руссю». Венеціанець побував у Луцьку, Житомирі, Києві, Черкасах та Кафі й у своїй книзі описав ці міста. Лет, порівнюючи записки Контаріні з своїми власними, поцікавився, чи доктор Дрогобич вважає правдивими розповіді Контаріні про Україну. Докладно розпитував він Юрія Дрогобича і про новини з його рідної сторони. А звідтіля саме надходили невтішні вісті. У Вільно восени 1481 року страчено кня-

зя Михайла Олельковича, що хотів захопити віленський великокнязівський престол і повернути собі князівство Київське — спадщину по братові Семенові Олельковичу. Разом з ним страчено Івана Гольшанського, і лише князеві Федорові Більському вдалося втекти до Москви. Жорстоко розправляючись з усіма супротивниками, які могли претендувати на престол, віленські правителі не дбали про оборону від татар. І вже наступної осені кримська орда Менглі-Гірея підступила до Києва, спалила місто, захопила замок. Багато людей загинуло, ще більше ординці відвели в неволю разом з воеводою Іваном Ходкевичем.

Звістка про страшне зруйнування старовинного Києва вразила також і римлян, особливо Лета й Аргіропулоса, який був знайомий з київськими православними митрополитами.

Під час перебування в Римі Юрій Дрогобич познайомився з творами Лета, слухав лекції Аргіропулоса, працював у Ватиканській книгозбірні, що її першим бібліотекарем був Платіна. На жаль, докладних відомостей про діяльність Юрія Котермака в Римі ми не маємо. Нема відомостей навіть про те, як довго він перебував у місті над Тібром і куди виїхав звідтіля. Є всі підстави для припущення, що з Рима Юрій виїжджав до Неаполя, про який згадує у своїх працях. Адже відомо, що більшість болонських студентів і професорів вважали своїм обов'язком познайомитися з двома найбагатшими на античні пам'ятки італійськими містами — «вічним» Римом і Неаполем, куди їздили шанувальники таланту Вергілія Марона вклонитись тіні великого поета на його могилі.

Подорож до Неаполя найнятим візком тривала чотири-п'ять днів в один бік. Якомога швидше намагалися проїхати через гори Альбано, де нерідко на мандрівників нападали розбійники. Від Палермо їхали Аппієвим шляхом, вимощеним кам'яними плитами ще 312 року до різдва христового. В Неаполі оглядали палади, муровані з брил соррентинського каменю, замки, фонтани, статуї. А по-

руч, освітлені промінням ласкавого південного сонця, посеред апельсинових і оливкових гаїв тулилися жалюгідні хатини злидарів, яких у Неаполі було ще більше, ніж у будь-якому іншому місті Італії. В катакомбах довірливим прочанам показували кров святого Януарія, яка кілька разів на рік ставала рідкою. Але вчених мандрівників з Італії, Франції, Німеччини більше ніж це «чудо» цікавила легендарна гробниця автора Енеїди. Шлях до неї охоче вказували за невелику плату провідники з місцевого населення. Над могилою ріс лавр, посаджений свого часу Франческо Петраркою. Навколишні селяни надзвичайно шанували це місце, вважаючи Вергілія чарівником.

Повертаючись з Рима, доктор Котермак не міг не зупинитися в прекрасній Флоренції — цій справжній столиці наук і мистецтв. Місто прикрашали статуї, фонтани, чудові ренесансні палаци купців та банкірів, що виростили один за одним. Тому-то на вулицях міста було так багато будівельних робітників, обірваних, виснажених. За свою важку працю вони отримували по два-три десятки сольдо в день, а цього ледве вистачало на скромний харч. Чорна праця убогих людей була джерелом тих багатств, які давали змогу князеві Лоренцо Медічі займатися поезією, оточувати свій двір митцями і науковцями. В його підміській віллі збиралась неоплатонівська «академія» на чолі з філософом Марсіліо Фічіно, який учення Платона ставив вище від догм християнської церкви. В цей же час у Флоренції мешкали знаменитий природознавець, учитель Колумба Паоло Тосканеллі, математик Паоло дель Абако, філолог Анджеоло Поліціано, коментатор творів Данте Христофор Ландіно. Тут донедавна працював син флорентійського нотаріуса Леонардо да Вінчі, вчився Мікеланджело Буонаротті.

Знайомство з культурним життям Флоренції було дуже корисним для Юрія Дрогобича, який цікавився багатьма галузями науки й культури. Та у Флоренції він довго не затримався, бо поспішав до Феррари, куди його

запросив тамтешній герцог Ерколе д'Есте. Юрій бував у Феррарі й раніше: болонські астрономи постійно підтримували зв'язки з своїми колегами у сусідньому феррарському університеті, не раз обмінювались з ним лекторами. Найбільше приваблювало Юрія те, що герцог дозволяв науковцям, які гостювали в його замку, користуватися своєю багатющою бібліотекою. Тут були рукописи творів латинських класиків, куплені у Венеції та Флоренції або переписані спеціально для феррарської бібліотеки, велика збірка провансальських віршів про кохання і лицарські пригоди.

У Феррарі Котермак зустрівся з родичами дрогобицького жупника Айнольфа Тедалді — Антоніо Тебальдео і його братом Тебальдео Тебальді, канцлером герцога Ерколе д'Есте. Канцлер Тебальді мав друзів у багатьох країнах, листувався з дубровницьким поетом Іваном Гоцієм, купцями Гучетичем і Лукаревичем. Він познайомив Юрія з поетом Маттео Боярдо, що саме тоді кінчав свою поему «Орландо закоханий». Завдяки цій поемі Боярдо прославився по всій Італії. Через п'ятдесят років у тій же Феррарі Аріосто (1539—1581 рр.) напише свого «Орландо шаленого», а ще через півстоліття Тассо створить «Визволений Єрусалим». Так Феррара зробить неоціненний вклад у скарбницю італійської епічної поезії.

Живучи у Феррарі, Юрій Дрогобич мав змогу більше часу, ніж раніше, присвячувати лікарській практиці. Він швидко здобув собі авторитет вправного медика. Як і інші тогочасні лікарі, Юрій не лише виписував хворим ліки, але й давав рекомендації щодо гігієни побуту, харчування. На основі «Салернських правил» радив обтиратися вранці холодною водою, вживати їжу, що легко засвоюється. Найчастіше доктор Юрій сам виготовляв ліки з трав, зібраних улітку з допомогою учнів, і давав їх хворим.

Документи про перебування Юрія Котермака в Італії

ще не всі досліджені, тому й точної дати його виїзду звітля ми поки що не знаємо. Очевидно, в 1485 або найпізніше в 1486 році доктор Юрій остаточно вирішив повернутися на батьківщину. Зворотний шлях його пролягав, мабуть, через Штірію, Відень, Братіславу, Краків, — цим маршрутом найбільше користувалися в ті часи.

Радість зустрічі з рідним краєм була затьмарена смутними новинами: протягом останніх років жорстокі татарські набіги спустошили Переяславщину, південну Київщину, Брацлавщину. Польські й литовські пани називали себе захисниками християнства, але справжньої оборони від татарського лихоліття так і не налагодили. Великий князь литовський писав навіть до кримського «царя» Менглі-Гірея, що не має претензій до нього за зруйнування Києва, бо, мовляв, «з божої ласки у нас єсть городов і волостей, і людей досить, хотя би ти, царю, тому помочником не бил, однако було тому городу горіть і тим людям погинуть, коли на них божий гнів пришов». І уряд князівства Литовського не соромився отримувати від хана ярлик на володіння землями Київською і Волинською, які хан вважав своєю спадщиною від Золотої орди. А кримський хан, хоч брав від короля польського і великого князя литовського щедрі дари, вважав, що цього йому мало. Майже щороку татарські орди спустошували Київщину, Поділля, Галичину, Волинь. У Львові й Дрогобичі Юрій зустрів багатьох утікачів з Наддніпрянщини. Серце обливалося кров'ю, коли слухав про спалені міста й села, пограбовані храми, про жорстокі вбивства мирних людей і жахливу долю взятих у ясир. Краю многостраждальний, земле, залита кров'ю і слізьми, коли ж скінчатся твої муки, куди веде тебе страдницький твій шлях?

Щоб зламати окупи ненависної неволі, треба було боротися з духовним рабством, ширити в народі освіту. Тому Юрій Дрогобич вирішив: він знову поїде до Кра-

кова, щоб допомагати землякам одержувати освіту в найближчій до України вищій школі.

Знову доводилось прощатися з п'янким повітрям України, з блакиттю її неба і сріблом швидкоплинних рік, з неповторною красою її левад і гаїв, з щирими й працьовитими людьми. За роки мандрів Юрій бачив багато країн по-своєму прекрасних, скрізь зустрічав гарних людей, але він зрозумів, що почуття любові до батьківщини духовно збагачує людину, робить її життя змістовнішим, спонукає самовіддано служити рідному народові, а значить і всьому людству. В ім'я любові до батьківщини він знову полишав її, хоч розлука з рідним краєм цього разу була для нього ще болючіша.

ЗНОВУ В КРАКОВІ

Майже двадцять років тому простий дрогобицький хлопець Юрко Котермак їхав через Городок і Перемишль до Кракова. Тепер він їде тим же Перемишльським шляхом, але вже як доктор філософії й медицини, колишній ректор Болонської великої школи, автор творів, відомих у різних країнах Європи. Хоч він ще не старий, та волосся вже посріблила сивина. Але не згасли молодечі мрії, прагнення служити науці.

Краків за двадцять років змінився мало. Тільки на вищій вежі Мар'яцького костьолу гонтовий дах замінили високим бляшаним шпилем, оточивши його ще віночком менших шпилів. Талановитий ремісник Віт Ствош з чотирма своїми челядниками кінчав різьбити для Мар'яцького костьолу свій вівтар. На таблицях з липового дерева Ствош не лише зобразив сценки з життя Ісуса Христа й Богородиці, але й вирізьбив портретні зображення своїх сучасників, серед них і Юріввих знайомих — поета Буонакорсі-Каллімаха та міського писаря Йоганна Гайдеке, який не відмовляв різьбяреві в допомозі й покровительстві.

Юрій поспішив до свого давнього колеги, тепер уже магістра Войтеха Пневського. Войтіх нещодавно став членом меншого магістерського колегіуму. Як колегіат, він отримав у будинку колегіуму невелику комірчину з ліжком, столом, книжковою полицею й скриннею для речей. Викладаючи Арістотеля на факультеті вільних мистецтв, Пневський одночасно студіював право. Він розповів Юрієві всі краківські новини. Виявляється, місто посварилося з королем Казимиром. Король вимагав од магістрату заплатити по два гроші податку від кожної гривни майна, а поспільство погодилося дати лише по одному грошу. Довідавшись про це, король страшенно розгнівався і наказав стягнути з міста 125 тисяч злотих кари. Крім того, місто постраждало від пожежі. Згорів і будинок Каллімаха, а в ньому цінна бібліотека. Ця звістка прикро вразила Юрія.

В університеті старі професори продовжували свої схоластичні коментарі Арістотеля, тільки заплутуючи думки великого грека всякими термінами, дистинкціями, резолюціями, пустослівними коментарями до коментарів. Декан Ян Сакран з Освенціма, хоч і вдає з себе прихильника гуманістів, насправді сприяє старій схоластиці. На старовинний лад тлумачить Арістотеля магістр Олександр з князів Свирських. Лиш деякі з наймолодших магістрів намагаються запровадити, хоча б по бурсах, якщо не в колегіумах, читання Вергілія, Овідія, Горація, Ціцерона. Йоганн Бер-Урсінус пояснював протягом року Саллюстієву «Війну Катіліни». Тепер він поїхав до Падуї по докторат з медицини, але з дня на день чекають на його повернення. Нещодавно розпочали лекції Зеліг, Зоммерфельд, великі знавці античної культури. «Отож і твій приїзд дуже до речі, — завершив Войтіх свою розповідь. — Адже ти вчився у провідних гуманістів Італії. Будемо разом пробувати і в нашому університеті впроваджувати нові здобутки науки й красноту письменства».

Войтіх Пневський запропонував Юрієві поселитися у

його кімнатці в меншому колегіумі. Юрій з вдячністю погодився. Разом з Пневським та іншими колегами він за невелику оплату харчувався в спільній їдальні магістрів. Харчі були поганенькі — найчастіше горохова поливка, заправлена борошном і маком, каша, ріпа, капуста. Професорські обіди від студентських відрізнялися хіба тим, що кожному магістрові припадала кварта пива. Хто хотів випити другу, мусив просити дозволу препозита. Лише в святкові дні було вино, вепрове м'ясо, пахуче коріння, шафран, мигдаль. Порядки в колегіумі мало відрізнялись од монастирських. Під час обіду один з колег читав якусь побожну книжку, розмовляти між собою дозволялося лише після спожиття страв. Вже о восьмій годині вечора браму зачиняли і нікого стороннього після цього не пускали в будинок, а професорам, що жили в колегіумі, доводилося за запізнення платити грошову кару. Юрієві це було дуже незручно, бо його нерідко кликали до хворих пізно ввечері або й уночі. Магістр Йоганн Глогер, якому Юрій поскаржився на незручність життя в колегіумі, запропонував йому окрему кімнату в новій бурсі, що її він щойно відкрив для німецьких студентів. Це було вигідно тим, що німецька бурса містилася в будинку, спорудженому на вулиці святої Анни, в дворі більшого колегіуму, отже звідтіля було дуже близько ходити на лекції. Але Юрій волів збудувати собі власний будинок, а тим часом перейшов з меншого колегіуму на приватну квартиру в місті.

Щоб мати право займатись лікарською практикою, Юрій Дрогобич мусив увійти до складу медичного факультету університету. Тим, хто не належав до університету й лікував людей у Кракові та його околицях, загрожувала церковна анафема. Отже, Юрієві довелось пред'явити посвідчення про отриманий у Болоньї докторат медицини університету, скласти екзамен підканцлерові та докторам Краківського університету, а також провести диспут. Під час диспуту він виголосив промову

про те, що медична наука повинна розвиватися, спираючись на досвід лікарів.

«Славетні мужі! — звернувся до вчених Юрій Дрогобич. — В давнину приписували створення медицини богам. Але правдиві перекази свідчать, що мистецтво лікування започаткували пастухи й рільники.

Займались медициною греки та інші стародавні народи. Ескулапа за те, що розвинув цю галузь науки, було зараховано до числа богів. Такої почесності не удостоївся у свого народу жоден полководець, що керував найбільшим військом, жоден монарх, що мав найбільшу владу».

Промова, виголошена бездоганною латиною, сподобалась усім — ректорові, присутнім професорам і студентам. Так, провівши диспут, Юрій інкорпорувався до медичного факультету, до якого були приписані всі нечисленні в Кракові доктори медицини: професор і член ради міста Кракова шляхетний Ян з Регул, Блазій з Віттенберга, Йоганн з Базеля, Матвій Меховський. Кожен з них мав право брати участь у виборах декана і викладати медичні предмети.

Збереглася книга, в яку декани факультету артистів записували лекції, що читались у більшому колегіумі. З неї видно, що протягом весняного семестру 1488 року в аудиторії теологів з 9-ї години Йоганн Зоммерфельд пояснював граматичний трактат Петра Іспанця, о 12-й годині Йоганн Глогер викладав логіку Арістотеля, о 18-й магістр Бель читав «Енеїду» Вергілія, врешті від 19-ї до 20-ї години мав читати лекцію з медицини доктор Юрій, а з 20-ї викладав фізику декан артистів Ян Слупський. В аудиторії Птолемея Йоганн Турзон пояснював Овідія, а Войтіх Пяєвський — «Альфонсінські таблиці», Войтіх Брудзевський викладав астрономію в аудиторіях Арістотеля і Вергілія Марона, а в аудиторії Платона Берnard з Кракова мав лекцію астрономії на підставі Алькабіція. Розклад засвідчує, що медичні лекції Юрія Котермака відбувались у найбільшому приміщенні університету —

теологічній, або верхній, аудиторії на другому поверсі більшого колегіуму від 19-ї до 20-ї години. Час лічили тоді від заходу сонця. Взимку, коли сонце заходило рано, 19-та година припадала приблизно на сучасну 11—12-ту ранку; у весняні місяці 19-та година — це теперішня перша або друга. Як і болонські медики, Юрій пояснював студентам твори Гіппократа, Галена, Авіценни, ділився власним досвідом лікування хворих.

На жаль, не збереглися записи про лекції в меншому колегіумі, де читались астрономія й математика, вивчались латинська граматика Прісціана й твори середньовічних авторів. Цілком можливо, що і в меншому колегіумі відбувались лекції Котермака, зокрема з астрономії та математики.

Крім лекцій, доктор Юрій проводив з студентами також додаткові заняття, так звані ресумпції. Звичайно магістри й бакалаври в ресумпціях повторяли з школярами матеріал лекцій і готували їх до екзаменів. Це були, так би мовити, приватні лекції, кожен студент платив за них викладачеві. Ресумпції часто відбувались у приміщенні студентських бурс — Угорської, Німецької та інших. Викладачі, що були прибічниками гуманістичних поглядів, бралися за ресумпції не лише для заробітку, а й тому, що в бурсах вони почували себе вільніше, ніж на офіційних лекціях у колегіумах.

На ресумпціях магістри й бакалаври стали впроваджувати викладання творів античних авторів і тлумачили їх з гуманістичних позицій. Ось чому Юрій Котермак охоче погоджувався на прохання студентів про проведення ресумпцій, на яких він міг, уникнувши контролю університетської влади, розповідати про все, що чув і бачив в Італії. Він викладав зміст астрономічних трактатів, вчив астрономічних спостережень. Серед слухачів ресумпцій доктора Юрія, либонь, більше половини було гостей з-за кордону, переважно з Словаччини, Трансільванії, Сілезії.

У викладанні медицини Котермак надавав важливого значення поєднанню теоретичного навчання з практикою лікування. Тому він нерідко брав із собою студентів, коли ходив відвідувати хворих. Дуже заважало в навчанні те, що в Кракові було заборонено анатомічні розтини. Студентів водили до міської різниці, де вони могли спостерігати, як різники розчиняють кабанів. А коли публічно четвертували засуджених на смерть, весь медичний факультет — декани, доктори, студенти ходили дивитися на страчених. Все це, звичайно, не могло замінити систематичних анатомічних досліджень, до яких Юрій звик в Італії.

У тогочасному Кракові дипломованих лікарів було лише кілька, а лікуванням займалися найбільше знахарі й цирульники. До доктора, що мав диплом з самої Болоньї, звертались за порадою переважно заможні люди — купці, ксьондзи, королівські придворні. Але багатії часто не поспішали розплачуватись за лікування, і деяких з них доктор мусив позивати до суду, як каноніка Лянку, власника кушнірської майстерні на Казимежі Яна.

Кілька разів доктора Юрія Дрогобича запрошували до Вавельського замку на консиліум до хворого короля Казимира. Після цього він дістав право користуватися титулом королівського лікаря. Цей титул був мрією кожного тогочасного медика, але одержати його вдавалось лише найкваліфікованішим фахівцям.

Знайомство з королем сприяло, очевидно, тому, що докторові Юрію вдалось здобути титули крушвіцького схоластика і пароха Зимної Води, які давали йому право отримувати прибутки, пов'язані з цими посадами.

Викладацька діяльність і широка медична практика не заважали Юрієві займатися дослідженнями з астрономії. Саме в цей час він написав науковий трактат з шести розділів про сонячні й місячні затемнення. Цією працею зацікавилися вчені Франції, Німеччини, Італії. Рукописна копія трактату Юрія з Русі збереглась у Па-

ризькій національній бібліотеці в складі рукописного збірника, що містить ще «Суму астрології» Йоганна Глогера і астрологічну розвідку угорського автора Мерніна з Іллефалви.

Юрія Дрогобича цікавили такі питання, як значення для «оцінки наслідків» затемнень їх часу, взаємного розташування світил на небесній сфері в момент затемнення. Велику увагу приділяв автор і географічній частині. В цьому трактаті географічних назв ще більше, ніж у попередніх працях. Перелічуються десятки країн, областей, міст Європи, Північної Африки, Азії, серед них і «Біла Русь, де є визначне місто Новоград». До відомих міст зарахована також кримська Кафа, згадані Пруссія, «Литва з приналежними краями», Вірменія. Автор пише також про хвороби, виходячи з того, що люди різного темпераменту і різної комплекції неоднаково реагують на ті самі умови.

Завдяки своїм науковим працям доктор Юрій Котермак користувався значним авторитетом поміж краківськими професорами. Крім Войтеха Пневського, з ним дружили астролог Бернард з Кракова і надзвичайно працьовитий професор Йоганн Глогер, автор численних праць з астрономії та філософії.

Довідавшись, що Юрій задумав збудувати собі хату, колеги-професори порадили йому попрохати в університету ділянку для будівництва. Це питання могли вирішити збори всіх професорів. Їх мали скликати найближчим часом, але через різні справи відкладали з дня на день.

Нарешті, у вівторок 20 травня 1488 року ректор через педеля розіслав запрошення всім докторам і магістрам зібратися наступного дня на збори, щоб обговорити спільні університетські справи, зокрема поговорити про відкриття магістром Йоганном Глогером нову Німецьку бурсу на вулиці святої Анни, а також про бурсу Угорську і бурсу вбогих.

Наступного дня після обіду, коли годинник на вежі пробив вісімнадцяту, до спільного залу більшого колегіуму зібралися доктори й магістри усіх факультетів, зодягнуті в тоги й берети; ректор і декани мали свої відзнаки. Задзвонив дзвінок на вежі колегіуму — зайняв своє почесне місце ректор, один за одним в порядку старшинства посідали професори.

Ректор прочитав записку з запрошенням, в якій було вказано порядок денний зборів.

«Тоді, — занотовано в протоколі зборів, — вийшов на середину шановний доктор Георгіус з Дрогобича і попросив докторів і магістрів, щоб віддали йому під будівництво помешкання порожню ділянку, що лежить між Угорською бурсою і будинком Клетнара.

Всі одностайно віддали це місце згаданому магістрові Юрієві з Дрогобича для будівництва житла. Цим будинком він зможе вільно користуватися сам до кінця життя, а після смерті будинок повинен перейти до університету, і університет має його використовувати в своїх потребах».

На відведеній університетом ділянці вроцлавський муляр на замовлення доктора Юрія збудував невеликий, але зручний будиночок, в який той зразу ж і переселився.

Серед учнів Юрія Дрогобича був знаменитий поет-гуманіст Конрад Цельтес, якого називали «німецьким Горациєм». Син селянина-виноградаря з Франконії Йоганна Бікеля, він прославився як автор латинських віршів. Перед приїздом до Кракова Цельтес викладав у Лейпцігському університеті філософію Платона, риторику Цицерона, поезику Горация. Там же він влаштовував вистави драматичних творів античних авторів, опублікував дві трагедії Сенеки. В квітні 1487 року в Нюрнберзькому замку отримав лавровий вінець поета з рук імператора Фрідріха III, вигнаного Матяшем Корвіном з Відня.

В Нюрнберзі Цельтес зустрічався з Гартманом Шеделем, тим самим, який свого часу переписав один з трактатів Юрія Дрогобича. З Нюрнберга поет-лауреат попрямував до Італії. Познайомився у Римі з Помпонієм Летом, побував у Марсіліо Фічіно у Флоренції, у Бєроальдо в Болоньї, розмовляв з істориком Сабелліко у Венеції. Звідтіля пішов до Угорщини, врешті навесні 1489 року з'явився у Кракові, в літньому семестрі того ж року записався до університету. Він хотів глибше ознайомитися з астрономією та математикою, яку вважав брамою до філософських студій. Учителями Цельтеса стали Бєрnard з Кракова, Войтіх Брудзевський та інші краківські професори.

Вивчаючи в університеті астрономію й математику, Цельтес водночас у студентських бурсах читав лекції з риторики, поезики, викладав епістолографію — науку складання листів. Йому належить честь заснування «Віслянського товариства» («Содалітас Вістулана»), яке часто називають першим літературним товариством у Центральній Європі. Серед членів товариства були Філіпп Буонакорсі-Каллімах, освічені міщани, учні й професори університету. Деякі з них, за тодішнім звичаєм, навіть свої прізвища змінили на латинські: так, Йоганна Бєра називали Урсінусом (Бєр — означає «ведмідь» по-німецькому; Урсінус походить від латинського слова «урсус», яке також означає «ведмідь»). Йоганн Зоммерфельд теж переклав своє прізвище на латину і став Естікампіанусом, Лоренц Раабє — Корвінусом. Серед членів «Содалітас Вістулана» були і мїський писар, власник садів, любитель співочих птахів Йоганн Гайдеке, і вчитель Цельтеса Войтіх з Брудзева. Бував на зборах товариства і другий учитель Цельтеса — доктор Юрій Котермак, який ще в Італії познайомився з працями гуманістів. Приходили інколи й дівчата-міщанки, яких поети в латинських віршах називали латинськими іменами — Газіліна, Друзілла, Роксана.

Гарними літніми днями освічене товариство вибиралось на прогулянки за місто. Вдаючи пастушків та пастушок з давньогрецьких і римських буколів, вони прикрашали собі голови вінками, співали, грали на цитрі, інколи ловили сіткою рибу, полювали на шулік та перепілок. Це був відвертий виклик звичаям похмурого Середньовіччя, коли ченці-аскети, нехтуючи красою природи, вчили людей не тішитись життям, а навпаки, «умертвляти тіло» і повсякчас готуватися до смерті.

Але часто на лоні природи, крім розваг, виникали вільні диспути на філософські теми, читались літературні твори латинською мовою. «Не дивуйтесь, що уста мої не виголошують молитв, що рідко можна побачити мене в церкві, — казав Цельтес. — Бо я над усе люблю поля широкі, небо, сонце. Мій бог у мене в серці, найбільший храм — світ, там я бачу бога, а не в мальованих іконах».

У Віслянському товаристві обговорювались також різні питання з географії. Цельтес пишався своїм відкриттям: у місті Вормсі йому пощастило знайти старовинну карту: пергаментний сувій шириною з лікоть і довжиною 20 ліктів¹. Це була пізня копія карти шляхів Римської імперії, що охоплювала весь відомий стародавнім римлянам світ, від британських островів на заході до річки Гангу на сході. Вузькими смужками були показані Середземне і Чорне моря, на північ од Чорного моря позначено землі роксоланів і сарматів — територію сучасної України.

Про ті краї Цельтес та його друзі не раз розпитували доктора Юрія Котермака. Вони хотіли пов'язати свідчення мандрівника з даними стародавньої літератури. Каллі-

¹ Знайдену Цельтесом карту називають тепер Пейтінгеровою таблицею — за ім'ям гуманіста Конрада Пейтінгера, якому Цельтес передав цю карту для опублікування. Пейтінгер не встиг опублікувати карти, вона вийшла друком лише 1591 року й була перевидана в 1869 — 1876 і 1888 роках. Оригінал Пейтінгерової таблиці зберігається у Віденській національній бібліотеці.

мах справедливо твердив, що слов'яни були відомі в давнину під ім'ям антів і венедів, посилаючись на те, що Птоломей Карпатські гори знав як Венедські. Проте більшість учених називали слов'ян сарматами на тій підставі, що римляни розуміли під Сарматією всі землі від Вісли до Дону. Гартман Шедель писав, що й литовці користуються «сарматською» мовою, а Лоренц Раабе-Корвінус поширював територію Сарматії на всі землі Польського королівства та Великого князівства Литовського.

Найбільш займався коментуванням різних географічних трактатів доктор медицини Матвій Меховський. Він висміював твердження, начебто на сході живуть амазонки, грифони, ба навіть песиголовці. Щоб покласти край таким вигадкам, Меховський збирався сам написати книжку про обидві Сарматії — Європейську, населену литвинами, «рутенами» (тобто українцями і білорусами), «мосхами» (росіянами), і Азіатську, що за річкою Танаїсом, населену татарами на півдні, югрою на півночі.

Поляків він вважав нащадками вандалів, од яких, мовляв, і походило ім'я їхньої першої королеви Ванди. Юрій Котермак не у всьому погоджувався з Меховським, але шанував його за великі знання і за те, що той відважувався виступати проти загальновизнаних авторитетів, якщо вважав їхні погляди хибними.

Віслянське товариство розпалося після від'їзду Цельтеса. Мандрівний гуманіст 1490 року вирушив з Кракова до Праги. Друзям на прощання пояснив, що він, як колись Піфагор і Платон, над усе любить подорожувати.

Незабаром залишив Краків і Юрій Котермак, який на кілька місяців виїхав у рідні краї, щоб зустрітися з друзями у Львові та Дрогобичі.

У Львові мешкала Катерина Вайсганушова, яка мала будинок у місті й клапоть землі у підльвівському селі Зимній Воді. З її покійним чоловіком, нащадком німецьких колоністів з Сілезії, Юрій був знайомий ще з того часу, коли служив у конторі Айнольфа Тедадьді. Най-

нявши кімнатку в будинку Вайсганушової, Котермак швидко заприятелював з мовчазною, але симпатичною жінкою. Катерина намовляла його оселитись у Львові й зайнятися лікуванням. Як тільки поширилася чутка про приїзд до Львова «королівського лікаря» доктора Георгіуса, до нього стали звертатися хворі не лише зі Львова, але й з навколишніх містечок. Практична Катерина обміркувала, що, віддавшись за Котермака, вона змогла б прибутки з його лікарського гонорару вкласти в господарство, зайнятися відгодівлею свиней на продаж, а згодом купити ставок і розводити рибу. Попит на львівську рибу зростав, її вивозили навіть до Моравії і на Шлезьк.

Катерина не могла передбачити, що розмовами про торговельні справи вона відштовхне Юрія. Багатство його не вабило. І хоч йому хотілося мати родинне вогнище, він не зважився на одруження, бо відчував, що не зможе розлучитися з університетом, з колегами-науковцями й жадібними до знань студентами, до яких він ставився, наче до рідних.

Якраз у ту пору, коли Юрій був у Львові, тамтешні пани райці, німецькі та польські патриції почували себе як на вулкані. Андрій Муха, зібравши дев'ятитисячне військо з повсталих селян Буковини й Покуття, зайняв Снятин і наближався до Коломиї. В народі ходили чутки: Муха хоче в союзі з господарем Молдавії Стефаном визволити Галицьку і Подільську землі з-під кормиги лядських панів та їхніх прислужників. У тривожному очікуванні минали дні за днями. Нарешті надійшли вісті з Підгір'я: військо Мухи розбило шляхту біля Коломиї і вступило в місто. Радісно вітали коломийці визволителів, забезпечили їх харчами та зброєю з міського арсеналу. Незабаром перед переможними полками Мухи капітулював гарнізон Галицького замку. Колишня столиця галицько-волинських князів вільна! Радістю й надією сповнилися серця львів'ян. Зате панків-шляхтичів

та міських багатіїв охопила паніка. Невже заколотникам-«тубільцям» вдасться відновити Галицьке князівство? Тоді довелось б тікати до Кракова або й у Сілезію, кидаючи нажите на багатих галицьких землях добро. Від самої думки про це хололо в грудях у патриціїв, ще недавно пихатих і самовпевнених.

Під Бібркою зібралася шляхта, туди ж на заклик короля Казимира прибули рицарі Тевтонського ордену, вояки з Торуня і Гданська. Стефан, господар молдавський, не прислав обіцяної допомоги, і війська Мухи потерпіли поразку під Рогатином. Та од вірних людей Юрій чув, начебто сам Муха не загинув, а з загоном найхоробріших вояків пробрався на Буковину і там збирає сили.

Наступного року навесні з'явилася на небі яскрава комета незвичайної форми. Люди тлумачили це по-різному. Одні казали, що хвостата зірка віщує перемогу над панами, інші вважали її лихим знаком, тривожилися, чи не настануть ще гірші часи.

І ось з Поділля стали надходити вісті, що повстанці знову взяли за зброю. На цей раз їх очолив Андрій Боруля. Дехто подейкував навіть, що Боруля — той же Муха, який на смерть воює з шляхтичами. На Поділлі й Покутті по селах і містечках люди проганяли панських посіпак, обирали своїх вїтїв та отаманів. Однак повстанцям не вдалося втримати владу в своїх руках. Другої неділі по великодні Боруля з п'ятьма вірними друзями був на весіллі в селі під Коломиєю. Зненацька напали польські жовніри. Всі, хто був там, боронились до останнього, але ворогам вдалося взяти Борулю живим.

Мужньо переніс Андрій Боруля тортури і з гордо піднесеною головою прийняв смерть. Він і словом не прохопився, де перебуває Муха і що він задумав проти королівства Польського. Спільників Мухи кинули в підземелля краківської ратуші — похмурі приміщення з розвішаними по стінах знаряддями для тортур. Поруч, через стіну, в свидницькій пивниці збиралися багаті міщани

скуштувати сілезького пива. Навіть через грубі мури долинали зойки катованих, але панам патриціям це не псувало настрою...

Незабаром після поразки повстанців Юрій Котермак повернувся до Кракова, щоб взяти участь у підготовці до друку слов'янських книг. За видання їх взявся Швай-польт Фіоль. Як і римський видавець Юрієвої книжки Еухаріус Зільбер, він називав себе Франком, бо походив з Франконії, з містечка Нойштадта поблизу Нюрнберга. Спершу Фіоль належав до золотарського цеху, робив дорогі шати, гаптовані по шовку золотом, прикрашені перлами й коштовними камінцями. Але згодом, залишивши гаптарську майстерню дружині, зайнявся торгівлею, відкрив у ринку заїжджий будинок для гостей з інших міст. Також винайшов пристрій для осушування копалень, де видобувалося срібло й свинець.

Фіоль не раз бував на землях України та Білої Русі, зустрічався з галичанами й волинцями, які жили у Кракові, — малярами, ченцями, придворними короля й великого князя литовського. Він знав різні слов'янські мови, цікавився чеськими і руськими книгами. Фіоль не любив захланних польських ксьондзів, співчував гуситам і православним, що не хотіли коритися католицьким біскупам та панам. Тому галицьким і перемишльським ченцям легко вдалося намовити Фіоля взятись за небачену до того часу справу — друкування старослов'янських книг, конче потрібних православним на Україні. Йому обіцяли допомогти в цій справі перемишльський єпископ Йона і православні магнати Василь Семенович Пинський, син Семена Олельковича, останнього удільного князя київського, Тишко Каленикович, Михайло Острозький. Фіоль сподівався добре заробити на виданні книг, адже їх купуватимуть і в Галицькій землі, і в Холмщині та Підляшші, на Волині й Поділлі, а також у Білій Русі. А може, вдасться продавати їх навіть московському царю

або до Волощини, де теж вживають слов'янських писмен, до сербської й болгарської земель.

Ні у Фіоля, ні в його замовників не вистачало готівки, щоб повністю придбати дороге обладнання для друкарні. Вирішили звернутись до найбагатшого в Кракові купця — Йоганна Турзона, котрий переселився сюди з Угорського королівства. Про нього розповідали, що, перебуваючи у Венеції, він розкрив секрет відокремлення міді від срібла. Турзон заснував гуту під Краковом, де, за свідченнями одного сучасника, «неначе Етна, палали великі печі, повні міді, срібла й золота, сполучених вогнем». Одруживши сина на панні з дому Фуггерів, він став свояком найвідомішої в Європі банкірсько-купецької родини. Турзон добре знав винаходи Фіоля з гірництва, вважав його здібним ремісником. Ось чому він не вагаючись позичив Фіолеві гроші на друкування книжок.

Отримавши від перемишльського православного єпископа рукописи книг, які належало надрукувати в першу чергу, Фіоль замовив виготовлення кириличного шрифту Рудольфові Борсдорфові з Брауншвейга. Юрій Дрогобич добре знав цього Борсдорфа як доброго ремісника. Ще будучи студентом, він виготовив на замовлення одного з докторів астролябію. Досить скоро Борсдорф відлив згідно з вказівками Фіоля 230 літер руського алфавіту і надрядкових значків. Він добре впорався з цією роботою, тому Фіоль пообіцяв, що й надалі замовлятиме йому такі речі. В свою чергу Рудольф Борсдорф присягнувся, що без згоди Фіоля не виготовлятиме таких шрифтів ні для кого, навіть для себе, і що нікого не навчить, як їх робити. Це зобов'язання було внесено до міських книг на прохання Фіоля, який не хотів, щоб хтось інший заробляв на друкуванні кириличних книжок.

Юрій Котермак порадив Фіолеві доручити набір тексту галичанам Гаврилові, Богушеві й Іванкові, які добре знали мову. Сам він у вільний час допомагав їм виправляти пробні відбитки, звіряючи їх з рукописами. Менш

як за рік вдалося надрукувати чотири книжки: «Осьмогласник», «Часословець», «Тріюдь пісню» і «Тріюдь цвітну». Можна було братися за дальші книги, на які був ще більший попит. Але звістка, що в Кракові друкуються книжки для православних «єретиків», сполохала ксьондзів, і краківський єпископський суд обвинуватив Фіоля у співчутті єретичним поглядам. Його посадили до в'язниці.

Гнезненський архієпископ разом з каноніками свого капітулу заборонив розповсюджувати вже видрукувані кирилицею книги й друкувати нові.

Завдяки протекції впливових осіб — Турзона й Каллімаха, Фіоля незабаром звільнили, але він мусив відректися від усього, що будь-коли говорив незгідно з ученням католицької церкви. Друкаря приневолили зобов'язатися, що він «в ім'я боже» доноситиме на всіх «супротивних християнській вірі».

Про відновлення друкарні не могло бути й мови. Фіоль постарався швиденько вислати якомога більше книг до Львова, Перемишля, Мукачева, Холма й Луцька, але все ж таки чимало примірників забрали єпископські слуги і частину спалили, а частину продали палітурникам як паперову макулатуру¹.

Фіолеві у всіх його видавничих справах щиро допомагав доктор Юрій Котермак, який гаряче прагнув, щоб друкована книга поширилась на батьківщині. Невдача його засмутила, але вчений, не втрачав надії — можливо, вдасться влаштувати слов'янську друкарню у Львові. А для цього треба дбати, щоб більше було в рідному краю освічених людей, які розуміли б значення книги — могутньої духовної зброї. Тому Юрій Дрогобич звертав пильну увагу на студентів-земляків, особливо хлопців з незаможних родин, яким пощастило потрапити до вищої

¹ Вже в наш час в оправах кількох латинських книг було виявлено фрагменти сторінок з слов'янських першодруків Фіоля.

школи. Правда, серед учнів можна було зустріти і сянків заможної шляхти та магнатів, як, наприклад, племінник познанського воеводи Петро Томіцький чи князь Іван Олександрович Гаштовт, що його сам король віддав в опіку магістрові Бернардові з Ниси, а по смерті Бернарда — Йоганнові Глогеру. Але найбільше студентів були синами міських ремісників та купців. Траплялись між ними і хлопці з галицьких містечок — Поморян, Гологір, Сянока, Мостищ. Деякий час лекції Юрія Котермака слухали Михайло Ганель з Дрогобича, Іванко Лучканич з-під Хуста, Микола, син Юхна Станьківського, власника Моршина, Хвалиша та інших сіл поблизу Стрия. Вирізнялися своїми здібностями з тодішніх студентів Ян із Стобниці, німці Генріх Бебель і Йоганн Зоммерфельд-молодший, майбутній учитель Ульріха фон Гуттена. Латинську граматику краще від інших жаків опанував Пауль Процелер, який згодом прославився як автор латинських віршів, що їх підписував як Павло Русин, підкреслюючи цим, що його рідне місто Кросно належить до Галицької Русі.

І навряд чи хто сподівався в той час, що всіх своїх колег перевершить вісімнадцятирічний тоді Миколай Коперник, який восени 1491 року прибув до Кракова з Влоцлавка і записався на факультет мистецтв. Коперник привіз Юрієві Котермаку листа від його давнього болонського друга Миколи Водки-Абстеміуса, який уже третій рік жив у Влоцлавку як лікар єпископа Петра Бнінського. У Влоцлавку Водка кілька місяців навчав Коперника астрономії і збудував з його допомогою сонячний годинник, що показував не лише години, але й знаки Зодіака, тривалість кожного дня.

Юрій Дрогобич розпитував Коперника про здоров'я його дядька Лукаша Ваценроде, з яким зустрічався під час студій у Болоньї. Ще 1489 року вармійська капітула обрала Лукаша єпископом Вармії наперекір польському королю Казимирові, який облюбував цю посаду для

свого сина, краківського єпископа Фрідріха. Лукаш готовий був іти на певні поступки, але твердо стояв на тому, що вармійське єпископство повинно належати уродженцям Пруссії, в цьому його підтримували пруські феодали і навіть магістр Тевтонського ордену. Тому багато хто засуджував єпископа Ваценроде за зв'язки з ворогами Польщі. Але Коперник пояснив: його дядько хоче, щоб шанували передбачені законами права місцевих мешканців, щоб з їх числа обирались урядові особи.

Юрій Дрогобич пообіцяв племінникові свого давнього знайомого Лукаша Ваценроде підтримку й допомогу, якої той потребуватиме. Юнак найбільше цікавився математикою і астрономією, тому він деякий час відвідував лекції та ресумпції доктора Юрія з астрономії. А улюбленим його вчителем став Юрійів колега Войтіх Брудзевський, про якого студенти казали: «Ніщо йому не таємне з того, що відкрили своїм генієм Евклід і Птолемеї. І те, чого очі наші навіть не помічають, він пояснює своїм слухачам так, що їм стає світліше, ніж коли б світило сонце».

Спір Коперникового дядька з королівським урядом розв'язався наступного року, коли помер король Казимир, а новий король Ян Ольбрахт поспішив дати свою згоду на обрання вармійським єпископом Лукаша Ваценроде. На коронацію Яна Ольбрахта до Кракова з'їхались каштеляни, воєводи, єпископи. Єпископ кувявський Бнінський прибув для участі в коронуванні, а в почті його приїхав і доктор Микола Водка, який використав цю okazію, щоб зустрітись із своїм колишнім учнем Миколою Коперником і давнім приятелем Юрієм Котермаком.

Якраз у цей час медичний факультет ухвалив, що посаду декана мають по черзі займати всі доктори медицини, які практикували в місті. Раніше цю посаду кілька років підряд займав Ян з Регул. Доктор Ян був членом ради міста, мав велику родину і тому був задоволений, коли нарешті йому вдалось увільнитися від постійного виконання деканських обов'язків. Деканом медичного фа-

культету став Юрій Дрогобич. Разом з деканами інших факультетів йому довелося зайнятись справою відбудови більшого колегіуму, який погорів під час великої пожежі в липні 1492 року, незабаром після смерті короля Казимира. Вирішено було не тільки відбудувати знищені частини, але й спорудити з внутрішнього боку галерею з колонами і сходи на другий поверх. Для участі в будівництві було запрошено найкращих майстрів, серед них і того вроцлав'янина, що мурував хату для доктора Юрія. Робота просувалася повільно, було ясно, що ремонт затягнеться на кілька років.

Покійний король Польщі Казимир вважався також великим князем Литовським. Це давало польським панам надію на відновлення польсько-литовської унії, з допомогою якої вони хотіли підкорити собі й володіння Литовського князівства. По смерті Казимира було скасовано персональну унію: великим князем Литовським обрано не Яна Ольбрахта, а його брата Олександра.

У зв'язку з планами одруження Олександра з московською князівною Оленою Іванівною католицька церква повела нову кампанію проти «схизматиків» — православних. В університеті також точилися гарячі суперечки з питання про «руську віру» — православ'я. Ян Сакран з Освенціма, який встиг уже стати професором теології, гаряче доводив, що православні — це погани, а не християни. Навіть тих русинів, що прийняли церковну унію, вважав ненадійними. Більш помірковану політику щодо православних проводив Войтїх Брудзевський. Знаючи це, його запросили на посаду секретаря великокнязівської канцелярії до Вільно. Брудзевський вагався, довго радився з Юрієм Котермаком, Бернардом з Кракова та іншими колегами. Врешті вирішив виїхати до Вільно на рік, не гадаючи, що звітїля йому вже не доведеться повернутися.

А над університетом у ті роки збиралися темні хмари. Молодий краківський єпископ Фрідріх, син короля Казим-

мира, невдалий вихованець Длугоша й Каллімаха, не тільки не дбав про розвиток науки, але й всіма силами боровся проти поширення гуманістичних віянь в університеті. Розпусний єпископ разом з прелатами-однотумцями прагнув вихолостити новаторський зміст гуманізму, підпорядкувати його католицькій церкві. Під тиском церковників було скасовано ресумпції і необов'язкові лекції. Нібито зміцнюючи дисципліну, противники справжнього гуманізму прагнули цілком змінити характер навчання на факультеті вільних мистецтв, залишаючи із спадщини гуманістів тільки зовнішні форми, позбавлені творчого духу. Давній супротивник Юрія, ректор Матвій Кобилінський, вимагав суворої розправи з прихильниками нових віянь. Настійно твердив, що «занесені з заходу нові хвороби» потребують «суворих ліків». Він навіть домігся заборони носити світлий одяг, який так любили гуманісти. А після смерті Кобилінського боротьбу з гуманістичними впливами продовжував, хоч і трохи обережніше, новий ректор, королівський капелан Ян Сакран з Освенціма.

У суперечках між прихильниками гуманізму і щораз то більш зухвалими захисниками схоластичної старовини Юрій не брав активної участі. Він дедалі більше занепадав на здоров'ї, рідко виходив з дому. Книжки з бібліотеки більшого колегіуму йому приносив студент Томас, якого Юрій прийняв до своєї кімнати, щоб мати собі помічника в разі потреби. Другу кімнату віддав у найми магістрові-львів'янину Михайлові Ганелю, братові дрогобицького міщанина Варфоломія Ганеля. А коли треба було звернутись до ректорського суду, Юрій посилав замість себе свого давнього колегу Войтеха Пневського. Через Пневського він домігся від бакалавра Вацлава Чепеля повернення книг, що їх позичав незадовго до своєї смерті Вацлавів дядько Григорій. Юрій дуже цінував свою бібліотеку, особливо кільканадцять рукописних і друкованих книг, привезених з Італії. Кілька рукописів

він купив уже в Кракові, деякі подарували йому закордонні друзі.

Для книжок він замовив собі дві невисокі відкриті шафи-пюпітри. Тільки тепер Юрій зміг розкласти книги за змістом: дві полицки зайняли трактати з медицини, окремі полиці призначались для книг з астрономії, філософських праць, посібників з арифметики та геометрії. Оскільки всі книжки не вмістилися в шафах, то деякі довелося покласти в скрині й на лаву під вікном. А твори грецьких і латинських письменників Юрій поклав на підлозі, коло ліжка, щоб завжди мати під рукою. Розібравши книжки за тематикою, він уклав каталог свого зібрання.

Окрасою бібліотеки стала «Хроніка світу», що її надіслав сам автор, нюрнберзький учений Гартман Шедель, той самий, що скопіював колись для своєї бібліотеки одну з праць Юрія Дрогобича. Шедель закінчив писати свою «Хроніку» в червні 1493 року, а вже 12 липня книга була надрукована. Такого розкішного видання Юрій та його колеги ще не бачили. Понад дві тисячі ілюстрацій прикрашали величезний том: не лише портрети імператорів, королів, учених, але й цілі сцени з історії, наприклад, картини: табір гуситів у Чехії, землетрус у Константинополі та багато інших. Цікаві були краєвиди міст, у тому числі Кракова й Нюрнберга, під стінами якого можна було помітити папірню. На папері, який тут виробляли, була надрукована «Хроніка». Увагу Юрія привернула велика друкована карта Європи. Шедель прагнув, перший серед істориків, описати минуле всіх країн і народів від самого початку аж до тієї хвилини, коли він відклав перо. Останнє повідомлення належало до 1493 року про те, що в Римі увінчано лаврами поета Конрада Цельтеса.

Видавцем «Хроніки» Шеделея був ювелір, член ради міста Нюрнберга Антон Кобергер. Цей немолодий чоловік, що мав два десятки дітей, заснував одну з найбіль-

ших друкарень, де працювало майже сто робітників. Серед видань Кобергера були ухвали ради міста Нюрнберга, твори Платона, Вергілія та інших античних авторів. Кобергер вів також велику книжкову торгівлю. Багато книжок він посилав на схід — до Львова, Риги, Ревеля (Талліна). Відразу ж після закінчення латинського видання «Хроніки світу» видавець розпочав друкування цієї ж книги німецькою мовою.

Майже одночасно з книгою Шеделя до Кракова надійшли вісті, що генуезець Христофор Колумб, який ще в березні повернувся до Іспанії, відкрив далеко на заході якісь нові острови. Юрій, як і його колеги, не міг зміркувати, що ті острови належать до нового континенту, який отримав згодом назву Америки. Але звістка ця його дуже зацікавила, як і розповіді друзів, котрі приїхали зі Львова, про те, що у дніпрових плавнях оселилися вільні люди, яких звать козаками.

Особливо схвилювала Юрія розповідь про те, що козаки захопили корабель, який належав кримському хану Менглі-Гіреєві. Великий князь Литовський Олександр обіцяє ханові «цих лихих людей, піймавши, на горло скарати». Та хіба ж його влада тих країв сягає? Навіть черкаський староста князь Богдан Глинський наважився сприяти козакам, разом з ними поруйнував Очаківську фортецю.

Помагай же, доле, тим людям вільним, хоробрим охоронцям рідної землі від татарського лихоліття. Може, колись, загартувавшись у боях з татарвою, повернуть вони зброю на захід, докінчать справу, розпочату Мухою та Борулею.

Юрій уже знав, що не доживе до тих днів, але ж хотілось вірити, що серед його учнів є й такі, котрим припали до серця слова: *dulce et decorum est pro patria mori*¹.

¹ Солодко й почесно вмерти за батьківщину (лат.).

Померти за батьківщину... Жити для батьківщини, для людей, для науки. Так, задля цього варто жити, варто долати злигодні й невдачі.

Тільки ж все частіше приходили сумніви: чи не зави- нив він перед батьківщиною, працюючи майже весь вік на чужині? Чи зрозуміють земляки, що так склалися жит- теві обставини, чи знають вони, що Юрій, де б не був, завжди думав про них, завжди прагнув бути корисним рідному краєві. І хоч сили вже покидали тіло, він на- магався працювати й лише в праці знаходив розраду.

4 лютого 1494 року перестало битися серце вченого, випало перо з його працюючих рук. Того дня магістр Берnard з Кракова записав на сторінці однієї з книг сво- єї бібліотеки: «Георгіус Дрогобич помер тут у третій день тижня (вівторок) близької 23-ї години».

У ПАМ'ЯТІ НАЩАДКІВ

Похмурого лютневого ранку доктора Юрія Котермака поховали на одному з краківських кладовищ. Похорон був скромний. Не дзвонили дзвони, не співали хори. За домовиною повільно йшла невелика громада земляків, що жили тоді в Кракові, — університетські колеги, кілька- надцять студентів. Друзі небіжчика мовчки думали про минущість людського життя, безсило перед невблаган- ною смертю. Адже Юрій не був старий, йому б ще жи- ти й працювати. Злигодні студентських років, постійна боротьба за шматок хліба протягом цілого життя підірва- ли його здоров'я. Він саме був у розквіті творчих здіб- ностей, коли лиха доля забрала в нього життя, і довелось йому спочити вічним сном не на любій батьківщині, а під холодним небом чужини.

Згідно з висловленим ще за життя бажанням доктора Юрія виконавцем його заповіту був давній приятель ма- гістр Войтіх Пневський — йому довелось розплатитися з кредиторами небіжчика, отримати гроші від його борж-

ників, зокрема квартирну плату від Михайла Ганеля. Від'їжджаючи з Кракова, магістр Михайло віднайняв свою кімнату в Котермаковому будинку бакалаврові вільних мистецтв Егідіусові, що прибув до Кракова з словацького міста Штявниці.

Відповідно до умов, на яких університетська рада свого часу виділила ділянку докторові Юрієві Дрогобичу, його будинок став власністю університету. А університет віддавав цей будиночок в оренду викладачам, що потребували житла, найчастіше медикам. До 1511 року там мешкав юрист Ян з Косьцяна, після нього медик Ян з Остшешова, в 1527 і 1529 роках будинок орендував лікар Михайло Сокольницький. Наймаючи за невелику плату мешкання Юрія Котермака, молоді викладачі не раз згадували добрим словом покійного доктора.

Минуло кільканадцять років. Один за одним помирали всі колеги диктора Юрія, пізніше — і всі його учні. Ті, що жили тепер у будиночку на Братській вулиці, вже й не знали, хто його збудував, хто в ньому мешкав раніше. Кудись запропастився і скромний надгробок з могили Юрія Котермака.

Саме роки, коли Котермак викладав у Кракові (1487—1494), були періодом найбільшого впливу гуманістичних ідей на все університетське життя. Але противники гуманізму докладали великих зусиль, щоб придушити цей вплив, і з 1495 року представники гуманістичної течії здають одну по одній свої позиції. З другого десятиріччя XVI століття в університеті знову запанували вузьколобі церковники, супротивники гуманістичних віянь.

Довгий час учені мало цікавились першими століттями історії Краківського університету. І хоч в університетському архіві зберігались рукописні книги з записами про діяльність доктора Юрія Котермака, більш ніж три століття ніхто у Кракові про нього не згадував.

Краще пам'ятали своїх попередників професори Болонського університету.

Вже 1623 року Джан Нікколо Паскуалі, який писав під псевдонімом Алідозі, закінчив укладати список болонських професорів і докторів. Пізніше Бартоломео Альбертіні, багаторічний нотар університету медиків та артистів, підготував «Каталог докторів філософії і медицини» за 1156—1663 роки, опублікований Дж. Кавацца, який змінив Альбертіні на посаді нотаря. У XVIII—XIX століттях складались подібні ж каталоги, останній з них — праця Серафіно Мацетті «Реперторій всіх давніх і теперішніх професорів славетного Болонського університету» (1848 р.). У цих каталогах фігурувало й ім'я Джорджо да Леополі, Джорджо да Русія — Юрія з Львова, Юрія з Русі.

Починаючи з другої чверті XIX століття, побіжні згадки про Юрія з Дрогобича з'являються і в працях дослідників історії Краківського університету. В двох статтях краківського лікаря Юзефа Майєра, опублікованих у 1839 і 1840 роках, згадується, що Юрій з Дрогобича записався в число студентів 1468 року, а пізніше — «близько 1480 року» — був професором Краківського університету. Історик Юзеф Мучковський опублікував з рукопису, що зберігається в університетській бібліотеці, «Книгу промоцій» Краківського університету. В ній є записи про дві промоції Юрія з Дрогобича — присвоєння йому наукових ступенів бакалавра й магістра. Пізніше був опублікований «Альбом студентів» Краківського університету, який містить запис про прийняття до університету Юрія, сина Михайла Доната з Дрогобича, а також про сплату ним одного гроша вступного. В складі «Ректорських актів» надруковано записи про розгляд ректорським судом скарги Юрія Дрогобича, що Вацлав Чепель не віддає книжок, позичених у нього дядьком Вацлава Григорієм Чепелем. Там же було вміщено акти про двох студентів, які заборгували докторові Юрієві гроші за відвідувані ресумпції, а також запис про виконання Войтехом Пневським заповіту доктора Юрія Дрогобича. Окремим виданням вийшла

з друку книга розподілу лекцій між викладачами факультету вільних мистецтв, в якій є запис про читання медиком Юрієм лекцій у 1488 році. Згодом, уже 1933 року, Генрик Барич видав постанови ради викладачів, у тому числі ухвалу про надання докторові медицини Юрієві з Дрогобича місця для побудови власного дому. Ще пізніше, в 1939 році, у Львові було опубліковано записи Львівського консисторського суду, в яких є акти про перебування доктора Юрія 1490 року у Львові, в них ідеться про його судові суперечки з Катериною Вайсганушовою і з зимноводським вікарієм Георгом.

Таким чином, польськими істориками були опубліковані майже всі рукописні джерела про навчання і викладацьку діяльність Юрія Дрогобича у Краківському університеті. Невиданими залишились виявлені у свій час Я. Ляксом записи в актах краківських єпископських судів про процеси Юрія Дрогобича з каноніком Яном Лянкою і кушніром Яном з Казимежа. В актах нема відомостей, за що точився тоді спір. Все ж ці документи цінні, бо засвідчують, що Юрій користувався титулом королівського лікаря.

Тим часом в Італії продовжували вивчати історію Болонського університету, особливо напередодні святкування у 1887 році семисотрічного ювілею університету. Протягом ряду десятиріч виходять збірники «Дослідження та матеріали з історії Болонського університету». Всі ці видання дають змогу докладно уявити умови життя і праці Юрія Котермака в Болоньї. Особливо цінним джерелом є опубліковані професором Умберто Даллярі «Ротули викладачів легістів і артистів Болонської студії від 1384 до 1799 року». Там є записи про викладацьку діяльність Юрія Дрогобича у Болоньї, а також про те, що в 1482—1483 роках він був ректором університету медиків та артистів.

1896 року назва друкованої праці Юрія Дрогобича разом з короткою анотацією була опублікована в ката-

лозі рідкісних і цінних книг мюнхенської антикварної фірми Й. Галле. Незабаром на підставі каталога коротке повідомлення про цю, «винятково рідкісну книжку», єдину інкунабулу, в заголовку якої згадана Русь, опублікував відомий російський історик і колекціонер Микола Петрович Лихачов у журналі «Сборник археологического института». Але ні Лихачову, ні авторам заміток про Юрія Дрогобича, що з'явилися згодом в українській періодичній пресі, не була доступна сама книга, яку 1899 року продала згадана антикварна фірма за 480 марок. Тримав Юріїв друкований «Прогностик» у руках, але лише побіжно згадував його у своїх працях німецький дослідник історії метеорології Густав Гельман. На прогностик, переписаний Гартманом Шеделем, звернув увагу інший німецький автор — Е. Ціннер, який займався історією астрономії в Німеччині. Ще раніше опис цього ж рукопису був вміщений у друкованому «Каталозі рукописних кодексів Мюнхенської королівської бібліотеки».

Так поступово, зернина за зерниною нагромаджувалися відомості про життя й наукову діяльність Юрія Дрогобича.

Перше наукове дослідження, спеціально присвячене Юрієві Дрогобичеві та його книзі, здійснив західноукраїнський історик і бібліограф Іван Кревецький. У виданій 1932 року ґрунтовній статті І. Кревецького «Прогностик Юрія Дрогобича — наша перша печатана книга» подавалися найважливіші факти з життя й діяльності Юрія Котермака, бібліографічний опис його книги і фотографічна репродукція однієї з її сторінок.

Через кілька років після дослідження І. Кревецького вийшов з друку сьомий том фундаментального лейпцігського «Зведеного каталога інкунабул», де, крім краківського, було зареєстровано ще один примірник книги Юрія Дрогобича, який належить Штутгартській бібліотеці, але зберігається в Тюбінгені. Нещодавно Львівська

державна наукова бібліотека випустила репродукцію цього примірника.

Кілька років тому з'явилися повідомлення, що у фондах Дрогобицького історико-краєзнавчого музею знайдено портрет Юрія Котермака. В деяких з цих повідомлень говорилося, начебто цей портрет є автентичним зображенням і походить приблизно з тієї ж доби, коли жив доктор Юрій. Насправді намальований олійними фарбами на полотні портрет, очевидно, створений на замовлення самбірського музею «Бойківщина» в тридцяті роки нашого століття, коли після статті Івана Кривецького зросло зацікавлення громадськості життям та діяльністю славетного дрогобичанина. Невідомий художник не мав ніяких відомостей про зовнішній вигляд ученого і створив його образ на підставі власних уявлень — змалював Юрія сивобородим дідуганом, хоч той помер на п'ятому десятиріччі свого життя. Тому портрет, що експонується в Дрогобицькому музеї, має значення лише як пам'ятка історичного жанру в західноукраїнському малярстві 30-х років ХХ століття.

Сучасні митці теж працюють над образом ученого-гуманіста. Ми віримо: психологічно переконливий портрет його буде створено. А поки його нема, заплющимо на хвилину очі й спробуємо уявити, як міг виглядати, як напевно виглядав доктор Юрій з Дрогобича.

Худорляве, виснажене нестатками обличчя аскета, подвижника науки. З-під високого чола очі дивляться спокійно й проникливо. Є в цьому погляді смуток людини, що бачила багато зла і кривди. Є в ньому презирство до тих, що вважають себе господарями світу, якого не люблять і не розуміють. Та найважливіше — є у погляді вченого впевнена мудрість людини, що усвідомила мету життя, присвятила себе служінню народові, науці.

ДАТИ ЖИТТЯ Й ДІЯЛЬНОСТІ ЮРІЯ КОТЕРМАКА З ДРОГОБИЧА

- 1469 — Юрій, син Михайла Доната з Дрогобича, записується до Краківського університету.
- 1470 — Юрій Котермак отримує у Кракові науковий ступінь бакалавра.
- 1473 — отримує у Краківському університеті ступінь магістра.
- 1477 — початок 1478 — готує прогностик з оцінкою астрономічних явищ 1478 року.
- 1478—1479 і 1480—1482 — викладає астрономію в Болонському університеті.
- 1479 — перебування Юрія в місті Касале — столиці маркграфства Монферрату.
- 1481—1482 — ректор університету медицини і вільних мистецтв у Болоньї.
- 1483, 7 лютого — вихід у світ друкованої праці «Прогностична оцінка поточного 1483 року магістра Юрія Дрогобича з Русі, доктора мистецтв і медицини Болонського університету». (Рим, друкарня Еухаріуса Зільбера).
- 1487, червень — серпень — судова справа з краківським каноніком Яном Лянкою.
- 1488, квітень — запис про читання Юрієм Дрогобичем лекцій з медицини в приміщенні більшого колегіуму Краківського університету.
- 1488, 21 травня — надання університетом докторові Юрієві місця для спорудження будинку.
- 1488, листопад — скарга доктора Юрія в ректорський суд на студентів, що затримували оплату за проведені ним ре-сумпції.
- 1490 — Юрій Котермак пише трактат з шести розділів про затемнення.
- 1490, березень — травень — записи в актах про перебування доктора Юрія у Львові.
- 1494, 4 лютого — смерть Юрія Котермака у Кракові.

ЗМІСТ

	стор.
Під небом батьківщини	5
Шлях до науки	22
Болонья — мати наук	37
У ректорській мантії	60
Рік видання 1483	72
Роки мандрів	83
Знову в Кракові	93
У пам'яті нащадків	115
Дати життя й діяльності Юрія Котермака з Дрогобича	121

Художнє оформлення за проектом
М. Н. Гроха і Б. Л. Туліна

Малюнки на обкладинці І. М. Гаврилюка

Редактор Н. Б. Мурченко
Художній редактор В. І. Пойда
Технічний редактор Н. А. Тимчишина
Коректор К. Г. Шевченко

Исаевич Ярослав Дмитриевич
ЮРИЙ ДРОГОБЫЧ
Историческая повесть
(На украинском языке)

Здано на виробництво 21. VI. 1971 р. Підписано до друку 21. X. 1971 р. Формат 70 × 108^{1/2}. Умовн. друк. арк. 6,13. Обл.-вид. арк. 5,88+0,6 вкл. = 6,48. Тираж. 30.000. Зам. 369. Ціна 39 коп. ВФ 25922. Видавництво ЦК ЛКСМУ «Молодь», Київ, Пушкінська, 28. Київська книжкова фабрика Комітету по пресі при Раді Міністрів УРСР, вул. Воровського, 24.